МІСТ:

ГРИГОРЕНКО: Одна ніч. 3
СТЕБНИЦЬКИЙ: Ріг Вернигори 9
ЧУПРИНКА: [illegible] і спів. 23
ВИННИЧЕНКО: Записки Карпатого Мефистофеля. (Кінець буде) 24
РУСОВА: Поезія самітности 92
ЗАГУЛ: З рідного поля . 96
ОБОВ ЯНОВСЬКА: Мій роман 99
ЕНА ЖУРЛИВА: Л. С. . 114
ИХ. МОЧУЛЬСЬКИЙ: Дебют Марії Проскурівни. 115
ТИЧИНА: Десь надходила весна 122
ИХ. МОГИЛЯНСЬКИЙ: Образки з життя . . . 123
ГАЙ: Тайна кохання . . . 125
САДОВСЬКИЙ: На повороті 126
ПІСОЧИНЕЦЬ: На чужині 134
РОМАНОВИЧ-ТКАЧЕНКО: В країні горя й руїни. . . 135
БЛЇОГРАФІЯ. 152
ОЛОШЕННЯ.

1917.

РІЧНИК XVIII. ТОМ LXVIII.
КНИЖКА IV. ЗА ЖОВТЕНЬ

ЛЇТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСТНИК

КИЇВ.
Друкарня Акц. Т-ва „Петро [illegible]

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

НОВА РАДА.

Газета політична, економічна й літературна.

Виходить що-дня, окрім понеділків і днів після велик. свят.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ на 1917 рік.: від 1-го падолиста *нові передплатники* мають прислати за 1 місяць — 4 карб. 25 коп., за 2 м. — 8 карб. 40 коп.

Старі передплатники, хто вніс з обрахунку:

	на листопад:	на листопад і грудень
1 карб. 60 к. на місяць мають дослати—	2 карб. 65 к.	5 карб. 20 к.
2 карб. 30 к. „ „ „	1 карб. 95 к.	3 карб. 80 к.
3 карб. 50 к. „ „ „	75 к.	1 карб. 40 к.

Адреса редакції й контори: у Київі, Інститутська, 22.

Телефон редакції 64—80. Почт. скринька № 373.

РОБІТНИЧА ГАЗЕТА.

Центральний орган української соціаль-демократ. роб. партії.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ: 1 м.—4 карб. 25 к.; 2 м.—8 карб. 50 к.

Адреса контори і редакції: **Київ, Михайлівський пр. 35, пом. 1.**

НАРОДНЯ ВОЛЯ.

Газета обслуговує інтереси трудового селянства і робітництва.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ: 1 м.—4 карб. 25 к., на 2 міс.—8 карб. 50 к

Адреса контори: **Київ, Хрещатик № 27**; редакції: **Рильський пер., 2.**

НОВИНИ.

Мих. Грушевський: *Ілюстрована історія України.* Двацять шеста тисяча. Ціна 4 карб. 80 коп.

Всесвітня історія в короткім оглядї. Ч. I, II і III — по 2 карб. 50 к.

Про старі часи на Україні. Коротка історія України (для першого початку). Виданнє друге. Ціна 1 карб. 60 к.

В. Леонтович: *Автономія, її наслїдки й страхи перед нею.* Ціна 25 к.

Сергій Єфремов: *Історія українського письменства.* Ціна 5 карб.

О. Олесь: *Поезії.* Кн. V. Ціна 3 карб.

Хвесько Андибер (дума-поема). Ціна 40 коп.

„З журбою радість обнялась“. Поезії, книга I. Ціна 2 карб. 40 к.

С. Черкасенко: *Вони переможли й инші оповіданнл.* Виданнє Українсько-руської Видавничої Спілки. Ціна 2 руб.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:31 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

РІЧНИК XVIII ТОМ LXVIII

ЛІТЕРАТУРНО-
НАУКОВИЙ

ВІСТНИК

1917 рік.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

1917.
Друкарня Акц. Т-ва „Петро Барський у Київі“, Хрещатик, 40.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ГР. ГРИГОРЕНКО.

Одна ніч.

Вони сидїли у самому темному куточку ваґона, прикриті зверху спущеною полицею, і світло лїхтаря, що був у горі над ними, не досягало їх. Їх постатї ледве вирізувались, тьмяно освітлені другим лїхтарем, що висїв в кінцї ваґона над протилежними дверима. Їх обличчя здавались майже так само темними, як і одїж.

Вона ридала гірко і довго. Він не міг заспокоїти її.

Ситий кондуктор частенько проходив поуз них і цїлив на їх зелену, мигтящу плямку свого лїхтаря, приглядаючись пильно до їх обличчів у темряві, з розчуленою і разом скритою усмішкою, з якою дивлять ся на закоханих. Кондукторові здавалось, що їх легко зрозуміти. „Милиї не сварять ся, тільки бавлять ся“, — думав він про себе і проходив через ваґон, пильнуючи їх, чекаючи кінця комедії кохання.

Тільки... тут було не те, не те... зовсїм не те. Вона плакала не через него і не за ним. Вона плакала за своїм померлим чоловіком. А сльози котились по її обличчю мимохіть, без перестанку. Плечі тремтїли. Дух захоплювало. Хустка була цїлком мокра од слїз.

— Це я сьогоднї так, — сказала вона нарештї крізь сльози соромливо,—а то я рідко коли плачу... Сьогоднї я була там, — між ялинками в байрацї... На версї освітлені рожевим, вечірнїм сонечком ялинки... Кожна голка в горі золота, а долї вони темні, темні, аж чорні... Там ми колись сидїли... Як він любив їх, як любив це місце!.. Він був... Так, був, був, був!.. — повторила вона кілька разів одноманїтно, заплакала ще дужче, знесилюючись од слїз, і обіперлась несвідомо своєю мокрою щокою на його схилену щоку. Її гарячі сльози попали йому в око і він сам заплакав, але не озивав ся, тільки мовчав, слухав, і не заваджав їй плакати.

— Як це могло статись? Як це може бути? Я все чекаю на його... Як це може бути? — питалась вона в розпачі, з нудьгою, і простягла руку, шукаючи його руки. Він одразу не зрозумів її й тільки згодом подав їй свою руку. Вона злегенька стиснула її і зараз же пустила. Сама-ж одхилилась на бік, випростувалась, і втихла, дивлячись блукаючим оком у просторонь. Через хвилину

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

вона перестала плакати, наче знайшла в собі якусь силу, якусь змогу, уміднити ся, терпіти, мовчати, коритись...

— Так, незабутній, бідний друже, дорогий мій товаришу!.. Я теж не можу цілком зрозуміти, як це могло статись?! Як, через що його немає більше з нами?.. Не можу повірити тай ніхто не йме цьому віри, — промовив він і важко зітхнув.

В цю хвилину учулась з сусіднього купе пісня підпившого ремісника:

Когда я бы-ы-ылъ свободный мальчикъ,
Ровесникъ ю-ю-юнымъ де-е-еревамъ...

Вона здрігнулась цілим тілом, як деревце, котре рубають, і лякливо зацепотіла:

— Ой, скільки спогадів! Усе, усе нагадує його... Скрізь, всюди він!.. Він... Мій милий! — Останнє слово вона вимовила з вагою сорому, але з великою ніжністю. — Ось і це теж!.. Він мав комічний хист; він умів передразнювати всіх і знав багато цих дурних та характерних пісень.

Коли вона раптом здрігнула ся, він обгорнув її плечі одною рукою поверх здорової, теплої хустки, в яку вона укутувалась.

Вона ще раз заплакала та хутко перестала. Потім глянула на дівчину, що напроти спала на лаві, і зненацька спалахнула в неї думка: „Як би тая не спала, він не обняв би мене; як би тая не спала, я не дозволила-б... Та ні, чому-ж?“

Вона сидїла тихо, підтримувана його рукою, якось скорчившись і притулившись, глибоко зітхаючи та згадуючи про свого дорогого небіщика, про його любов до неї:

„Який він був ніжний!.. Як він кохав!.. Більш ніхто не може так кохати... Я хочу сказать... мене кохати так... Ні, ні! Ніхто!.. Ніколи!“

„Ні, моя ти, ріднесенька, може, може!“ — подумав він; подумав тільки, бо не висловив би цих слів навіть під острахом смерти.

Їй хотілось тепер безкрайно говорити про „нього“, говорити про його красу, про його любов, про своє горе, про їх любов, про що вона ранійш не балакала ні з одною живою душою. Сором розтав, як сніг, і вона говорила, говорила, говорила...

А він вперше чув, як вона висловлювалась, як вона обнажала свою душу. Перше він бачив її гордою, холодною, відлюдною, насмішкуватою, — тепер жалібною...

— Він був такий любий, такий ніжний, а я, я така холодна, часом зовсім наче з мармору. Еге, я була така жорстока!.. Я на-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

віть ні разу не сказала йому за все життя наше, який він був красень! — Фарба стиду залила їй обличчя.

— І потім... Я... Ви знаєте? Я не люблю кохання... Я хочу... Я хотіла приязни, а скоїлось инакше!.. Ми були із ним, як з вами, приятелями... А зненацька кохання... Я не знаю... Це мене ображало...

Вона хотіла визволитись од його обіймів, та не знала, як це зробити, щоб не образити його.

Кондуктор знову пройшов поуз них із ліхтарем і знову подивив ся на них, наче-б усе вже зрозумів. Коли він щез, вона промовила:

— Ви знаєте? — він щось не гарне про нас гадає. За кого він нас має?

— А вже-ж знаю! — одповів він спокійно.

— Тай, що-ж?

— Тай нічого! — сказав він ще спокійнійше.

— Уразливо це, — промовила вона, здрігнувши плечима, — він же думає щось зовсім инше, він же думає, що... тее, що між нами... І всі так думають!.. Це зовсім неможлива річ!

— Ну, і нехай! А воно все-ж таки є... — сказав він стиха, побожно, подібно, як віруючі говорять молитви, а далі додав палко: — а ви говоріть, говоріть, говоріть іще!

Так, це було можливо. Та тільки тут! В ночі, у ваґоні, без людей, без грунту стоячого, наче в келиху тремтячої, величезної квітки, яка захищала їх своїми пелюстками, своїм запахом од усіх, од усього.

Вона визволилась обережно з під його руки, встала і притулилась до холодного, запотїлого скла...

Починало світати. Блїді зірки гасли на блїдому небі, зірка за зіркою. Молошні тумани вставали, приймаючи обриси хімерних, легких постатей, що летїли в божевільному, радісному танцю, ледве торкаючи ніжними стопами землю... Мало-по-малу їх шати ставали рожевими од ранїшної зорі, а вони все простували та неслись у гору, в нескінченому танцї... Нудьга порождає радість. Сльози порождають усміхи. Так тумани породили ці летючі мрії.

— Одначе, вам пора й спати! — сказала вона, обертаючись до нього, з легеньким усміхом.

— Я не хочу спати, — одказав він. — А ви? І краще зовсім не будемо спати цієї ночі, бо шкода спати. Чи не правда, мій друже? Він ласкаво усміхнув ся.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Еге-ж!.. Тільки я хочу все-ж таки лягти тай ви лягли-б.

Вона почала лагодити собі постіль на верхній лаві. Коли він хотів допомогти їй вилізти, вона раптом одвела його:

— Ні, ні! На що це? Я-ж не буду вам допомогати, я добре й сама можу, — і вона легко скочила на верх.

Він теж умостив ся по-над дівчиною, що спала в низу. Довго вони лежали мовчки. Вони лежали поруч, як Трістан і Ізольда. Тільки не було меча між ними; не було й любови між ними...

Він був безмірно щасливий, щасливий, бо переживав ніч, якої мілїони не можуть пережити, ніч чисту, ніч святу. Він був щасливий, що ділив із нею її горе; що вона довірилась йому, як другу, як брату. Він був щасливий, що вперше він не бачив жінки в цій жінці; що він її не кохав, а проте одцурав ся-б ради неї, ради цієї приязні од усього: од сім'ї, од жони, од дітей, котрих він любив більше, як життя; одрік ся-б і пішов би на край світа, на смерть... Він був щасливий, що був людиною...

Її-ж уперше в цю ніч покинула думка про самогубство, про смерть, і хотілось їй до болю, щоб той, дорогий і чудовий, котрого нема вже з нею на землі, міг бачити її і їх друга, і радіти за неї, бо вона знайшла для себе порозуміння...

Як-би треба було висловити їх почуття, вона-б не знайшла слів, бо немає слів легеньких, як тінь, прудких, як світло, гарних, як зорі, — для почуття ласки, почуття правди, почуття волі, що через край наповняли їх душі цієї ночі...

Довго лежали вони так із заплющеними очима. Їй здало ся, що він заснув. Вона тихенько зсунулась долі, напнулась теплою хусткою і попростувала до дверей на право. Він хутко підвів ся і промовив:

— Не ходіть у той бік!

Вона мовчки повернулась і пішла ліворуч. Коли вона вернулась на своє місце, він, здавалось, спав.

Тільки, як же її зворушило це дрібне піклування про неї! Хто знає, чого він бояв ся: чи того пяного в сусідньому ваґоні, чи бруду того місця. Тільки він чогось бояв ся за неї і виявив свою турботу так просто, так „тверезо" і разом так наівно, що вона усміхнулась сама до себе.

Вона лягла і знову закрила очі, але заснути не могла. Якісь блискучі яски сіяли в повітрі перед її очима. Усе поле заснувалось червоним золотом, а сині квітки почали носитись у гору

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

і в низ. На кінець, виявилась на їх тлі головка маленької дівчинки, дочки того чоловіка, що лежав поруч із нею, дівчинки з милими, синіми оченятами, з напів-одкритими рожевими устоньками та двома гарненькими туго-заплетеними кісками на плечах. Їй пригадалась несподівана і чула дитиняча любов до неї самої, нічим з її боку не викликана, хіба тим тільки, що вона була дочкою свого батька...

— Ні, ви таки не спите? — раптом обізвав ся він до неї. — Я почуваю це...

Вона, замість одповіди, почала деклямувати, все не розтуляючи очей:

З низу зо́рять квітки,
З гори зірки мигтять,
Чисті мрії мої, золоті,
Швидко, швидко летять
Од квіток до зірок,
З низу в гору й навпак —
Од зірок до квіток...

— Що це? — він звів ся на лікті і слухав, як зачарований.

— Це моє! — сказала вона, — а знаєте, що я складала вірші тільки раз у свому життю, у ту добу, коли ми були... заручені... Ні ранїйше, ні пізнїйше... І тепер не розумію і не можу розуміти... ні одного вірша. Чи не чудно се?

— Еге-ж!..

— А ось ще:

По́тяг... В вирій поринання...
Хмари димові...
По́тяг... Зайве приглядання...
Пасма парові...
По́тяг... Онде обрис милого лиця...
Ой, цїкавість недоречна!
Ой, ви мрії, мрії, — без кінця!
Фльор на нїй. В очах журба сердечна.
Видно, доля мало щастя їй дала...
І сміється ся поруч дівчинка мала...
Жовто-синяя ваґонів чередà...
Знов чудовий образ красний...
Хто, куди? Текучі думки, як вода.
Ти звідкіль, мій янгол ясний?
Поруч гарний, з чорним вусом молодий...
І блищить на пальці перстень шлюбовий.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Він дивив ся на неї і не знав, чи гарна вона була, чи ні, тільки здавалась вона йому надзвичайною.

— Еге-ж, перстень! — повторила вона, задумливо дивлячись на свою руку, на котрій були два шлюбних перстня, на другому і на четвертому пальці. — А, знаєте, як цей перстень перейшов до мене?

— Розкажіть! Я вже давно прикметив, що він у вас, тільки, як же він дістав ся вам? Він же повинен бути занадто великий для вас?.. Розкажіть, розкажіть! — Він засміяв ся, чи пак, не засміяв ся, тільки їй учув ся сміх і... цього було доволі для неї.

— У його була дуже маленька рука, — сухо одказала вона, глянувши на його прездорову руку, і замовкла.

— Він не насмілив ся напосідатись.

Згодом він заснув, втомлений і радісний. Вона не спала до кінця.

В ранці вони приїхали до одної із станцій і розстались. Вона повинна була їхати далі, — він мусів залишитись. Коли настала година розставання, вона швидко забігала по плятформі, хапаючись за груди рукою, важко дихаючи:

— Ой, це серце, воно тепер часто мучить мене з тих пор, як... — вона не доказала і, раптом повернувшись, простягла йому руку:

— Прощавайте! Спасибі!

Він припав вустами до її руки і не хотів одриватись. Вона легенько приторкнулась до його чола губами, тремтячими, як метелик.

— Дозвольте мені поцїлувати вас, — сказав він і поцїлував її у губи ніжно й лякливо.

Вона стояла, як статуя з мармору, холодна і нерухома, і міцно стуливши свої вуста, прийняла той поцїлунок, бо вона була певна в йому, вона вірила в нього, вірила в приязнь. Згодом вона ворухнулась і почала йти до вагону, не оглядаючись. Тодї він побіг за нею, обняв її і поцїлував ще раз гарячими, вогкими губами. Вона здрігнулась, відхитнулась і кинулась прожогом до вагону. Вскочивши на поміст, вона судорожно та непритомно вчепившись за зелїзні поручні руками, стояла, дивлячись помутнїлим поглядом у просторонь, не бачучи, що її приятель швидко йшов у слїд за потягом, що одходив од станції, йшов і махав без перестанку капелюхом у високо підведеній руцї.

Generated on 2015-07-30 19:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

вони собі затишні, ці будочки, такі загублені серед зеленого простору неосяжного Великого Лугу!

Оселитись би з Шапочкою в одній із них! Зустрічати плоти, їхати в вечері на хисткому човнику запалювати вогні по березі! Забути про камяні міста, про суди, збірники законів, злочинства злочинців та їхніх суддів!

Якась велична, передісторична, первісна мудрість і спокій в цій зеленій широчині, в віковічній лінії обрію, точній, правильно-округлій, бездоганно проведеній законами, більшими за ті, що видають ся людьми. Шапочко! — дякую тобі за цю мудрість, за спокій, за Дніпро, за голову он-того добродія, яка подібна до голови звареного поросяти. За все дякую тобі, Шапочко!

Чайки жалібно скиглять. Так вони скиглили й тоді, як не було ще ні пароходів, ні людей. Дядько, похапцем встромляючи весла в сіру крицю води, спішить переплисти човном напереріз і вимахує в такт білими рукавами, як чайка крилами. Хвилясто тріпочеть ся червоно-білий прапорець на носі парохода. З берега, з лугу, потягає луговими травами, викликаючи в памяти Зелені Свята, коли долівки посипані гостро-запашною, трохи привялою травою, а на покуті стоять зелені віти, затуляючи божницю й запалені лямпадки.

Крихотна пристань. Вітер притаїв ся. Малини пахнуть тепло й густо. На березі віз в одну конячину. Дядько з висмикнутою калошею перекидає через віз мотузяні віжки. До куща привязана коза з куцим хвостом і сумними, пукатими очима. Вона здивовано дивить ся на пароход і слабенько пошарпує головою, силкуючись одірвати шворку. В ній, в цій любій, здивованій козі, є щось, що нагадує Шапочку.

І знову тугий шовк вітру налягає на лице, на груди; знову поважно й велично танцюють круга лісси та вітряки; хлюпає й буркотить за бортами Дніпро. А в душі в мене сидить Шапочка і, розставивши волока, ловить у його все, що попадає туди: і полосатий чорно-білий стовп на березі, і трьох панночок, що їдять біля мене шоколад, — в одної перед вітром коса намотана на руку, — і довгастий човен і водяний, почорнілий млин у затоці. Я все приймаю з подякою. Навіть завтрішній виступ у брудній залі повітового суду в справі крадіжки звязки деревляних лопат. Будь благословена, Шапочко, і за звязку деревляних лопат!

Generated on 2015-07-30 19:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Як він мляво, неохоче йде! Не так йде людина з роботи, до дому, до родини, яка чекає на неї! Закаблуки руді, обтерті штанами, покривлені. Вони викликають в мене чудний, гарячий жаль. Закаблуки і пасмочки попелястого волося, що так убогенько, прибито, лежать на брудному ковнірі старенького піджачка.

Часом він стає перед широким вікном маґазину, під брезентовим дашком, і довго стоїть та дивить ся на ковнірчики, краватки дешевої ґалянтерії. Видно, що він може простояти тут і годину й дві, і зовсім не стояти. Я теж зупиняюсь оддалік і жду, коли він рушить. Занадто довго він іде до дому. Я все ж таки хотів би побачить, де він живе, а коли можна, то й як. Але прийде ж коли небудь! Там же „жіночка й дїточки".

Що має ця людина такого, що тримає її на світї з цими покривленими закаблуками, голодними очима й тихою упертістю? Невже любов до своєї молодости? Чи щось инше? Ах, мабуть, щось инше! Кожний любить свою молодість, кожний з солодким болем скидує з неї все, що було колись брудного, і лишає собі тільки саме радісне, зворушливе. Але не кожний з поваги й любови до неї може ходити все життя на покривлених закаблуках і кидати мерзотникам у лице по триста карбованцїв.

Нечипоренко заходить у ворота маленького будинку. Ворота старі, поїдені негодою, часом; біля них бруд і сморід. Я поспішаю дуже, але коли входжу в хвіртку, то Нечипоренка вже не бачу на подвірю.

— Ей, ти! Ти дворник?

— Так, точно. Вам кого нада?

— У вас живе господін Нечипоренко?

— Нечипоренко? Та так, що нада признать ся, живуть. В пятому номері.

Я тикаю в руку дворникові невеличкого ключа, який одмикає йому вуста. Він тепер може розказати менї все, що треба й не треба менї. Господін Нечипоренко живе тут уже шостий місяць. Ничево сібє господін, привлекательний; ну, када ж бідують сильно. Так, що даже за кватиру приходить ся воювать ся з ними, щоб спорожнили, бо не платять уже третїй місяць. Дїточок трійко, одно зовсїм мале.

Після того я беру візника й їду до дому. Так я й знав, що „бідують сильно". По дорозї я згадую, що менї треба заїхати до товариша. Нагальної справи нема в мене, але коли це по дорозї, то чому не зайти? До речи, я побалакаю про довг, який уже давненько є за ним.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Товариш зустрічає мене трохи нїяково. Так, так, довг, він сам оце недавно зовсїм збірав ся завезти менї та якось так сталось, що забув, а тепер вільних грошей немає. Але в сих днях неодмінно-неодмінно завезе.

— Ну, добре! А ви менї скажіть от що! Ви, здаєть ся, є юрисконсульт кооперативного товариства? Так?

— Атож!

— Ну, то маю до вас невеличке прохання. Чи не могли б ви примостити десь там при вашому товаристві на якійсь посадї одного чоловічка? Чоловічок дуже порядний, чесний, освічений, і бідує дуже.

— Гм... Це, здаєть ся, можна буде. Там як раз, здаєть ся, увільнилась одна посада. Ну, та в кожнім разї для вас, товаришу, я постараюсь зробити це неодмінно. А хто такий? Сповістити вас тодї, чи як?

— Нї, нї, мене не треба! Я вам дам адресу, а ви самі звернїть ся до його. Нїби ви чули від якогось знайомого, який рекомендував його. Але дуже прохаю не говорити йому, що я робив заходи в його справі. Чуєте?

— Добре, добре!

Я даю адресу, товариш дуже пильно записує її, ще раз обіцяє в сих днях віддати довжок, і просить не турбуватись про „чоловічка“. Довжка я не побачу, розумієть ся.

— Нї, голубе, нї, серденько, любчику, ясочко, поїдьмо! Не опирай ся! Вирвав ся, розумієш, тільки на два днї. І спеціяльно для того, щоби сприснути своє відродження. Спеціяльно! Так і Сонї сказав: їду сприснути з Яшою своє відродження. Обняти каналїю, напоїти „до бѣлого колѣна“, як кажуть у нас у містечках, і гайда знов назад, до дому, „въ глушь, въ Саратовъ“. І ти не маєш нїякого права одмовляти ся. Ну, серце, їдьмо швидше, восьма година вже, їсти хочу „центроприваблиро“, як казав один публїцист! Їдьмо, їдьмо!

І Сосницький підхоплює мене за стан, стягає з канапи й смієть ся. Через те, що він засмалив ся, його зуби видають ся дуже білими. Гриви немає, голова поголена, з чудними бугриками і маленькими лисими слїдами від колишнїх ранок. Засмалене лице, голена голова, молочно-біле чоло роблять його зовсїм иншим, дїйсно, нїби переродженим. Обличчя схудло; ранїйше білий, вялий, повислий ніс, тепер здаєть ся, теж схуд, підтягнув ся, став бурим і порепаним, як перестиглий жовтяк-огірок.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Власне, дивуватись з несподіваної появи Сосницького нема чого, — у їх там, видко, справді налагодилось, улаштувалось, це просочуєть ся з кожного його слова й руху.

Але їхати піячити все ж таки не дуже то хочеть ся. Однак доведеть ся, мабуть, уступити; тут не просте піячення, а підведення біляпсу, перелом, забуття, початок чогось нового. Одмова й образить його і зіпсує щось важне, необхідне. Може йому треба випити, щоб сказати менї все, що хочеть ся.

Ідемо в ресторан „з садом і чудовими інтимними альтаночками", — так розмальовує Сосницький. По дорозї він весь час тримає мене за стан, як даму. Його панама вичищена, стьожечка чепурно пришита, костюм ясний, новий, трохи провінціяльного крою. Мабуть, все це справа заходів Сонї. Він оповідає менї про Соню, Андрійка, про свого батька-удовця, про роботу в полї „по методу Толстого".

— Нї, Якове, проста праця, фізична праця, це — справжне призвання людини. Я не пишу тепер нї рядка, не читаю нїчого. Я ж покинув співробітництво у всїх виданнях. Знаєш? К чорту! Думаю засїсти на селї на-все. Для дїтей це просто рятунок. Андрійка готуватиму дома, а іспити хай що року тримає екстерном. А живе на селї.

Що-разу, як він вимовляє це імя, в менї щось неприємно тьохкає і я з неприємністю почуваю на собі руку Сосницького. Я з ним не згоджуюсь, — виховання дїтей поодиноко робить їх нерішучими, негромадськими. Але я мовчу. *Він* — батько, а не я. Його дїло!

Альтанка собі як альтанка, але Сосницький захоплений усїм: і густим плющом, і маленьким столиком, і ковпачками на свічках, довкола яких без ладу вють ся метелики. Він нюхає повітря, що пахтить рестораном, і на його лицї розливаеть ся чисте зворушення. Лоно природи, фізична праця та справжне призвання людини, мабуть, трошки остогидли йому і він щиро тїшить ся городом. А, може, й це зворушення все через те саме почуття переродженности?

— Ей! Псс! Чайок! Ти що ж це, серденько, не по формі подаеш? Льодку, льодку давай! Швиденько!

Йому приемно погукувати, робити шамотню, наливати. Погаденька музика струнного оркестру, що грає десь за нашою альтанкою, немов підбадьорює його. Він підспівує, похитуеть ся в такт усїм тїлом, пристукує ножем по склянцї. І час від часу обіймає мене, силує пити, їсти, знов пити. Я сумлїнно виконую всї його бажання і пю чарку за чаркою.

Generated on 2015-07-30 19:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Часом повз двері нашої альтанки, повихуючи бедрами й тоненько наспівуючи, помалу проходять „дівчатка“. Деякі зазирають до нас і зупиняють ся з вичікуючою й роблено-нахабною усмішкою. Але Сосницький махає на них руками і кричить:

— Киш, киш! Гетьте к лихій годині! Без надобності! Правда, Яшуню? Ми вдвох собі! Нікого нам сьогодня не треба. Випемо!

Я пю, а він од піднесення забуває й говорить, говорить, говорить.

— А знаєш, Яшуню, ти тепер якийсь инший! — раптом хитро зазирає він менї в лице. — Ій-бо! Мягенький та сумирненький, як малесеньке ягнятко! Бачив коли небудь ягнятко? Ні? В мого батька цілі отари. От такенькі, крихотні родять ся! Мордочки в них ніжні, оченята пукаті, і плохенькі-плохенькі. Так, і здаєть ся, що ти от-от зробиш: ме-е-е!

І він жалібно та здивовано показує це „ме-е“ і смієть ся.

— Ні, ні, не удавай Мефистофельську усмішку! Все одно, — не повірю. І Сонї розкажу. „Гей, нема вже нашого, Сонічко, Мефистофеля, — саме ягнятко зосталось“. Хто це тебе так, серденько, спаскудив, га? Чи не та таємна дама, з якою ти в Крим подорожував? Признавай ся!

Чи через вино, чи через що инше, розмова ця менї дуже подобаєть ся, хвилює, і Сосницький здаєть ся милим, сердечним, дотепним. Я навіть нїжність почуваю до його.

— Вона, вона! — сміюсь я й обіймаю його. — Давай випемо за неї!

— З насолодою! Наливай! Стій! Я! Тримай склянку! Ех, Яшуню!.. А знаєш що? — раптом щось приходить йому на думку і він навіть пляшку підносить до гори. — Приїзджай з нею до нас у Конопате! Га? Яшуню, серце, Мефистофеле! Га? Приїдеш? Приїдеш?

Він жадібно, благаюче, навіть скривившись усїм лицем, тягнеть ся до мене. Через щось ця ідея здаєть ся йому дуже гарною й важною для його.

— Не можу, Дмитре. Не можу, мій любий!

— Та чому? Чому? Що не вінчані? Якове, за кого ти нас маєш? А батько радий буде, запевняю тебе.

— Ах, дурненький, ах, милий: не вінчані!..

— Ні, Дмитрику, ні! Не можна! Ще не можна. Випемо!

— Ех, шкода! А Соня яка рада була б. Я казав їй про... даму. Дуже радїла за тебе. „Ну, слава Богу“, каже, „тепер він уже знайде себе“. Ну, та хай так! Спасибі їй, твоїй дамі, і за це. Випемо за її здоровя. Бери! Смали!

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

І знову я пю, а він становить свою склянку на стіл, обіймає мене за плечі, зазирає менї майже в рот й говорить:

— Ех, Якове! Та ти ж золота людина. Ти — розумний, красунь. Правда, правда, Яша, від щирого серця кажу, ти не смій ся! Тебе ж жінки, поганець ти, он-як люблять! І варто. І варто. Ти знаменитий оратор, тонкий адвокат, пєіхольог. Хай тобі всячина! Слово чести! А енергія! Скажеш, енергії мало в тебе? Бугай, чистий бугай що до енергії. А ущепливість твоя? Га? Яшуню, дозволь менї поцїлувати тебе від усеї душі. Яшуню, ти забудь усе, що було! Все це — наслїдок нещасливого непорозуміння. Ти — найблагороднїйша людина, яку я знав коли небудь. Випємо, Яшуню, за тебе, за самого тебе!

От-така бестія! Адже сам нї однїсїнькому свому слову не вірить; сам знає, що нї одної цеї якости я не маю, а бреше і підлещуеть ся без усякого сорому. А я бестія вдвое: знаю це, а все ж таки менї приемно. Знаю, що підлещуеть ся з якоюсь метою, а задоволено сміюсь.

Він поважно, серіозно наливає мою склянку, бере свою і цокаеть ся. І знов я бачу, що він не пє, а стежить за мною, і свою склянку ставить за пляшку. Я почуваю чудний ляк, але так само сміюсь.

Раптом Сосницький присуває щільно до мене свого стільця й сїдає майже спиною до стола, а лицем до мене. Моя голова горить від вина і мій череп неначе оббито клепками. Я одкидаюсь на спинку стільця, засуваю глибоко в кишенї руки й витягаю ноги під столом. Побачимо, що з цього вийде!

Сосницький опіраеть ся ліктями на стіл і, не зводячи з мене очей, якийсь час сидить мовчки, немов збіраючись з думками. Я почуваю, що він зараз заведе розмову про щось важне і менї стає смішно. Я хляпаю його лївою рукою по колїнї й кажу:

— Ну, чого витріщив очі?

Сосницький зітхає й затуляє долонею очі. Потім, не міняючи пози, говорить тихо:

— Якове, можеш ти бути зі мною щирим?

— Можу, Дмитрику.

Він пускає руку й дивить ся на мене, чи я кажу це свідомо та з розумом. Я ж не можу не усміхатись. Знаю, що треба б серіозно дивитись йому в вічі, хочу цього, але не можу, — усміхаюсь.

— Нї, Якове, я тебе дуже прошу...

— Та ти не питай! Можу! Кажу тобі. Ну?

Generated on 2015-07-30 19:09 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

- Добре! Я вірю. Буду питати.

Він дуже тре рукою молочно-біле чоло й одразу починає:

— Ну, хай буде! Так от! Але насамперед май на увазі, що з Сонею у нас усе дуже добре. І знай, що вона менї усе розказала. Розумієш? *Усе!*

Він з притиском і владно, немов гіпнотизуючи мене, впивається в мене очима.

— Розумію. Ну?

— Ну, так от... Я хочу, щоб і ти менї все розказав. Можеш?

Клепки на черепі заваджають менї бути самим собою. Я потискую плечима і з веселим непорозумінням відповідаю:

— По перше, голубчику, я не знаю, що тобі *усе* розказала Соня. Себ-то, не то, що я хочу пристосуватись до її слів, а, загалом не розумію, про що йде мова. І потім...

Сосницький робить усїм тїлом нетерплячий рух.

— Покинь, Якове, покинь! Не треба! Не хочеш говорити, так і кажи! А цього не треба!

Він круто одвертається ся, змахує з абажурчика метеликів, і переставляє пляшку на инше місце.

— Та чого ж ти сердиш ся, чудний ти чоловіче? Та кажу ж тобі, що я не знаю про віщо ви там балакали. Мало чого тобі Соня могла наговорити.

— Ти знаєш, про що я кажу...

— От маєш! Їй Богу, не знаю.

Сосницький рвучко повертається ся і дивить ся просто в вічі менї. Я спокійно, твердо, й ясно усміхаюсь до його.

— Вона була твоєю до мене? — раптом тихо, рівно, майже без усякого виразу кидає він.

Мої очі якось самі собою помалу й вражено поширюють ся. Я сїдаю рівнїйше і якийсь час мовчки дивлюсь на Сосницького.

— Дмитре, ти пяний, чи... Ти здаєш собі справу, про що ти говориш?

Дмитро раптом насмішкувато, різко, одривчасто регоче, неначе гавкає.

— Ач яку невинність зморозив! Не була? Нї? Не була твоєю любовницею? Нї?

Я гупаю кулаком по столї й кажу:

— Сосницький! Ти сказив ся, чи що?!

Він затихає і з кривою, насмішкуватою ґрімасою довго дивить ся на мене.

Generated on 2015-07-30 19:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

— Нї, тепер ти менї відповідай! Звідки ти взяв цю дику, безглузду нїсенїтницю? Через що, дурний ти, смішний чоловіче?

— Із слів самої Сонї! От звідки! Розумієш ти, розумний і не смішний чоловіче?!

Він гатить кулаком по столї; його лице багровіє, чоло стає рожевим. Але в очах, що злісно й гнївно упялись у мене, все ж таки є щось допитливе.

— Соня?! Соня тобі це сказала?! Рішучо не розумію нїчого. Коли ти не брешеш, то абсолютно не розумію нїчогісїнько. На вїщо могла тобі Соня казати цю очевидну, дику нїсенїтницю, цїлком одмовляюсь розуміти. Але тепер принаймнї я розумію твоє чудне поводження зо мною за останнїй час. Так от у чім штука! Признаюсь, я гадав, що ти просто ревнуєш, ревнуєш до сучасного.

— І до сучасного. Так, і до сучасного!

— Та-ак? Ти маєш якісь підстави до цього?

— Маю! Заяву Сонї, що вона...

Він круто спиняєть ся й понуро дивить ся кудись у бік. Далї підводить ся й починає блукати по альтанцї, зачіпаючи за стільцї й шелестячи листям. Оркестр грає якийсь старий, нїжний романс. Чийсь жіночий голос підспівує. Хапливо й дрібно хрущать кроки льокаїв по піску стежок.

Сосницький зупиняєть ся біля стїнки, притуляєть ся лобом до стовпа, і стоїть так без руху.

Дмитре, покинь! Іди сюди!

Не рухаєть ся. Оркестр раптом переходить на щось танцюристе, сповнюючи весь сад грюкотом бубна та літаврів, від яких, здаєть ся, пляшки на столї роблять болючі ґрімаси.

Сосницький одриваєть ся від стовпа, прудко підходить до мене, сїдає так, що його колїна впірають ся в мої, бере мене за обидві руки вище ліктїв і говорить з мукою:

— Якове! Невже ж ти не розумієш? Невже ти не розумієш?!

Він до болю тисне мої руки й декілька разів струсує їх. Засмалене, схудле лице його дивить ся на мене безпорадно, благаюче.

— Дмитре! Я розумію. Вір менї, але...

— Нї, ти не розумієш.

Випускає мої руки й трудно, глибоко зітхнувши, крутить головою.

— Не розумієш, не можеш зрозуміти! Це якесь катування, це щось таке задушливе, що... Я збрехав тобі, що у нас все

Generated on 2015-07-30 19:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

добре. Нічого доброго нема. Я ні в чім не можу докорити Соні, вона старається ся, щоб було добре, але... все це ні до чого.

Я хочу щось сказати, але Сосницький знову хапає мене за руки й, не випускаючи їх, схилившись до мене всім важким тілом, говорить:

— Ні, почекай! Почекай, Якове! Я знаю, все це вірно. Може бути, нічого цього немає. Соня присягається ся, що нічого не було й нема. Але ти зрозумій: *я нічого не знаю.* Не знаю! От що мучить. Ну, скаже вона мені: „Так, було те та те". Добре! Було, так було! Я ж усе таки інтелігентна людина, можу зрозуміти. Але скажи ж, скажи! Скажи все! Краще знати найстрашнійше, ніж не знати нічого і *все* підозрівати. Це нестерпно!

— Але, як же вона тобі може казати, коли нічого не було?

— Неправда! От це й неправда. Щось було. Було, хоч ви мене тут ріжте! Це почуваєть ся. І от я тебе прошу, благаю: скажи мені, — що було? Скажи, Яша! Що б не було там, даю тобі слово, ніяких історій учиняти не буду. Я хочу тільки позбавитись вічних думок, угадування, докопування, вислідження. Я не маю більше сил. Усі мої дні й ночі заняті тільки цим. Що ж це таке?! Що хочете, скажіть, тільки збавте мене від сієї муки! Якове, пожалій, скажи!

Велике, мужеське, його лице так по дитячому жалібно й благаюче дивить ся на мене, що на хвилинку в мене зявляєть ся бажання сказати йому все. Але що ж саме сказати? Що Соня один вечір була моєю й що ні вона, ні я, не знаємо, чий син Андрійко? Чи це ж дасть йому полекшення?

— Добре, Дмитре, я скажу тобі все. Ти маєш рацію. Краще все по щирости.

Я бачу, як відразу його лице блідне під смагою, ставши сірим, як цукровий папір. Очі заокруглюють ся злякано. Він випускає мої руки й хрипко говорить:

— Ну, от... Добре!

— Так! Між нами дещо було...

Сосницький немов ковтає щось і так само з переляком, широко дивить ся на мене.

— Це було до тебе. Соня мені дуже подобалась. Себ-то, коли все казати, то я був закоханий у неї. А вона ні. Мене це мучило і злостило. Ти розумієш? Ну, от! Так. І от раз, коли вона якось зайшла до мене в справі, я... я силоміць почав цілувати її.

Сосницький кашляє одривчасто, навіщось бере корок зі стола й мне його пальцями.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Вона, звичайно, виривалась, пручалась, протестувала, але я загубив розум... Тоді вона... сильно вдарила мене по щоці. Я випустив її й... заридав. Їй, мабуть, стало шкода мене, вона почала потішати мене й декілька разів поцілувала мене. Потім вона пішла. Незабаром вона вийшла заміж за тебе. Більш ніколи ми про той вечір не балакали. От це було!

Сосницький довго, мовчки, й немов розгублено дивить ся на мене.

— Та це й усе? — чи то не ймучи віри, чи розчаровано кидає він.

— Оце усе!

Він знов дивить ся, довго, допитливо й неначе потрохи впадаючи в задуму. Далі обережно кладе корок на стіл, підводить ся й починає блукати по альтанці.

— Чого ж Соня не хотіла менї розказати цього? — з непорозумінням зупиняеть ся він проти мене.

— Не знаю. Мабуть, шкода мене було. Не вважала себе в праві оповідати чужу тайну. Бо це швидше моя тайна, ніж її.

— Ти правду кажеш менї, Михайлюк? — раптом якось дуже серіозно питає він.

— Саму правду, Дмитре.

Він знову важко, помалу, задумливо ходить по альтанці. А я починаю трівожно й усиленно думати, як попередити Соню, як переказати їй цю варіяцію минулого, щоб і вона могла йому розказати її.

Сосницький знов зупиняеть ся, деякий час мовчить і, нарешті, пильно дивлячись на мене, немов наготовившись схопити найменшу зміну в моїм лиці, тихо питає:

— А чого ти так любиш Андрійка?

Я почуваю, що проти моєї волі червонію. В очах Сосницького зараз же щось немов здригуеть ся і вони знов поширюють ся. Я потискую плечима й усміхаюсь.

— Чудне питання! Бо милий, гарний хлопчина. Бо, загалом, дїти то моя симпатія. Василька я теж люблю.

— Але не так! — негативно й переконано він крутить головою.

— Може через те, що Андрійко Сонїна дитина...

— Як це?! Василько також Сонїн...

Я починаю почувати чудну тугу і роздратовання.

— Ну, так, розуміеть ся. Я сказав дурницю. Ну, їй Богу, не можу тобі сказати, через що саме. Василько ще в такому віці,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

коли ним більше милують ся, ніж люблять. Але що ти хочеш сказати цими питаннями? Кажи просто!

Сосницький якось кисло усміхаєть ся, наливає в склянку вина і жадібно випиває. Потім сідає до стола й підпірає рукою голову.

Ми мовчимо довго. Я курю й слухаю музику, позираючи на Сосницького. Він дивить ся в сад неклїпаючими, скорбними очима. Його вуха здають ся одтопірченими від голеної голови. Вуса вигоріли на сонці, стали жовто-білими, як степова трава пізнього літа.

— Все це незрозуміле... — тяжко зітхає він і кладе голову на стіл.

— Що ж тут незрозумілого, Дмитре? Не треба тільки мучити самого себе.

— Ех, легко тобі казати „не треба!“ — швидко випростовуєть ся він. — А побув би ти в моїй шкурі. „Не треба“...

— Твоя шкура не така-то вже й страшна, друже!

— Не така страшна? Хм! І то не страшно, що я вже декілька разів хотів стратити собі життя?

— Через що?!

— Все через те саме. Звідки я знаю, чиї це дїти? Звідки?! — раптом вимагаюче дивить ся він просто менї в очі. Що Соня присягаєть ся? Що хоче жити зі мною? А де ж вона з ними подінеть ся, як я відмовлюсь від них і від неї? Вона знає, що я помагати їй не зможу, бо в мене нема нічого. А цей паршивий маєток тільки дає убитки. Та й з якої речи я буду їй помагати? З якої? Хай помагають ті, від кого в неї дїти! Ага, ті падлюки волїють ховати ся за спиною ідіота-чоловіка! Розумієть ся! Та й не в цім річ, не в цім, а в тім, що я ненавиджу цих проклятих дїтей! Розумієш? В тому, що я не можу нї ненавидїти, нї любити. Нічого не можу. Чи є в мене родина, чи нема, я не знаю. А в той же час я люблю їх так, як нікого й не любив. От, і зрозумій! А як дізнатись, як переконатись? Женщина, мати, ніколи не зрозуміє цих мук. Вона знає, що це її дїти. А ми? А ми мусимо задовольнятись приємним самообманом.

— Нї, Дмитре, ти не зовсім маєш рацію...

— Не зовсім? Нї, зовсім!

— Нї, не зовсім. Звичайно, коли твоя дитина, твоя кров, то чуття дужче. Сперечатись не можна. Але не все дїло в крови. А ще в любови, в духовому батьківстві. Можна не бути рідним

Generated on 2015-07-30 19:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

батьком і бути все ж таки единим і справжнім батьком по тій взаємній любови та...

— Е, солодко-кисла теорія! Та не хочу я бути батьком чиїхсь там дітей! На що вони мені? З якої речи? Мене питали? Мене обманули, підсунули їх, знасилували мою батьківську любов...

— Чекай, ти так гарячиш ся, неначе ти віриш, що з тобою так вчинили. Але ж ти сам добре знаєш, що це неправда. Крім хоробливих підозрінь ти не маєш нічого.

— А коли маю?

— Що ж ти маєш?

— Що? Наприклад, подібність Андрійка до тебе...

Він отверто й цинічно усміхаєть ся. Я почуваю чудне хвилювання, але кривлюсь з досадою й кажу:

— Ах, Дмитре, ти доходиш до смішного. Ну, що я тобі можу на це відповісти? Що? Ти можеш сказати, що до мене подібна он-та дівчина. Ну, що я маю на це казати? Ех, Дмитре, тобі, я бачу, справді, не легко, коли ти дійшов уже до такого. Так не можна! Треба взяти себе до рук. І що будь одно рішити: так, або так. Не віриш мені й Соні? Розходь ся! Рви усе, виривай із себе, шматуй, топчи! Або ж вирви й пошматуй непотрібні, шкодливі сумніви й не муч ні себе, ні других! Будь мущиною! Я тобі сказав усю правду. Чи ти маєш ще які небудь підозріння про Соню? За весь час вашого подружя, чи ти помічав що небудь за нею?

— Ні, не помічав, але...

— Так отже ніяких „але“! Ніяких! Бо при бажанню можна що-хоч вигадати. Ти просто знервував ся та й годі. Правда, й мені й Соні слід би було з самого початку розказати тобі все. А крім того не слід би було ставити одно до одного в такі дружні відносини. Та до того ще Соня не більше, як женщина. Можливо, що їй часом було досадно, що в мене до неї все вже минуло Але не через те було їй досадно, що до мене щось почувала, а чисто. по жіночому, з жіночої амбіції. Та й ти сам може трохи винен. Може ти не досить уважний був до неї, ніжний. Часом ти зраджував її, згадай! Може вона якось про це довідалась. І через те у вас попсувались трохи відносини. Всі ці причини, голубе, треба брати на увагу...

— Мої зради не могли принести дітей у сімю... — похмуро каже Сосницький і знов бере корок зі стола.

— Звичайно! Але я не про дітей говорю, а про те, що ти не вірно обґрунтовуєш свої підозріння. Ти не докопуєш ся в них

Generated on 2015-07-30 19:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

правди, а догоджаєш їм. Я маю нахил думати, що ти навіть почуваєш якусь хвору насолоду від них, гірку, болючу...

Сосницький зиркає на мене так швидко й без обурення, що я змовкаю й зараз же сміюсь.

— А що? Вгадав? Ти сам ловив себе на цьому?

— Він шпурляє корком у куток і підводить ся поривчасто, не кажучи нічого.

— Бачиш, Дмитре! Та коли вже ти приводиш такий очевидно-безглуздий доказ, як подібність Андрійка до мене, то тут уже ясно, що ти у всьому намагаєш ся знайти що небудь болюче, навіть там, де абсолютно нема нічого. Ну, сам же подумай, згадай! У чому ця подібність? Та він же викапана мати! Це кожному видно. А надто верхня частина лиця. А нижня, губи, підборідя, — твоє. А характер? Увесь твій. Твої манери, підводити очі до гори, як сердеш ся. Це ж у роду в вас, правда? Мені казала Соня.

— Це можна й запозичити...

— Ну, голубе, всього не запозичиш. А манера усміхатись? Оці занадто задерті куточки губ? Це чисто фізична особливість, її не придбаєш запозиченням.

Кажучи це, я сам починаю вірити й почуваю, що мені й боляче і легко, і здаєть ся, що з Сонею, справді, нічого не було ніколи. І Сосницький стає ближчий мені, симпатичнійший. Я встаю, ловлю його й обіймаю за плечі.

— Ех, Дмитрику, плюнь ти на всі ці дурні думки! Їй Богу! Вір мені! Ну, навіщо я став би обманювати тебе? Бояв ся б удержувати Андрійка? Та що ж ти гадаєш собі, коли б він був мій, я б не приняв його з радістю, з захватом? Хіба б я не любив його ще дужче? Ну, сам же ти подумай, чудний ти чоловіче!

Сосницький стоїть і дивить ся в землю. Далі раптом визволяєть ся з-під моєї руки, повертаєть ся до мене, дивить ся в лице й несподівано усміхаєть ся, задравши до гори куточки вуст. І тепер мені виразно видно, що Андрійко дуже подібний до його.

— Давай випємо! — говорить він збентежено і швидко йде до стола.

Ми цокаємось.

— За Соню, Андрійка і Василька! — підношу я чарку.

— Так! — одривчасто говорить він і випиває одним духом.

Після того ми починаємо говорити з перебільшеним інтересом про ріжні маловажні річи, сміємось, жартуємо. Нарешті, кличемо льокая й я хочу розплачуватись.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Ні, Якове, це ти вже лиши!.. — серіозно й неначе з докором говорить Дмитро. Він же наймає автомобіль і завозить мене до мого дому. Коли ми прощаємось, він міцно, довго тисне мою руку й каже:

— Дякую! Завтра рано виїзджаю.

— Вітай Соню! А Андрійка і Василька міцно цїлуй!

— Спасибі! Неодмінно.

Коли я стою й чекаю, щоб менї одчинили, автомобіль, що одїхав трохи, зупиняєть ся; зявляєть ся сілует Дмитра і чуєть ся його голос:

— Якове! Прости за все! Так?

Я зі сміхом кричу:

— Так! І ти менї!

— Спасибі! Прощай!

Автомобіль шарпаєть ся й, тріпочучись, котить ся в низ, а я почуваю не то сором, не то тугу, й сердито надушую ґудзика від дзвоника.

— А, нарештї!

„Прости, що так довго я не давала про себе звісток,— була дуже хвора, мало не померла. Операція удалась, хоча це мене коштувало дуже дорого, ще й досї не очутилась, як слїд. Тепер ти можеш бути спокійним. В сих днях виїзджаю звідси, більше не пиши менї! Куди їду й де буду, тобі, звичайно, не цїкаво. Прощай, будь щасливий!“

Підпис і більше нїчого. Се навіть не похоже на її листи. Так може писати тільки дуже втомлена людина, якій усе байдуже.

Але нї суму, нї жалю, нї докорів сумлїння немає в мене. Одно почуття полегкости, визволення, вдячности, широти круг себе, чудного захвату.

І тільки в сю мить я бачу, як дуже турбувало й безпокоїло мене довге мовчання Клавдії Петрівни. В мене зараз такий стан, який був тодї, коли присяжні винесли виправдуючий присуд у справі, яку я боронив невдало, погано. І все ж таки я виграв! Шапочко, я виграв!

Не можу сидїти в хатї. Йду на вулицю.

Початок серпня. Пахне так само, як тодї, коли я вперше приїхав до Київа в новенькому, студентському кашкетї. Якийсь теплий, солодкавий запах! Не знаю від чого. Може від овочів, якими торгують на кожному розї вулиць.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

За університетом заходить величезне, розпалене сонце. Каміння тротуарів пече в підошви, асфальт вгинаєть ся, неначе він з ґуми; листя акацій скрутилось у сухі, спіральні трубочки й кришить ся під ногами, як шкаралупка з яйця. Чоловіки йдуть з капелюхами в руках, а панї навіть у холодку тримають розчинені парасольки. Шапочко, я вільний!

Суха спека викликає легкий, забезпечуючий піт. В тїлї ніжна лїнь. Повітря густе, насичене спекою. Неначе йдеш по днї теплого, прозорого моря. Чудово!

Сїдаю на Бібіковськім Бульварі, проти університету. Сонце палає і кипить у горі в вершечках тополїв. Там справжне пекло, а тут — довгі тїни, дух политої вулицї, розпареного каміння.

Біля будочки з зельтерською водою, цигарками та овочами, на синьовато-сїрій скриньцї, забравшись на нїй з ногами, сидить парубчак лїт пятьнацяти й уминає кавуна. Кавун пречудесний, астраханський, крівавого кольору, з маленьким жовтим насїнням, похожим на кузочок, і з морозцем в його ямочках. Бестія, так смачно їсть, що я почуваю в ротї смак кавуна. Цей хлопчина нагадує менї малпу, яку я десь бачив. Вона сидїла так само з ногами на столї й їла ґранат, тримаючи його обома руками, й уважно, серіозно та бистро позираючи на публїку, що окружала її. Хлопець розбиває об колїно великий шматок кавуна і вгризаєть ся в його соковите, мокре мясо, роблячи ротом „хл-хл-хл“, і теж серіозно, бистро поглядає на хлопчаків, що заздрісною купкою стоять тут же. Я завтра розкажу про його Шапочцї.

Біля моїх ніг вовтузить ся маленька, крихотна дївчинка в зтоптаних черевичках, з голими, пухкими й рудявими від сонця колїнками. Вона пихкає й малесенькою лопаткою насипає в бляшаний кухлик пісок. По дорозї пісок розсипаєть ся й це затягає справу. Але в заклопотано-випнутій губцї почуваєть ся непохитність.

Так, це добре, що операція удалась... Дуже добре! Чудовий вечір!

Я обережно беру дївчинку за атласисту ручку й усміхаюсь до неї. Вона здивовано закочує до мене чорні оченята й деякий момент дивить ся так, не зовсїм виразно розуміючи звязок між лопаточкою, кухликом і цею великою волосатою рукою, яка спустилась звідкись з гори. Потім вона визволяє свою ручку, забірає в оберемок лопатку, кухлик, притуляє їх до грудей і, похитуючись, біжить на другий кінець лави. Там вона спіраєть ся спиною на колїно нянї, й почуваючи себе безпечною, з великою увагою здалека приглядаєть ся менї.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Але в цей час я бачу біля будочки Олександру Михайлівну. Вона щось купує, короткозоро риючись у маленькім гаманці. Коли вона, відходячи, дивить ся в мій бік, я здіймаю капелюх і вклоняюсь їй. Але вона не відповідає й похапцем, як менї здаєть ся, одходить від будочки. Не помітила, чи не схотїла помітити?

Менї хочеть ся довідатись від неї що небудь про Панаса Павловича. Але, підвівшись, біля своїх ніг я знаходжу чорноку крихотку. Вона простягає менї лопаточку й говорить:

— На!

Личко в дївчинки, як ранїйше, здивоване. Вона кінець кінцем догадала ся, чого менї було треба від неї.

— Ах, ти дитинча моє!

Я беру її за руку, кажу старенькій нянї, яка з усмішкою дивить ся на нас, що зараз приведу назад дївчинку, й простую з нею до будочки. Там я купую цукерків, всипаю їх у червоний кухлик, і ми йдемо до нянї.

— Подякуй дядї, Нюсю! — каже няня.

Але Нюся висипає цукерки на лаву, бере одного й простягає старенькій.

— На!

Від ручки й серіозного доброго личка в мене в душі таке почування, немов я полежав на весняній, свіжій, атласистій травичці.

За те я трохи не гублю Олександру Михайлівну. Вона переходить вулицю й простує до Миколаївського скверу. На нїй простенький, немодний, соломяний капелюх, на ногах черевики на низьких підборах, — через це вона ступає так, немов одкидає з під ніг траву, — в одній руцї шкуратяна торбиночка, в другій два пакуночки, один на мотузочку.

Я наганяю її вже в сквері й тільки наміряюсь надати ходи, як помічаю, що до неї біжить юрба дїтей. Вони оточують її, хапають за руки, приглядають ся до пакуночків, штовхають одно одного, стрибають. Инші дїти стоять оддалїк і, видко, через щось не одважують ся підійти.

Олександра Михайлівна іде з дїтьми в бічну алейку й сїдає на лаву. З того, як вона кілька разів озираєть ся навкруги, я догадуюсь, що їй не хотїлось би, щоб її тут хто небудь бачив. Тому я сїдаю на розї цеї алейки, але так, що вона не бачить мене. Часом я зазираю обережно й бачу, як дїти, облїпивши її, неначе комашня грудочку цукру, вовтузять ся, розгортають папірцї від цукерок, показують їх одні одним, простягають до неї

Generated on 2015-07-30 19:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

руки. Олександра Михайлівна помалу виймає ласощі з торбинки й роздає їх по одній. Часом вона чогось сміється й, узявши голівку якоїсь дитини в обидві руки, гаряче цілує її. Хлопчиків вона гладить по голівці; дівчаткам поправляє бантики, сукенки. Вона щось при тім оповідає їм. І її лице здається мені таким же оживленим і безтурботним, як і в дітей.

Мабуть, це група її давніх знайомих. Остання дітвора бігає круг памятника, стрибає, бавить ся в піску, сповнюючи сквер, як пташки й бжоли в саду, веселим щебетанням, дзвоном, шелестом. Маленькі тільця ріжного віку вкрили весь плацик. Зараз їм треба йти до дому. Від університету через усю вулицю лягає величезна передвечірня тінь. Няні та мамки збірають опуки, обручі, струсують пісок з сукенок, ловлять непосидливих.

Я встаю й переходжу на инше місце, де Олександра Михайлівна, виходячи, не зможе побачити мене. Сиджу так довго, що аж починаю думати, чи не пішла вона иншим шляхом. Аж ось вона іде. Вже сама й без одного пакуночка. В воротах вона зупиняєть ся й робить комусь прощальний рух рукою. У відповідь чуються веселі дитинячі голоси.

Коли я наздогоняю її, вона щиро дивуєть ся нашій зустрічі, й на її лиці не помітно ніякого замішання. Значить, вона не помітила мене ні біля будочки, ні в сквері.

Тепер нема вже ні оживлення, ні безтурботности в її лиці: воно байдуже, втомлене, з жовтизною біля носа, неначе пригорілий на лямпі папір, з буровато-фіолетовими западинами довкола очей; воно здаєть ся сухим, нудним. Вона без корсета і це видко по трохи сутулій й усе-ж таки гарній спині та занадто мягкій повноті бедер.

Розмову вона підтримує з серіозною ввічливістю, точно та коротко відповідаючи на питання, але якось дуже байдуже й безбарвно.

— Ну, а як Панас Павлович? Діма?

Вона злегка дивуєть ся цьому питанню й спокійно говорить:

— Хіба ви не знаєте? Він живе тепер з жінкою.

Від здивования та несподіванки я аж зупиняюсь.

— Як то з жінкою?! З Варварою Хведорівною?!

— Атож! Тижнів два вже.

Вона говорить про це так, неначе він перебрав ся на инше помешкання, та й годі.

Ми стоїмо серед тротуару й перепинюємо проходить людям. Я збентежено дивлюсь на Олександру Михайлівну, а вона одходить до стіни, щоб уступитись комусь з дороги.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

До самого її будинку я не можу очутитись й задаю їй ріжні питання. Вона відповідає з байдужою, точною чемністю.

— Зайдете? — зупинившись біля ґанку, питає вона.

Я приймаю її запросини.

Та сама маленька, сумирненька кімнатка. Я сідаю в низенький, округлий, немов дитячий фотельчик з короткою спинкою, й оглядаю знайому, простеньку обстанову. І тепер, мені здається ся, що я все розумію. Мене проймає ущеплива досада й образа, немов хто вчинив мені кривду.

— Слабохарактерна, паршивенька людина та й годі! — різко кажу я.

— Ні, це не вірно, — спокійно й обдумано каже Олександра Михайлівна й ретельно змітає довгим віничком порох з поличок етажерки. Я з досадою стежу за нею й думаю: через що це старі парубки та дівки так хоробливо охайні? От, від неї пішов коханий чоловік, їй зруйновано останню надію на людське життя, а вона, прийшовши до дому, насамперед кидається ся змітати порох, обдмухувати якісь нікому непотрібні, паршивенькі статуетки. І робить це з таким заклопотаним виглядом та увагою, ніби, не знати, яке важне діло.

— Ні, це вірно, Олександро Михайлівно. Безвольна, слабка людина.

— Ні, Якове Василевичу, він зробив, як сильна людина, мужно й саможертвенно.

— Е, дайте спокій, їй Богу! Яка тут саможертва? Та, коли хочете, може, й саможертва: принести себе, дитину, й вас в жертву злій, ледачій, нікчемній бабі. Се справді, жертва! Так, це не кожний може зробити, ви маєте рацію. А ви, вибачте мені, виправдуєте його тільки через те, що вже більше нічого не маєте сказати.

Олександра Михайлівна здивовано повертається ся до мене з віничком у руці й говорить:

— Простіть, Якове Василевичу, я весь час не похваляла його вчинків і стояла на тому, щоби він вернув ся у свою родину.

— Так, і можете бути задоволені: ви туди направили його.

— Коли так, то я задоволена.

Я дивлю ся на неї й милую ся нею. Фіолетові западини роблять її очі глибшими, більше строгими. Жовтизна її носа нагадує мені старі ікони. Точність, виточена правильність ліній викликає в мене чуття дивної радости, хвилювання й туги. Колиб зігнати з її обличчя вираз закостенілої незайманости, дати

Generated on 2015-07-30 19:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

фарби цьому прекрасному обличчю й руху ще молодому тілу, яка-ж тоді була-б з неї гарна жінка!

— Ех, Олександро Михайлівно, Олександро Михайлівно! Що ви робите?

— Що саме?

— Навіщо ви губите себе? Для чого? Кому це потрібно?

Вона розгортає пакуночок. В йому трошки шинки, корнішони, булочка. Олександра Михайлівна кладе шинку на одну тарілку, корнішони на другу, а булочку в кошичок, замотаний у серветку. На мої слова вона знову повертає до мене своє непорушно-байдуже лице.

— Я вас не розумію. Чим же я гублю себе?

В мене знову зявляеть ся бажання струснути цю застиглу незайманість, занепокоїти самовпевнену святість, внести нелад у ці точні рухи, слова, мисочки, статуетки.

— Чим себе губите?.. Собою!

— Ви неясно висловлюетесь.

— Добре! Я висловлюсь яснїйше. Ви губите себе тим, що нарушуєте закони природи. На скільки менї відомо, ви робите це во імя духової сторони людини, во імя заповідей моралї й ще чогось там. Але хіба ви не бачите, що нарушуете дїйсну мораль?

Олександра Михайлівна обережно одсуває на бік тарілочки, ніби прохаючи їх почекати, поки вона побалакає зі мною, сїдає на стілець і каже:

— Яка ж ця дїйсна мораль?

— Така, Олександро Михайлівно, яка не потребує нї заповідей, нї людських законів, нї тюрем, нї панів адвокатів; така, в силу якої мати любить своїх дїтей, мущину тягне до женщини, і навпаки; в силу якої ми живемо громадою, а не поодиноко, в силу якої революціонер іде на смертну кару... Хіба є заповідь: „Мати хай любить свою дитину?!“ Або: „Забороняеть ся жити поодиноко?!“ В таких заповідях немає нїякої потреби, бо це є висші заповіди, яких нарушення далеко краще, нїж у людських, передбачено вишим законом природи. Там немає присудів „по снисхожденію“. Винен і край!

Я почуваю, що мої слова занадто тхнуть судовою залею й зміняю стиль.

— Иншими словами, Олександро Михайлівно, ви самі робите своє життя трудним, блїдим, одноманїтним і шкодливим для вас. Простїть менї, але я хочу побалакати з вами отверто. Можна?

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Будь ласка! — вона відповідає чемно, але з тим самим непорозумінням що раніше, й прикриває від мух тарілочки серветкою.

— Дякую! Я говоритиму без церемоній, тому загодя прохаю вибачення.

— Прошу, прошу!

— Добре!

Я почуваю знайомий холодок хвилювання, як перед промовою. Мені навіть хочеть ся підвестись і говорити стоячи.

— Так от, Олександро Михайлівно... Насамперед дозвольте вам сказати, що я завсігди, як бачу вас, почуваю менї самому незрозуміле чуття якоїсь смутної радости, чи що, зворушення і... бажання бути до вас близше. Я знаю, що може ображу вас тим, що скажу, але ви самі дозволили. Ці почутя, Олександро Михайлівно, ви викликаєте не своїми духовими якостями... Мене хвилює ваша краса...

Олександра Михайлівна робить рух, немов збіраючись підвестись; в її лиці зявляєть ся такий вираз, ніби я наступив їй на ногу.

— Ах, Господи! — з досадою кривить ся вона.

— Простіть, Олександро Михайлівно, але дозвольте менї договорити! Потерпіть!

— Та навіщо це? Ви ж менї все одно нічого не...

— Я знаю, я знаю! Але все таки дозвольте! Хоч ради Панаса Павловича.

— А він при чому тут? — І вона витягає на колінах руки, худі, з синіми жилками, виточені.

— Він, Олександро Михайлівно, при тому, що тепер його життя пропаще. Так, він людина слабосила, але тим паче слід би було підтримати його, а не відпихати. Ви пишаєтесь тим, що він повернув ся у родину. Але через що він повернув ся, Олександро Михайлівно? Гадаєте, переконали його, заразили своєю моральністю? Ні! Він утомив ся, йому треба було вчасно їсти, вчасно спати, працювати, думать про що небудь инше, а не тільки про те, щоб якось не вкрали Діму. Та нарешті, Олександро Михайлівно, йому треба було *родини*. Якої будь, аби родини. А до того, він, як і всякий чоловік, має певні потреби й ці потреби він мусів задовольняти...

При сих словах Олександра Михайлівна помітно червоніє.

— Ви не могли, не хотіли нічого цього дати йому і... він був змушений взяти хоч що будь. От і повернув ся. Але що кошту-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

затиме йому, вам і Дімі, це повернення, це инше питаня. І от я вас питаю: навіщо, во імя чого ці страждання, жертви? Во імя чого ви, така гарна, розумна, чула, молода, живете так самотно, так, вибачте, без користи? Навіть моторошно, їй Богу, моторошно, Олександро Михайлівно! Та ви ж стільки могли б дати другим, стільки гарної, теплої, хвилюючої радости, коли б у вас не було цьої проклятої рабської моралї! Уявіть, от уявіть на хвилинку себе такою: от ви одкинули вашу пуританську святість, ви трошечки грішні, так, знаєте, з фарбою на лиці, з мокрим блиском у цих прекрасних очах, одягнені, як личить вашій красі, веселі, схвильовані, — та один оцей ваш вигляд дав би кожному з нас у тисячу раз більше, нїж ваша уперта, корстока моральність. Скільки чистої радости, Олександро Михайлівно, чистої, естетичної, зворушеної радости дали б ви собою! А ви самі? Та ви б виросли, розквітли б, як чудова квітка, від одної свідомости своєї сили, цінности, краси.

Олександра Михайлівна слухає мене з непорозумілою усмішкою, але румянець не сходить їй з лиця.

— А потім... материнська любов, наприклад. На якій підставі ви берете на себе право нарушення цього великого закону життя? Ради чого? Ради маленьких, дурних, часових і лицемірних людських законів? Та подумайте ж тільки: якась Варвара, якісь дегенератки мають право родити дітей, мають право давати людськости злих, дрібних кретинів; вони мілїонами плодять їх, замічують життя, а ви не можете, ви, від якої були б гарні, чесні, непохитні люди? Олександро Михайлівно, чи це морально, справедливо? Подумайте, які хороші, рідкі дїти були б від вас і Панаса Павловича, яке чудесне сполучення у вас з ним, як ви доповнюєте одно одного! Га?

Олександра Михайлівна раптом кладе руки на стіл і схиляє на них голову. Її очі, я помічаю, справдї, блищать мокро, обличчя горить. Тодї я підводжусь і, не боячись уже деякого патосу, кажу далї:

— Уявіть: ви мати, ви маєте дїти, частинки вашої істоти, що таємним, дивним способом продовжують ваше життя. Та не тільки ваше, а всього людства. Та це ж непохитний, абсолютний закон природи! Хай загинуть усї людські закони, всї правила, заповіди; хай щезне культура, слово, думка, а цей закон істнуватиме, поки буде на світї хоч одна пара людей! І боїтесь нарушити цей закон, Олександро Михайлівно? Життя багато прощає, але цього не прощає нїколи. І ви мусите його виконати! Так,

Generated on 2015-07-30 19:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

мусите, Олександро Михайлівно! Мусите одкинути дурні морал й сказати собі: хочу бути матірю, хочу передати в будуче пере даний мені з минулого тисячелітями святий вогонь. Чи закон ний, чи не законний, свій чи чужий, але в мене мусить бути чо ловік, вільно вибраний мною, батько моїх дітей, стародавній, спо конвічний приятель і товариш мій. От, як вам треба говорити І власне вам, бо ви можете вибірать, бо ви гарні, розумні, неза лежні. Та не може ж бути, щоб ви ніколи не думали про це, що ви не мали цеї плакучої туги матері, щоб ви не любили цею чу дною, незрозумілою, прекрасною любовю ці крихотні ручки, голів ки, ці здивовано розплющені на світ оченята. Та не калїка ж ви Подивіть ся, що найтїснїйше, найдужче вяже людей! Ідеї? На ука? Професія? Ні! Родина, дїти, — от ця незрозуміла, могутн сила, яка часто ламає всї закони нашої льоґіки, всї розуміння розумного, цїльного, гарного. Боже мій, як ви не розумієте цього?

Я щиро схвильований. Олександра Михайлівна сидить н рухаючись. Під рукою частїйше й дужче, ніж нормально, здій мається ся й опускається ся мягка заокругленість грудей. Чи не пла че вона? Це було б не погано!

— Кавуно-о-ов, кавуно-о-ов! — вигукує на вулиці густий чо ловічий голос. Таким голосом прикащики, їдучи по вулиці, ви кликають на роботу в економію.

— Що ж я маю робити? — раптом чується глухий голо Олександри Михайлівни і я вчуваю в йому сльози.

— Що? Покликати Панаса Павловича, стати його жінкою жити разом?

— Тепер неможливо!

— Через що?

Олександра Михайлівна, не підводячи голови, шукає за по ясом хустку, витирає лице й тодї сїдає рівно. Очі в неї червон вії мокрі. Вона не дивить ся на мене.

— Через те, що Варвара не оддасть Діми. А без Діми він н згодить ся.

Я закурюю й кидаю сїрник за вікно в палїсадник, де ля зять кури.

— По перше, Діму можна знов украсти. Але допустїмо, п тепер це більше важко й неприємно. Тодї йому треба зовсїм від мовитись від Діми й улаштувати нову родину, з новими Дімам Так, це тяжко, але ще тяжче лишати ся в цьому становищі. Тр ба зібрати всю волю й мужність.

— Ні, він не зможе... — широко, не кліпаючи очима, дивит ся вона у вікно й помалу крутить головою.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Ні, зможе, Олександро Михайлівно. Зможе! Инакше він не винесе зневаги до самого себе. Тільки треба, щоб ви це рішили твердо й так, як ви вміете рішати.

Олександра Михайлівна мовчить, потім тихо кидає:

— Я сама вже думала так само.

— Так?! В такому разі, Олександро Михайлівно, дозвольте привітати вас з... з незаконним, але гарним, міцним шлюбом. Шукайте кватиру, мостіть гніздечко! Завтра Панас Павлович іде від Варвари. З Дімою, чи без його, але він піде, за це я вам ручаюсь, я, Яків Василевич Михайлюк! Шукайте кватиру! Коли грошей треба, то я... А в тім, про це я з ним побалакаю. Заявляйте хазяям, що виїзджаєте! Ні, серіозно!

Олександра Михайлівна якось по новому, замішано, лагідно дивить ся на мене й сміеть ся. Їй, видко, й радісно, і соромно, і страшно те, що вона зрадила себе, й ніяково переді мною, й тисячі переживань хвилюють її. Але я не даю їй замислюватись,— балакаю, жартую, пляную, і весь час поводжусь так, ніби з цим питанням покінчено рішуче й навіть ніяких сумнівів не може бути. Олександра Михайлівна часто, як Клавдія Петрівна, прикладає руки до щок, які не перестають палати; трудно, глибоко зітхає, розгублено усміхаеть ся й стає такою хвилюче гарною, що я, нарештї, не видержую, беру з комоди дзеркало й підношу до неї:

— Подивіть ся на себе! Ні, подивіть ся! Та ви ж божественно-гарні! І Панас Павлович посміє вагатись?! Та вам треба тільки моргнути й коло вас будуть тисячі Панасів Павловичів! Вибірайте тільки!

Олександра Михайлівна крадькома зиркає в дзеркало, ніяковіє й сміеть ся грудним, тремтячим сміхом.

— Зараз же йду до дому, викликаю Панаса Павловича й присилаю його до вас. Ні, ні, ніяких суперечок! Край! Ну, до швидкого, радісного побачення! Дякую, Олександро Михайлівно, дякую!

Я покидаю її в такому станї, коли людина блукає з непорозумілою, дурноватою, не то щасливою, не то болючою усмішкою по хатї; береть ся то за те, то за се, забуває, що треба; сідає, схоплюеть ся, знову никає по всїх кутках, а очі в неї застиглі, блискучі, лице в червоних плямах, в голові: карусель з оркестріоном, вогнями, миготливими фіґурами.

Generated on 2015-07-30 19:09 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

— Хто біля телефону?

— А вам кого треба?

— Мені треба негайно Панаса Павловича. Хто говорить?

— Галя! А хто питає?

— Яків Василевич. Добридень, Галю! Дуже прошу зараз покликати та підійти до телефону. Дуже важна справа.

— Добре! Зараз!

Голосок холодний, ворожий, — я-ж злий ґеній їхнього дому, Мефистофель, і навіть не кирпатий.

Павасові Павловичу буде, розуміеть ся, трошки нїяково й тяжко балакати зі мною. Але ж яка слабовольна людина з нього: сховав ся й гадає, що одкараскав ся від мене!

— Яків Василевич? — чуеть ся в трубці гугнявий, як усї голоси в телефонї, жіночий голос: сама Варвара.

— Так, це я, Варваро Хведорівно. Менї треба на одну хвилинку Панаса Павловича.

— Панас Павлович прохає мене переказати вам, що він дуже занятий. А я з свого боку прохала б вас, добродїю Михайлюк, дати Панасові Павловичу й нашому домові спокій. Наші відносини повинні бути перервані раз на все.

— Виконаю ваше бажання неодмінно, Варваро Хведорівно. Але все ж таки я прохаю Панаса Павловича підійти до телефону, справа торкаеть ся вашої родини й усієї карєри вашого чоловіка, добродїйко.

Слово „карєра“ робить відповідне вражіння.

— Панас Павлович в сю хвилину занятий. Чи не можете ви через мене переказати?

— Це ускладнить справу. Треба поспішати. Коли можете, перекажіть йому, хай негайно їде до мене. Негайно.

Мене починає потїшати роля, яка випадає на долю Варвари Хведорівни. І я хочу, щоб вона *сама* послала його до мене.

— Але хоч приблизно ж скажіть, у чому річ!

— Варваро Хведорівно, кожна хвилина дорога! Я вам сказав, уся його карєра залежить від цього. Довідаетесь сьогодня ж, я думаю. А зараз присилайте його до мене!

Декілька хвилин мовчання.

— Добре! Підождїть хвилинку!

Половину зроблено! Чи сказати йому, навіщо я кличу його, чи теж притягти його карєрою?

— Слухаю!

Теж холодний, але трошки занепокоений голос Панаса Павловича.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:09 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Панасе Павловичу! Негайно приїзджайте до мене! Страшенно важна справа, на все ваше життя! Виясняти нічого не можу... Нема часу! Швидше!

— Дозвольте, Якове Василевичу...

— А, Панасе Павловичу! Справа торкаєть ся вас, а не мене. Я рішучо ні при чому тут. Чи їдете, чи ні, менї треба це знати зараз же. Відповідайте!

— Добре, я поїду, але...

— Чудесно! Чекаю. Беріть автомобіль! До побачення!

Я кладу трубку. Біля його, розуміють ся, з величним, розумним і строгим лицем стоїть Варвара. Карєра — річ серіозна й дуже близько торкаєть ся тепер і її. Засіб перемоги й влади, Діма, — в неї в руках. Суперницю зломлено й переможено. „Злий ґеній“ лишив ся в дурнях. Отже, боятись нїби нема чого. І я бачу, як вона інтелїґентним, поважним жестом кладе руки на плечі Панаса Павловича й говорить:

— Ти, Панасе, цїлком вільний у своїх вчинках. Ради Бога, не роби собі з того нїчого! Цей Михайлюк, то правда, не до душі менї, але ти не вяжи себе цим. Моя ж думка, коли вона тебе цїкавить, така, що тобі треба поїхати до його. Михайлюк ставить ся до тебе безумовно гарно, хоч не завсїгди добре розуміє гарне відношення. Але в даному випадкові, я гадаю варто довідатись, у чому річ.

І вона сама подає йому капелюх, палицю, відчиняє двері. Сама!

Через пятьнацять-двацять хвилин входить до мене в кабінет Панас Павлович. Іде незалежною ходою просто до стола, дивить ся на мене крізь своє пенсне, злегка задравши голову до гори, усміхаєть ся звичайною, але тепер трохи силуваною насмішкувато-вибачливою усмішкою, витирає піт з чола, розвязно здоровкаєть ся й, загалом, видко, почуває себе поганенько.

— Ну, серденько, що за страхіття у вас? А ви помолодшали, стали гарним, молодцем! Ну, голубе? Що ж загрожує моєму життю? Де ховаєть ся моя загибель? Га?

Я не усміхаюсь і сиджу за бюрком, як при прийомі своїх клїентів.

— Я тільки що бачив ся з Олександрою Михайлівною, Панасе Павловичу, — з притиском і тихо кажу я.

— А-а? — не без нїяковости, недбало, висловлює він своє здивування й бере зі стола сїрничницю. — Як же вона там? Давнень-

Generated on 2015-07-30 19:09 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ко не бачив ся я з нею. Між иншим, серденько, плян наш не здійснив ся. Як бачите, я знов на лоні сімї.

— Так, менї оповідала про це Олександра Михайлівна. І в нас з цього приводу була серіозна розмова. Результат сеї розмови, Панасе Павловичу, той, що...

Я роблю строгу, холодну паввзу.

— ... що вона згоджуеть ся бути вашою жінкою, не вінчаючись, і відмовляеть ся від попереднїх своїх поглядів на се питання...

Панас Павлович мовчки, поспішно й розгублено становить сірничницю на стіл.

— Це жарт, Якове Василевичу!

— Ані трошки! Я розумію, коли й як можна жартувати. З Дімою, чи без його, вона чекае вас, як ваша жінка.

Він потрохи стае жовто-блідим і так само не зводить з мене перелякових очей.

— Це цілком несподівано... — тихо вимовляе він. — Через що? Яким способом?

Я коротко переказую розмову з Олександрою Михайлівною, а він напружено стежить за нею, машинально покивуючи головою. Потім він підводить ся, прудко, дрібно ходить по хаті, в низ похилившн голову.

— Та вона ж Дїму не віддасть! — відразу зупинившись проти мене, каже він. — Значить, знову красти? Знову це все? Стерегти, трусить, бути прикутим до його? Це тяжко. Це, знаете, так нестерпно-тяжко, так образливо, так гидко, й так безпотрібно, що... я не знаю... Я не знаю. Ви перевернули мене всього, Якове Василевичу, цим повідомленням, у мене трусять ся коліна...

Він сідае й починае витирати скла пенсне, близько тримаючи його коло очей. А руки тремтять у нього, як у алькоголіків.

— Ну, що ж! — стримано, неголосно кажу я. — Можна лишити Дїму Варварі Хведорівні, відмовитись од його, нову родину утворити...

Панас Павлович швиденько зиркае на мене без пенсне; потім, хапаючись надівае його й злякано вастигае.

— Себ-то, як залишить? Зовсім? На завсїгди?

— Ні, навіщо на завсїгди. Коли Дїма підросте, він, нема сумніву, сам перейде до вас...

— Ні, але тепер, тепер?

— А тепер, так звичайно! Я знаю, це важко, але не забувайте, що у вас з Олександрою Михайлівною будуть також дїти. І те, що...

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:09 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Ні, це неможливо, це неможливо!

— Через що?

— Не можу. Не можу цього. Цього я не можу!..

Він швидко крутить головою й, неначе замовляючи, зляка-но показує своє „не можу".

Я, не звертаючи уваги на його страх, починаю доводити йому необхідність пірвати з Варварою й жити з Олександрою Михайлівною.

— Та почекайте, Якове Василевичу! — пручається він. — Через що раптом у неї таке відношення? Це мене просто... Я не можу вірити, щоб людина від одної розмови могла все змінить. Це було б дуже приємно для вашої красномовности, але...

— Маєте цілковиту рацію, Панасе Павловичу, цілковиту рацію. Але річ не в моїй красномовности, а в тому, що Олександра Михайлівна вже давно, очевидячки, змінилась. Вона була вже готова, а я тільки, ну... скинув покривало, подібно, як це робить прислуга при відкритю скульптури митця. Тут життя міняло. І ви могли скинути це покривало, але ви, вибачте мені, тихтій, боягуз і не психольог. Ви дал свого носа нічого не помічаете. Але цю красу, якою вона тепер засяяла, сподіваюсь, і ви побачите. І коли ви хоч хвилину будете ваганись, я...

— Добре! Позвольте, Якове Василевичу...

І Панас Павлович, заклавши руки за спину, ходить важко, помалу по кабінеті взад і вперед. Він нагадує мені вчителя, що диктує учням диктант. Нарешті, він зупиняється й не то якось-бо, не то насмішкувато говорить:

— А всі вже вітали з улаштуванням конфлікту. Навіть ректор прислав листа в села. Тепер, значить, знов розмови, пересуди, дурне становище?..

— Хай трохи почухають язики!

— Так, але я ризикую неприємностями по службі. Коли я помирив ся з жінкою, мені один мій товариш оповідав, що мені щось таке вже загрожувало. А Пуру теж можуть скинути з посади? Не просто, а причепляться... Але це, звичайно, той... Хм! Потім я саме розпочав тепер роботу. З Варварою Хведорівною у нас вироблено конституцію і, я вже, так би мовити, можу бути гарантований, що... Так, усе це, розуміється, ся... Але знов ці вияснення відносин, лайки, сварки, образи, плач дітей, — ой, усе віддасі, щоб тільки не мати цього! Та й яка рація: все одно всі через яких двадцять-тридцять років будемо гнити в земл.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:09 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Так несподівано закінчивши, він махає рукою й сідає в фотель, стомлено звісивши голову на груди.

— Ну, Панасе Павловичу, всі ці резони, геть аж до загального гнитя мають певну цінність, але не на стільки вже, щоб через них губити себе, Олександру Михайлівну, Діму, та й саму Варвару Хведорівну.

— Ні, Якове Василевичу, куди нам уже про кохання думати та про всякі перебудови. Та й не можу я без Діми.

Що ж це він хоче посадити мене в дурне, смішне становище перед Олександрою Михайлівною?

— Ну, знаєте, Панасе Павловичу, я не мав вас за дуже сильну людину, але тепер, простіть мені, мені сором за вас. „Та де вже нам, та куди вже нам, усі ми згинемо!“ Так на якого ж біса ви морочили голову дівчині на протязі стільки літ?.. Ну, й гнийте собі на здоровя самі! А навіщо ж ви їй псували життя? І головно, дивіть ся, коли ви всю вимучили її, коли ви перевернули її ввесь світогляд, коли ви жалем привязали її до себе на віки, тоді ви робите собі конституцію? Добре, добре! Та вам Варвара Хведорівна покаже таку конституцію, таку чисто-російську загилить вам конституцію, таку вам ґарантію дасть, що через два роки від вас лишать ся тільки ґудзики від ваших черевиків! І подумати, що цього чоловіка любить така красуня, така глибока, чесна, прекрасна женщина! Йому дають рай, а він...

— Позвольте, Якове Василевичу, ви не маєте, нарешті, ніякого права...

— Е, дайте ви мені спокій з вашими правами! А ви маєте право калічити дівчині життя?

— Та хто калічить?.. Хто калічить?! — раптом схопившись на ноги, пронизливо, трохи не з вереском, тоненьким голоском кричить Панас Павлович і червоніє так, що аж сльози йому виступають на очах. — Хто калічить?.. Як ви сміете мені це казати? Коли ви, коли я...

— Заспокойтесь, Панасе Павловичу!

— Ви не сміете! Ви не розумієте! Я, може через це все, був на волосинку від смерти! Я не можу більше! Розумієте?.. Я може в сто раз більше покалічений, я — мертвяк, я тільки спокою хочу! Тільки спокою! Нічого мені не треба! Ради Бога, нічого! Робіть, що хочете!..

Він сідає в фотель і несподівано ридає, поклавши голову на поручень фотеля й одвернувши її в бік. Пенсне падає на підлогу і я кидаюсь піднімати його. Це трохи утишує його. Він си-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:09 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

дить довго, дугою зігнувшись у фотелю і, нарешті, випростовується. Я ходжу по кабінеті.

— Простіть, Якове Василевичу, страшенно нерви попсувались у мене за цей час! Я подумаю ще про це... Занадто рішучий крок... Це, дійсно, може змінити все життя...

— Тут думати нема про що, — похмуро відповідаю я. — Так, чи ні, от і все! Все вже обдумано, треба рішати. Ні, так ні! Будьте спокійні, Олександра Михайлівна багато на цьому не стратить! Хіба, що тільки виграє. З її красою, розумом, характером вона знайде гідного себе. За це можна не турбуватись! Головно, виразно й точно відповідайте!

Панас Павлович здивовано кліпає очима.

— Вона сама сказала, що знайде... иншого?

— Цього не кажуть, це роблять. І будьте певні, що я перший постараюсь, щоб вона це зробила.

На губах Панаса Павловича закисає розгублена усмішка.

— Я ж не сказав, що не хочу! Це треба обміркувати.

— А я вам кажу, що міркувати нема чого. Так, чи ні? Більше од вас нічого не вимагається. Може ще з Варварою Хведорівною бажаєте порадитись?

— А зі Шурою можна побалакати?

— Прошу дуже! Але негайно.

Панас Павлович дивить ся на годинник, потім заклопотано поглядає на телефон, знову на годинник і миттю каже рішуче:

— Ну, їдьмо!

— От-так би й давно!

Я підвозю його до дому Олександри Михайлівни, прощаюсь, і пішки вертаюсь назад. Без мене вони краще змовлять ся. Я потираю руки й весело усміхаюсь, уявляючи собі величну Варварочку.

Вечір темний, задумливо-тихий, притомлений. Небо, як густосиній шовк; на йому хтось розсипав живе срібло і воно розбилось на безліч дрібних, тремтячих крапельок, що одбивають голубим, зеленим і жовтяво-червоним світлом. Затишно й мирно під сим темним покровом.

І чим ближче я підходжу до дому Шапочки, тим теплійше й журнійше стає моє почування звязку з небом, будинками, розчиненими вікнами. Мені здаєть ся, що я можу ввійти в кожний з цих домів, заговорити з тими людьми, що миготять у

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:09 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

вікнах, і вони відповідатимуть мені просто, привітно, трохи сумовито.

От і дім Шапочки. І вікно темне, темно й у віталні, — мабуть усі сидять у їдальні. Он червоне вікно, яке було мені таким близьким та хвилюючим у „ніч стояння". До Шапочки не можна йти сьогодня, — я вже був у неї свої два рази на цьому тижні.

Я сідаю на лаву біля воріт якогось будинку. Паркани палісадників з двох боків утворюють темний коридор в зеленим дахом дерев. По освітленому тротуарі в десяти кроках од мене проходять люди; їм мене не видко, а я стежу за ними, поки вони не ховають ся за палісадниками. Брук блищить од світла ліхтарів. Десь грають на басолі й її згуки подібні до грудного, ниткого жіночого голосу.

Я думаю про Шуру, Панаса Павловича, Варвару, але вже нема ні зловтіхи, ні задоволення, неначе я виїхав з города кудись далеко й на довго.

По тротуарі чокають чиїсь кроки, судячи по згуку, жіночі. Посувають нехапливо, лиливо. Зявляєть ся біла сукня, знайома торбинка й, нарешті, вся Шапочка в білому, мереженому капелюсі. Я притьмом встаю й мимохіть гукаю голосно:

— Ганно Пилипівно!

Шапочка повертає голову й зупиняєть ся, вдивляючись в мене. Я похапцем підходжу до неї.

— А, це ви? — каже вона протягом. — Знову блукаєте?

В голосі незвична, невластива їй утома й повага.

Ви там сидїли? Я теж хочу посидїти.

І проступе до воріт.

— Сїдайте й мовчіть! Я не хочу балакать.

Сердиті, тужні нотки; рухи мляві, знеможені, як у пяної. Торбинку вона кидає на лаву й спиною спіраєть ся на стїну. З під капелюха в нівтьмі мені видно тільки цматочок щоки, уста й підборідя. Губи заломлені гидко й здають ся спухлими. Від неї йде теплий, молочний запах, як од дітей. Я почуваю зворушення, жаль, і менї хочеть ся всаловити її зручнїйше, прикрити чим небудь, погладити по стомлено-кинених на колїна руках, і спитати: „Що з моєю Шапочкою? Що з моєю маленькою дитинкою?"

— Розкисла я! — раптом жалібно й сердито говорить вона. — Казала ж, не треба йти на музику!

Я мовчу й обережно беру торбинку, почуваючи до неї рідну нїжність. Срібне плетїння мягко, податливо гнеть ся в моїх

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:09 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

руках. Намацуєть ся щось тверде, мабуть, дзеркальце, портмоне і щось мягке, мабуть, хустку.

— Що ж ви мовчите?

— Ви ж заборонили менї балакать.

— Будь ласка, не робіть з мене панночки! „Заборонила!“ Яка слухняність і покора!

Вона мовчить, не рухаючись і безживно тримаючи руки на колїнах.

— „Заборонила!“ Всї „ухажори“ страшенно люблять удавати з себе покірних рабів. „Ах, скажи менї кинутись у низ головою!“ І бреше ж, дурень, не кинеть ся! Яка йому користь? Він же жде за це нагороди. А як він її матиме? Як убєть ся? І бреше!

Дивно, чого я в присутности сеї дївчини раз-у-раз почуваю таку несмілість, наче несу в руках щось дуже тендїтне і що хвилини боюсь упустити. Це, кінець кінцем, стає невигідним для мене.

— А прекрасна дама так і тане: от любов! У низ головою готов! Через щось раз-у-раз у низ головою. Як жаба з високого берега.

Шапочка раптом сама смієть ся, мабуть, виразно уявивши собі постать „ухажора“ в образї плигаючої з берега жаби.

— А потім цей лицар хляпає виступцями, бурмосить ся за пересмажену курку, пропадає ночами і вважає, що він нещасна жертва і страдник. Що ви мовчите?

— Я слухаю.

— А в низ головою не готові плигнуть?

Вона всїм тїлом помалу повертаєть ся до мене. В її очках і губах лїнива насмішка.

— Навіщо взяли торбинку?

— Щоби не забули.

— Яка дбайливість! А чому ви не приносите менї в гарненьких коробочках цукерків? Дивно, їй Богу! У мене був один „ухажор“, приятель Семена Семеновича, — теж служить у банку, — так той раз-у-раз, неодмінно, з чим небудь являв ся. От такі потім напевне намотують косу на руку й бють передками чобіт у живіт. Правда?

— Через що ж такі?

— Так менї здаєть ся. Ну, чого ви робите з себе такого тихого та божого? Ну, чого?

— Невже я роблю таке вражіння?

Шапочка довго й чудно вдивляєть ся в мене. Нарешті, вона говорить помалу:

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:09 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Коли я читала в ґазетах про який небудь судовий процес, у якому фіґуруе очевидний мерзотник, то я завжди дивувалась: Що то за адвокати, що боронять його? Як можна боронити очевидного для всїх мерзотника? Ну, як?

Хм! Чого такий несподіваний вистриб?

— Це питання складне, Ганно Пилипівно. Насамперед не завсїгди можна сказати, що це мерзотник.

— Ну, а коли можна? Коли це ясно, як два по два?

— Коли навіть ясно, то адвокат — не суддя; він не судить, а боронить, полегчуе силу кари; він по мірі сил виправляе недосконалість наших соціяльних відносин. Відомо, що кара не досягае своеї мети, і що, коли та кара буде менша, краще буде для всїх. От через що можна боронити й найбільшого мерзотника.

— А чи можна боронити його так, щоби він виграв справу на шкоду другого, невинного?

— Це знову инше питання.

— На яке теж знайдеть ся відповідь. Знаете, коли я читала про такі процеси, то я уявляла собі адвокатів, що ведуть грабіжницькі справи, якимись бузувірами, — моральними, звичайно, — страшенно жорстокими й тупими. Та й яка, власне, ріжниця між якимсь грабіжником, шахраем і адвокатом, який стараеть ся виграти справу на шкоду тому, кого обшахраено? Адже він, адвокат, знае, що коли його клїент виграе справу, то цим він ограбуе противника, чоловіка чесного й правого. Так? Знае ж! І все ж таки боронить, помагае грабувати. А коли він помагае грабувати, то й сам, як трапить ся добрий випадок, може те саме зробити. Правда? Адже правда!

Ця розмова не проста. В мене таке почування, як у людини, в якої одежа не в порядку, і якій здаеть ся, що всї це бачать.

— Ну, знаете, — кажу я з усмішкою, — це занадто рискований висновок. Насамперед...

— Ну, от, так я й знала! Скажіть, ви ведете справу якоїсь Кубешки?

Я чую, як одразу червонію й по менї розливаеть ся тяжке почування сорому.

— Так, я...

— Адже вона шантажистка!

Я мовчу й силкуюсь усміхатись вибачливо та насмішкувато.

— Ну, відповідайте!

— Звідки ви набрались таких відомостей?

— Не ваше дїло! Відповідайте!

Generated on 2015-07-30 19:31 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

— Так, шантажистка! — кажу я жорстко й твердо. Стид миттю зникає, замість його зявляєть ся дивна злість.

— І ви це знаєте?

— Так, знаю! Але Суботович, якого вона обманює, отвертий „мерзотник і грабіжник“, як ви кажете. Кубешко проти його все одно, що маленька, злодійкувата собачка проти вовка. Перше, ніж судити, Ганно Пилипівно...

— Я не суджу, а питаю. Не хапайтесь лаятись! Я сама боронила вас і не хотіла вірити. Але ви з цим Суботовичем були раніше в гарних відносинах. В карти грали раз-у-раз. Бували в його. Так?

— Що це, допит, Ганно Пилипівно?

— Чого допит? Хіба тут якась тайна? Менї просто цікаво вияснити. Коли він грабіжник і мерзотник, то чого ж ви приятелювали з ним? Як можна приятелювати з такими? І, правда, що ця жінка хоче зідрати з його сто тисяч?

— Так, правда!

— І ви матимете за те великий гонорар?

— Великий.

Шапочка пильно зиркає на мене, потім мовчки бере в мене з рук торбинку й тихо, немов винувато, каже:

— Ну, менї треба вже йти.

Яка відчуженість, холодність у цій тихости й несмілости!

— Кінець, Ганно Пилипівно? Значить, і я шантажист? Грабіжник?

Вона підводить ся й з ніяковістю відповідає:

— Не будемо про це більше балакати. Прощайте! Я поспішаю.

І не подавши менї навіть руки, хитнувши тільки головою, вона відходить. Менї хочеть ся схопитись, наздогнати її, взяти за плечі й сильно повернути до себе. Як ти смієш так іти?! Як ти смієш?!

Але я не ворушусь і, криво усміхаючись, дивлюсь їй у слїд.

Що ж це: кінець? Так несподівано, безглуздо, неможливо? Та ще ж пів години тому я йшов повз її дім і думав, що завтра прийду, сидітиму в неї в кімнатї, дивитимусь, як збірають ся бугорками брови, як вона жмурить очі й витягає трубочкою губи, ніяковіючи й сердячись! І ніколи, значить, вона вже не буде сердитись на мене, кидати менї одривчастих наказів підчас співу? „Шантажист і мерзотник!“

Я з усієї сили бю палицею по лаві, встаю й швидко йду звідти.

Generated on 2015-07-30 19:09 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

— Звозчик!

Мій крик розлягається по вулиці, мабуть, не один здриг-нув ся від його. З гори з грюкотом навипередки женуть візники.

— Смали в „Шато!“ На весь дух! Карбованця на водку! —

Дурна, вузька, простолінійна мораль'стка! Дівча, яке береть ся судити про те, чого не розуміє! І плювать, коли так! „Прекрасна дама!“ Подумаєш, моральність!

В „Шато“ я знаходжу млявого й мовчазного Кригу-Зальотного в товаристві двох шансонетних співачок. Моя поява має на його такий вплив, як у казках жива вода на мертвого паревина.

— Криго! Треба здорово напитись! Чуєш?

— Напитись? Зробимо! Коли треба, зробимо!

І ми „робимо“.

Біль у потилиці, язик шорсткий, неначе обструганий, вищарований. Стан такий самий, як після гульні: я не почуваю тіла. Від пят до шиї я ніби вкритий важкою, сірою матерією. Живе тільки сама голова; сам головний мозок: холодний, чистий, легкий. Всі емоції й почуття притуплені або зовсім придавлені. Моє довге тіло з волосатими ногами й волохатими грудьми здаєть ся менї чимсь стороннім і викликає холодну гидливість.

Неділя, — отже можу лежати в ліжку хоч цілий день. У хатї немає жовтих одсвітів з вулиці, значить, небо хмарне. Дванацята година дня.

Я підкладаю долоню під потилицю й думаю.

Так, значить, кінець. Добре! Через що? Через мою неморальність. Що ж таке моральність? Моральність не рожевий пудер на законах природи. Шапочка вважає неморальним боронити Кубешку. Але боронити закони сильних і пануючих — річ нормальна й моральна, бо вона санкціонована тисячелітнім шаром пудру, пануючою мораллю. Чоловіка своєї сестри, який служить у банку, де роблять ся різні шахрайські операції, який годуєть ся з цих операцій і, мабуть, сам бере в них участь, — вона й обнімає й цілує. Сотням шахраїв, паразитів, грабіжників, але припудрених їхнім законом, вона подає руку. А одному через щось висловлює огиду та зневагу.

Через те припудрені так гаряче й боронять пудру, який помагає їм дурнів тримати в руках.

Моральність — це стіна, яку вивели припудрені між основними законами життя й вищим його проявом — розумом. Весь

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:09 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

моральний поступ людства є в тому, що люди по камінчику стараються знищити цю свою власну стіну. Але припудрені з свого боку дбайливо бережуть її, при чому їм ретельно допомагають дурні, яких вони доять. В моральному змислі соціялізм є скасування стіни, приведення людини до вищого, природного єдинства, є поєднання законів природи з розумом. Але з яким комічним старанням і трагічним старанням многі сучасні соціялісти підтримують ціліть стіни припудрених!

Рука починає шеміти. Я зміняю позу, закурюю й думаю далі. Мені приємно, що мозок працює ясно, легко, й немає й сліду вчорашніх тяжких переживань.

Хтось стукає в двері.

— Якове Василевичу! Прийшла панночка. Просить вас прийнять.

— Ввійди, Миколо! Яка панна?

— Приказали сказать: Ганна Пилипівна. Дуже треба вас бачить.

— Ага, добре! Скажи, зараз! Одягнусь...

З приємністю я відмічаю, що імя Шапочки не робить на мене нїякого враження. Тільки через щось у потилиці дужче заболїло. Але це могло бути й від того, що я підвів голову.

Я одягаюсь повільно й стараюсь зрозуміти, через що вона прийшла й за чим? Згадую вчорашні свої міркування в „Шато". Коли вона так цїкавилась мною, боронила перед кимсь, коли так гостро осудила мене, значить, я не байдужий їй! Але сьогодня менї вже не досадно, не боляче, й не хочеть ся перевірити її міркування всякою цїною, навіть пониженням. Коли б вона вчора прийшла, я, мабуть, наробив би дурниць.

Потилиця болить все дужче. Ноги й руки, як чужі. Голова так горить, що здаєть ся, коли б я був у темній хаті, то побачив би в дзеркалї над своєю головою ясне коло, як над головами святих. Але думка, як і перше, чиста, легка, бистра.

Намагаючись не робити різких рухів і несучи голову рівно, я йду в кабінет. Шапочка стоїть біля вікна й дивить ся на вулицю. Вона в усьому білому, в капелюсї, і з торбинкою. Повільно обертаєть ся й, трохи в під-лоба дивлячись, говорить:

— Я прийшла сказати вам, що... щоби ви не брали до серця моєї вчорашньої поведінки...

І чи то з цїкавістю, чи з турботою вона приглядаєть ся до мене й додає:

— Який ви блїдий! Що вам?

— Нїчого, Ганно Пилипівно! Прошу сїсти!

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:09 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Я не подаю їй руки й сідаю за стіл, а вона у фотель по другий бік стола, не зводячи з мене очей.

— Ви маєте дуже добре серце, Ганно Пилипівно, але я, запевняю вас, тепер цілком спокійний.

І я холодно, просто дивлюсь на неї. Тепер мені видко, що її скули трохи випнуті, щоки худорляві, губи могли б бути трохи більше свіжими. Вся вона неначе менша тепер, більше звичайна, буденна. Так, очі великі, сірі, але нічого особливого в них немає. На тілі в вирізі грудей—червоненькі цяточки. Вона, видно, трохи спітніла. Це неприємно.

— Мене, власне, послала до вас сестра Маруся, — несподівано й, почервонівши говорить вона.

— В такому разі, я беру свої слова про вашу добрість назад, і находжу, що ви дуже слухняні.

— А ви невеликодушні. Коли б мені не було жаль вас, я б не прийшла.

— Я знову мушу змінити думку про вас: ви жалісливі, а крім того й непослідовні.

Шапочка з деяким дивуванням поглядає на мене.

— В чому ж я непослідовна?

— Коли ви маєте мене за мерзотника...

Шапочка з досадою морщить ніс, але я кажу далі:

— ... а мати за такого ви мене повинні, бо це так і є. Жаліти вам мене не варт.

— Значить, ви самі маєте себе за мерзотника?

— За кого я сам себе маю, це инше питання. Але на ваш погляд я безумовний мерзотник.

— Мій погляд якийсь особливий?

— Ні, звичайнісенький, загально принятий. Крім того... Дозвольте й мені задати вам декілька питань.

— Прошу!

— Тільки не думайте, що я задаю їх з якогось поганого почуття до вас. Ніяких почувань у мене нема. Я просто хочу показати вам на вашу неконсеквентність. Скажіть, з яких засобів ви живете?

— З власних.

— Ви добули їх працею?

— Ні, вони мені дістались, як спадщина від батька.

— Батько був дідич?

— Так.

— От бачите!

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:09 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Я нічого не бачу. Що ж я повинна бачити?

Потилицю починає крутити біль, схоплюючи, як клїщами, виски. Хочеть ся лягти й заплющити очі. Я помалу й байдуже кажу:

— Коли сам я не заробив, значить, або вкрав, або вишахраїв, або відняв силою закону. Але це все по суті те саме.

— Так, я це знаю. Але я все це верну тому народові, який дав менї.

Я мимоволї усміхаюсь.

— Коли віддасте? Тодї, як зробитесь відомою співачкою? Тодї про нарід не думають. Поки ви дійдете до своєї мети, ви розгубите свої добрі наміри. Це в будуччинї. Я теж, може, в будуччинї хочу віддати народові всї здобуті не власною працею грошї. Звідки ви це знаєте?

Шапочка помалу червонїє й стає дуже гарною зі своїми стисненими бровами.

— Але ж є якась ріжниця між чесними й нечесними людьми,— нельогічно перестрибує вона.

— А що таке „чесність“, „нечесність“? Плід людської глупоти, лицемірства й поганого соціяльного ладу, Ганно Пилипівно. Закони життя — це инша річ... Але, ви бачте, я мушу лягти, голова дуже болить.

Я обережно підводжусь і простую до канапи. Шапочка теж устає й навіть, здаєть ся, хоче підтримати мене. Коли я лягаю, вона зараз же прощаєть ся й іде собі, не хотячи турбувати мене.

Я не стримую її. Менї все одно. Голова палає, її всю ломить біль. Думати важко. Лежу непорушно, горілиць. Думки мляві, втомлені, розрізнені. Все дурниця: і мораль, і кохання, і життя, є тільки — один біль. Та ще хіба смерть. Через кілька десятків лїт і я, і Шапочка, і мілїони чесних і нечесних, розумних і дурних, рабів і панів, усї будемо лежати в землї й гнити. Чи варто ж ради такої коротенької хвилини хвилюватись, стидатись, виправдуватись? Рятуй ся, хто можеш! От єдиний справедливий закон! Навіщо менї якісь Шапочки з їхньою чесністю? Навіщо якісь там гармонії? Бути мерзотником з дужими пазурами, теж не кожний зможе. Та й к чорту, і це не важно. Тільки б не було цього болю. Ладен навіть моральним стати, аби спинилась ця мука. Чого ж і молять ся Богу і слухають ся всяких припудрених?

Біль стає нестерпним. Я посилаю Миколу в аптеку за броїмом, міґренїном, за всїм, що тільки знайдеть ся. Приймаю дв-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:09 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ложки брому, два порошки фенацетину, й біль потрохи стихає. Непомітно я засипаю.

Прокидаюсь... В кімнаті на долівці лежать смуги сонця. Болю немає. Я весь у поту, в тілі приємна слабкість і теплота. Заплющивши очі, я знов лежу й пригадую: та ж у мене була сьогодня Шапочка!

Солодкий холодок проходить по мені. Несподівана ніжність, тепло, припливає до серця. І зразу стає стидно, жаль і боляче. Я хапливо, з страхом пригадую, що виробляв учора в „Шато", що говорив там. Господи, я, здається ся, плакав перед Кригою! Потім, пригадується ся мені, я стукав кулаками по столі, шпурляв у когось пляшками; хтось вязав мені руки й віз до дому. Як це поганр, паршивенько, шаблонно! коли мущину образить кохана жінка, він починає пити й виробляти бешкети; коли жінка ображена, вона зараз же спішить зрадити його з иншим мущиною.

А сьогодня, — вона сама прийшла до мене, вона, самолюбива, стидлива, а я читаю їй дурну нотацію й мало не виганяю. І то через те, що трохи голова боліла. А я ж міг скористуватись цим, поговорити з нею, більше й інтимніше, ніж звичайно, стати ближче до неї.

Я зітхаю й з досадою кручу головою, як справжній пяниця. І раптом я чую тихий жіночий голос:

— Може подати чого небудь, Якове Васильевичу?

Я влякано розплющую очі й тривидко підводжусь. Позаду канапи сидить Шапочка з книжкою на колінах, без капелюха, як у себе дома.

Я нехапцем проводжу рукою по голові, розправляю вуса, вимняту бороду, і встаю.

— Ви давно тут? — питаю хрипким голосом.

— Зі дві години.

Вона усміхаеть ся несміло, не знаючи, як тримати себе зі мною, як зі здоровим, чи слабим. Я сідаю знову на канапу, кладу голову в руки й сиджу так, зігнувшись. Я ще не зовсім прочуняв і не можу опанувати своїм хвилюванням. Що ти сказати, коли спитає, що зі мною було? Пяний був та й годі. І це вся моя хвороба, ради якої вона вдруге прийшла до мене. Вона, як милосерна сестра сиділа от-тут біля звичайного пяного, паршивенького чоловічка.

— Знову болить? — тихо чуеть ся співчутливий й трохи сварий голос Шапочки.

Я кручу головою й потім випростовуюсь.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:09 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Мені просто стидно. Дуже стидно.

— За віщо? — щиро не розуміє Шапочка.

— За все, Ганно Пилипівно. За многе. Від стиду я навіть не можу почувати як слід радости від того, що ви в мене.

Шапочка придивляється до мене й нарешті говорить:

— Ви якийсь чудний. Тепер знову ніби инший чоловік. Ну, я вже мушу йти до дому. На мене чекають і турбують ся. Я з ранку не була дома. А тепер хутко пята.

Я не смію стримувати її, дякую, ніяковію, почуваю себе смішним, дурним, й несподівано для самого себе випалюю:

— А від справи Кубешки я, між иншим, Ганно Пилипівно, відмовляюсь. Я це рішив і дуже радий, що... що ви мені загалом... Словом, і за це спасибі вам!

Шапочка з непорозумінням слухає мене, збірає на очі брови й сердито каже:

— Дуже дивно.

Опісля вона йде в передпокій. Там скупчено одягає Капелюха, бере торбинку й з усиленою недбалість кидає:

— Заходьте сьогодня в вечер, як маєте охоту!.. Бувайте!

— Дякую! Неодмінно! Неодмінно!

Потім я довго ходжу по кабінеті.

Через що раптом така постанова що до Кубешки? Але — ні невдоволення, ні каяття нема; я почуваю навіть чудну сатисфакцію: ніби свідомо, ціною довгих зусиль я розвязав якесь питання.

Перебиває дзвінок телефону.

— Слухаю!

— Це ви, Якове Василевичу?

— Я!

— З вами говорить Олександра Михайлівна.

— А-а, добридень, Олександро Михайлівно!

Вона хвильку мовчить, ніби намірячись сказати щось дуже важне, й нарешті говорить:

— Як ся маєте?

— Та нічого, дякую! А у вас що добренького?

— Доброго мало!

— Як то?.. Невже нічого не вийшло?

— Нічого!

— Та не може ж бути!.. Що ж він каже?

— Та воно, знаєте... Він має рацію: тепер уже неможливо. Дуже був схвильований, прохав вибачення, навіть плакав.

— Але ж яка ганчірка!

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:09 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Ми мовчимо. В трубці чути дихання Олександри Михайлівни. Вона, певне, хвилюєть ся.

Але менї вже нудно від сеї історії й нема нїякого бажання знову розводити її. Я зробив усе, що міг, хай самі собі дають тепер раду, як знають.

А вона, мабуть, хоче, щоб я знов насїв на цього маруду.

— Він казав, що має намір ще раз з вами побалакати.

— Ага! З охотою, з охотою.

Певне, він і не думав мати такого наміру, а це їй хочеть ся, щоб я побалакав.

Знову павза. Дихання чутнїйше.

— Я теж гадаю, що, коли б ви з ним ще раз поговорили, то він перестав би вагатись. Я не могла, як слїд...

— Так, так, я розумію. Розуміеть ся, вам незручно. Так, я з ним неодмінно поговорю!

— Будь ласка, Якове Василевичу! І треба б швидше, поки...

— Так, так, я з ним сьогодня поговорю. Навіть зараз.

— Простїть, Якове Василевичу, що турбую вас! Але треба вже остаточно вияснити. Менї це просто потрібно...

— Неодмінно, неодмінно.

— Ви до сьомої дзвонїть менї в бібліотеку по № 25—74.

— Добре, запишу... 25—74. Чудесно!

Вона дякуе менї й прощаєть ся.

Я лаю себе. Ну, що ж я скажу цьому йолопові? І яке менї дїло, власне кажучи? Що я нянька їм, чи що?

— Миколо! Ванну! Швидше!

Вже шоста, — треба поспішати. Я голюсь, беру ванну, думаю про Шапочку, про справу Кубешки, про багато инших річей і зовсїм забуваю про Олександру Михайлівну.

Шапочка приймае мене так само, як і перше. Тільки Марія Пилипівна підсуває більше привітно й сердечно фурделики та рожеве варення.

— От несподіваний гість!

— Ти звідки? Та хоч капелюха скинь, чудна ти жінко!

— Нї, нї, я на десять хвилин, не більше. Не можна. Ху, душно, — бігла я по сходах. Ну, кажи швидше, що ти там нагородив Дмитрові! Це з твого боку негарно. Ти повинен був принаймнї написати менї, що саме казав йому...

Соня обвівае хусткою розпалене, засмалене лице, цїкаво озирае кімнату й часом зиркае на мене своїм іронїчно-ласкавим поглядом.

Generated on 2015-07-30 19:09 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Я оповідаю. Менї нїяково й досадно. Соня слухає мене суворо й уважно. Їй лупить ся ніс і волося наче побілїло, вигоріло.

— Так! Добре! Шкода, що не написав! Я мовчала, бо не знала, що саме ти розказав йому. З початку він був дуже привітний, задоволений, а потім хотїв, щоб я все розказала йому. А я не знала, що саме треба розказати... Багато було з сього приводу... Тепер він фотоґрафує мене, Андрійка, й себе. Накладає фотоґрафії одна на одну, щось мудрує, рівняє. Нудьга та й годї! Ну, добре! Треба поспішати. Я з його сестрою приїхала. Саму не хотїв пустити, бояв ся, що бачитимусь з тобою. Всї мої листи він перехоплює. Сестрі, мабуть, наказав не відходити від мене нї на крок. Тепер вона в корсетницї, тут біля твого будинку. А я нїби пішла в маґазин. Ну, як живеш? Покоряєш серця, раюєш? Вона з тобою живе?

— Хто?

— Ну, хто? Твоя дама!

Я сміюсь. Соня теж усміхаєть ся іронїчно й натягнуто.

— Нїякої дами я не маю, Соню.

— Ну, не бреши! І не стидай ся! Я не нарушу твого... родинного щастя.

— Та запевняю тебе, нема нїякої дами. Це було просто маленьке непорозуміння, нїби пластир, чи що; хотїлось як небудь одвернути увагу від... вас. Забув давно про це.

— Правда?

— Даю слово! Дмитрові я збрехав, щоби заспокоїти його.

— Ох, треба бігти. А ти немов помолодшав, — несподївано додає вона з милою насмішкою й поривчасто встає, не дивлячись на мене, навіть нїби уникаючи мого погляду.

— Ну, а до нас приходитимеш? — раптом питає вона. — Ми ж мабуть знову переїдемо в город.

— Та що ти?.. А фізична ж праця?

— А, все це теревенї. Яка там праця в біса! Просто від себе втїкти хоче. Не життя, а... катування. Не знаю, чим це все скінчить ся. Та й біс його бери, все одно! Я одуріла, отупіла, спаскудилась від брехнї, вигадок, жалю, злости, стиду. Все одно!

— Розійтись вам треба, Соню.

— Мерсі за пораду! А що я робитиму з двома дїтьми? Бо, як розійдемось, то через те, що він рішить, що не його дїти. А як так, то не буде ж він оддавати менї останне. Легко казати! Погано все і... смішно! Ну, прощай! Приходитимеш? Не бій ся, нїякого такого не буде! Навіть треба, щоби ти часом бував. Це його

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:09 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

більш заспокоїть. Де тут поблизу фотографічний магазин? Знаю, знаю, тільки що бачила. Ну, прощай! Боюсь, що мене вже шукає мій дозорець. А коли б був написав менї відразу, багато б... Ну, та все одно. А що, граєш, як і перше?

— Так, потрошки.

— Ну!

Соня простягає руку й не то насмішкувато, не то жалібно заглядає менї в лице. Я потискую її руку й другою погладжую її. Соня зненацька рвучким рухом пригортаєть ся обличчям до мого плеча і зараз же, відірвавшись, похапцем, не дивлячись на мене, виходить.

Рівне, чудне, дивно-притихле життя! Акуратно два рази на тиждень ходжу до Шапочки. Там до мене звикли, як до якогось далекого родича. Ходжу по всїх кімнатах, сам собі чай наливаю; навіть при менї сварять ся.

Вечори довші. Дерева золотять ся осїннїм листям; шумлять вони по-під віконням не мягко та густо, не по лїтньому, а з холодним свистом і шипінням, як померзлі.

В їдальнї горить лямпа під великим абажуром. Стьопа й Михалко лежать на канапі, високо задравши ноги, й учать „греческий“. Марія Пилипівна з метром на шиї, що гадючкою повив ся довкола її величезного стану, схвильовано та заклопотано ходить довкола стола. Її рот напів-роззявлений; вона дихає часто, астматично. На столї розташовано матерію з чудними рогами, з напів округлими вирізами, яких законів я нїяк не збагну. Тут же викройки, тарілочка з шпильками. Долї одною з викройок граєть ся кіт, Мурза, улюбленець Шапочки. Сама Шапочка сидить боком, держить у губах шпильку й, похмурившись, уважно стежить за маніпуляціями Марії Пилипівни.

— Якове Василевичу, як буде по грецьки аорист од дїєслова „передчувати“? — лукаво пускає шпильку Михалко. Він подібний до батька не тільки своїм горбатим носом та пухкими губами, але й удачею.

— Михасю, не чіпляй ся! — неуважно, машинально завважає Марія Пилипівна. Потім вона бере ножицї і з виразом людини, що покінчила з сумнївами, рішуче відрізує... малесенький шматочок матерії.

— Ну, Якове Василевичу, як буде аорист?

— Не знаю, Михасю!

Generated on 2015-07-30 19:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

— А ви що будь знаєте? — слідкуючи за Маріею Пилипівною, кидає Шапочка.

Дійсно, я страшенний неук у всьому. Найелементарнійші фізичні явища я не можу пояснити; не памятаю ніяких історичних дат; не знаю на память майже ні одного вірша; який небудь біном Нютона для мене те саме, що для Мурзи рахунки кухарки Мотрі. Коли б мене примусили тримати іспити, я не попав би мабуть і в першу клясу. Це служить приводом сміху з мене для Стьопи й Михалка. Моє неуцтво підіймає їх, вони почувають себе в чомусь дужчими за мене. З Шапочкою вони не можуть цього почувати, бо вона все знає, про що вони не спитають її. Хіба що латинської та грецької мови не знає, але тільки через те, що тих мов у них „не проходили."

Я рідко пропускаю свої дні. Коли на другий день маю в суді справу, я беру з собою папери й працюю в кімнаті Шапочки. Часом і вона тут сидить, читаючи зі словарем по еспанськи. Вона вчить еспанську мову. Навіщо вона їй? Невідомо нікому. Хай би італійська, французька (які вона знає) це зрозуміло, — співачка! А для чого еспанська?

— Треба! — коротко відповідає Шапочка, коли питають її.

Вікна тепер зачинені. В зеленій тіни від абажуру енергійно та впевнено дивить ся зі стіни Бетховен. На чолі й на скулах Шапочки, як цвіль на стовбурах дерев, зеленкувата тінь. А підборідя й ніжна заокругленість щоки яскраво освітлені. Губи безгучно й серіозно ворушать ся; вона про себе вимовляє еспанські слова.

Я не можу сказати, щоби ті справи, які я беру з собою в кімнату Шапочки, найкраще були проведені мною. Занадто мені тут спокійно, занадто тепло та затишно, часто я дивлюсь на миле, прекрасне обличчя.

Инодї Шапочка повернеть ся до мене нагло й зі суворим дивуванням питає:

— Слухайте! А вас тут уже, здаєть ся, трохи не в женихи наставили. Та ви й самі, мабуть, не від того. Хутко ви зовсім сюди переберетесь. Виступців чому не принесете? А халат маєте?

Так, вона моя наречена, але наречена, яка сидить у тюрмі, в маленькій, біленькій, одиночній камері. Я не можу ні доторкнутись до неї, ні поговорити, як слід. Але я спокійний: вона має довкола себе стіни й ніхто не може їй відняти у мене. Коли саме вона вийде на волю, я того не знаю, але я певний, що ко-

Generated on 2015-07-30 19:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

лись вийде й прийде до мене, стидлива, мило-сердита, стриманоясна від любови та радости.

Семен Семенович рідко буває дома. Він на вечірніх занятях, то в клюбі, то грає в карти у приятелів. Коли ж дома, то багато й гарно він співає у вітальні, сам собі акомпанюючи, або читає для чогось каталюги сельсько-господарських приладів з малюнками віялок, сіялок, плугів і т. п. Зі мною він поводить ся зовсім, як із женихом, і часто перехоплює „до двацятого“ більш-менш поважні суми. При цьому він підморгує в бік тої кімнати, де в той час Марія Пилипівна, і перебільшено-чемно потискує руку, далеко одтопірчуючи зад. А цапине, похітливе його обличчя хитро й задоволено усміхаєть ся.

Буває й так, що, коли я приходжу, мене зустрічають неуважно, похмуро. Діти у себе, в кімнаті, „зубрять“. У Стьопи очі заплакані. Голова Марії Пилипівни завязана мокрою хустинкою; вона без перестанку нюхає щось з пляшечки зі скляною затичкою; очі в неї червоні.

Тоді Шапочка веде мене до себе, тикає в руку яку небудь книжку, а сама береть ся за еспанщину або анатомію. (Вона студіює також анатомію й теж невідомо, навіщо. В неї атляси, мапи й підручники по анатомії, як у студентів-медиків).

Я вже знаю: була сварка в Марії Пилипівни з Семеном Семеновичем. І мені раз-у-раз пригадують ся слова Шапочки про „ухажорів“, що намотують косу на руку й бють передками чобіт у живіт.

Я користуюсь такими випадками й обережно веду свою лінію.

Але раз стаєть ся така розмова:

— Як чудно! — кажу я таким тоном, нібы що-йно багато міркував про те, що наміряюсь сказати. — От розумні, інтелігентні люди свідомо ставлять ся до всього у життю. Але невже ні інтелігентність, ні свідомість нічого не варті?

Шапочка, чекаючи, коситъ ся у мій бік. Між иншим, вона дуже скупа на слова й завсігди вимагає від мене, щоб я говорив коротше, не по адвокатськи, а просто по людськи. Я закурюю й кажу далі:

— Через що інтелігентні люди не вживають розуму на що небудь инше, як прінціпіяльні суперечки та голі теорії? Наприклад, така річ, як шлюб. Як шаблонно, без розуму і, по сутї, жахливо складають інтелігенти своє родинне життя! Ну, хай селяни, робітники, купці або наші прадіди так складали, це

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

зрозуміло! Страх перед традицією, відсутність критики, аналїзу, инші завдання шлюбу!

— Ближче, ближче до справи! — хмурить ся Шапочка.

— Я кажу, Ганно Пилипівно, про те, що ми, інтелїґенти, вміємо тільки теоретизувати, а проводити в життя, в дїло, наших теорій ми не любимо й не можемо. Ми знаємо й бачимо, що дїдівський спосіб утворення шлюбу постарів ся, що ми переросли його, що він шкодливий для нас, що він нас тисне й калїчить, як пляшка, в якій хто небудь захотїв би викохати диню...

— Нїхто в пляшках динь не викохує. Приклад невдалий!

— Згоджуюсь! Отже знаємо ми це, маємо навіть теорії, як полїпшити, а як прийде до дїла, ми звертаємось до старого, до шаблону, до бабцї та дїдуня. Закохуємось, вінчаємось, себ-то обплутуємо себе законами, далї родимо дїтей і ними преміцно приковуємо себе одно до одного. І тільки згодом ми починаємо приглядатись з ким це звела нас доля. І, розуміють ся, в більшости випадків знайомство виходить не з приємних. Часом випаде щаслива комбінація, але переважно подружжя-каторжники прикуті до тачки. От, навмисне переберіть у памяти всїх ваших знайомих, чи в багатьох родинах є щастя?

Шапочка не перебірає, але за те чудно-пильно зупиняєть ся на менї поглядом.

— У чому ж причина на вашу думку? — неуважно, хмуро кидає вона.

Мене трохи нїяковить її чудний погляд. Він не відповідає образові, який малював ся в казцї. Вона не так повинна б слухати мене.

— Треба творити шлюб, Ганно Пилипівно. От у чому вся причина. Творити свою любов. Закоханність не є любов. Любиш те, що знаєш, чого прагнеш, про що мрієш. А любов приходить тодї, як одходить закоханність. І приходить не сама, а з нами, з нашим хотїнням, волею, упертістю, гордістю. От ви закохані в кого небудь. Вас тягне до тої людини, ваше тїло співзвучне з нею. Хіба це є підстава для шлюбу, для нарождїння нових людей? Нї, ви пізнайте людину в цїм тїлї, полюбіть її! Пізнайте в дрібничках, в звичках, в найменших і найбільших проявах її, сплетїть себе з нею неподїльно. І тільки тодї, як це буде, ви матимете маленьке право сказати, що ви дещо зробили для утворення шлюбу, справжнього, гідного теперішної людини.

— А ви вже робили такі... експеріменти? — чудно питає Шапочка, дивлячись на мене з під лоба, притулившись спиною до ширми й заклавши руки за спину.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Та-ак!.. Власне, так! Як треба, — ні! Бувала закоханність, близість, але жити разом, пізнавати в життю, творити це життя, ще не довелось.

— Розумієть ся! А теорію маєте? Чого ж ви не проводили її в життя?

— Не завсїгди це можна. І не зо всїма.

— Ага, не зо всїма! З деякими можна инакше... Можна, наприклад, звести з розуму, пограти ся й покинуть. Так?

Її очі дивно блищать і, як менї здаєть ся, косять; усмішка поломана, тонка, негарна. Тут щось непевне. Не так, не так я говорю, не так вона приймає мої слова. Менї вже неприємно, що я зачепив цю тему. Неприємно, образливо, жаль чогось хорошого, чистого.

— Через що ж ви з такою ворожістю приймаєте мої слова, Ганно Пилипівно? Шо в них злого?

— Через що? Добре! Я дала собі слово не втручатись у ваше життя. Ходите до нас, ну, й ходіть собі, менї це байдуже! Але я не хочу, щоби менї говорили хороші слова в той час, як... Скажіть, ви на веснї цього року були в Криму?

„Клавдія Петрівна“!

— Так, був!..

— Ви почервонїли. Це добре! Ну, словом, я сама вам розкажу. Ви були там з одною... женщиною, жінкою якогось архітекта. Ви її звели з розуму, викрали з дитиною від чоловіка, завезли, а коли вона надокучила вам, ви покинули її саму там, без усяких засобів, хвору, з дитиною від вас. Вона хотїла стратить собі життя, але ви не зволили навіть відповісти на телеґрами, які посилала вам її сестра. Так?

Мабуть, менї на лицї занадто щиро виявляєть ся здивування, бо Шапочка зупиняєть ся й трохи иншим тоном додає:

— Скажете, це неправда?

Я кудовчу від радости волося, мну руками лице й, нарештї голосно, з полекшенням сміюсь.

— Нї, ця народня творчість менї рішучо подобаєть ся. Так от у чому штука! Ну, добре! Дозвольте ж менї розказати, як воно було в прозаічній дїйсности. Я не кажу, що я зробив добре, але... Ну, та судїть самі!

Шапочка слухає моє оповідання суворо, не перебиваючи, але, видно, даючи віру всьому, що я кажу.

Коли я кінчаю, вона довго, задумливо мовчить.

Generated on 2015-07-30 19:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

— Так, це трохи инакше! Але все одно погано. Ну, годі про це! Колись иншим разом.

Потім ми довго й мирно балакаємо про инше. Шапочка не сердить ся, не дратуеть ся; в її голосі чути втому й сум.

— Менї хочеть ся співати... — каже вона й іде в вітальню.

І цього вечора вона співає з репертуару Семена Семеновича старі, народні, українські пісні, подібні до серенад. Я заражаюсь сумом її голосу й гарною, лагідною тугою простих, як інстинкт, мельодій. За вікном з шипучим шелестом хитають ся вершечки дерев; порипує педаль під ногою Шапочки; долї па килимі перекидаеть ся кіт, Мурза, лапками дряпаючи його китицї. Шапочка дивить ся в гору, нїби молить ся, розтуливши злегка вуста й випнувши наперед нижню щелепу. Її голос менї видаеть ся сьогодня мягчим, матовим; перше згук був, як згук від удару ножем по металю, тепер ніж чимсь обмотано.

Раптом кіт, Мурза, вигинає спину, задирає хвостика, вигнувши його крючком, і чудними, бічними вистрибами біжить до Шапочки. Скочивши їй на колїна, він прудко дряпаеть ся на плече й умощуеть ся там. Шапочка кінчає фразу, бурно хапає кота, Мурзу, й з такою жадністю й жагою цїлуе його, що бідна мала істотка починає жалібно мявчати.

Цього вечора я вертаюсь до дому в невиразному станї туги та радости.

— Панночка прохають вас вибачити їм; вони сьогодня трохи хворі.

Я деякий час мовчу, потім кажу:

— Панночка серіозно хвора?

— Нї, так!.. Голова, здаеть ся, болить.

Після того я довго блукаю по вулицях. Справдї нездужае, чи просто не хотїла приняти?

Сухе листя на тротуарах приемно хрущить під ногами, я стараюсь наступати на його. Вечір свіжий, чистий, в повітрі легка осїння прозорість. Зорі буйні, промінясті. Фасади будинків полисїли й крізь порідїле листя, що лїтом щільно закривало їх, видно по осїнньому освітлені вікна. Нема таємних перешіптувань і тихих викриків у палїсадниках — балалайки й мандолїни замовкли.

Поперед мене йде парочка: панї в осїннїм пальтї та великім, моднім капелюсї, і панок у шинелї. З приемних і чемних

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

рухів панка, що ступає якось боком і пошаркує ніжкою, я виводжу, що це не чоловік і жінка. Пані часом сміється грудним, стриманим сміхом і що-разу менї вчуваеть ся в йому щось знайоме. Я наганяю їх і, йдучи позаду, намагаюсь зазирнути пані в лице. Аж ось вона повертаеть ся до мене в профіль. Господи! Та це ж Олександра Михайлівна!

Це мене до того вражае, що я зупиняюсь злякано й потім помалу оддалїк іду за ними. І тільки тепер, як слїд, пригадую собі, що я і не балакав з Панасом Павловичом і не подзвонив їй тодї, як вона прохала мене. Згадав другого дня в судї, знов забув, а коли наткнув ся якось іще раз на це, вилаяв ся і махнув рукою, — хай самі собі дають раду.

І от вона, очевидячки, дала собі раду. Модний капелюх, незвичний сміх, нова походка, черевики на високих підборах. Менї дуже хочеть ся підійти ближче й послухати їхню розмову, але боюсь, що вона озирнеть ся й пізнае мене.

Замість того я силкуюсь з їхніх рухів і згуків голосів вгадати їхні відносини й степень близькости.

Панок тримаеть ся дуже напружено, нервово й надзвичайно ввічливо. Значить, ще тільки робить перші зусиля. Йдуть помалу, — знак, що його зусиля дамі не неприемні. Часом вона сміеть ся — їй не нудно. Між їхніми ліктями весь час є деякий відступ, — він ще не відважуеть ся навіть випадково торкатись до неї. Вона в корсетї, спина не сутулить ся, як перше, й на бедрах почуваеть ся затягнутість і твердість.

Я чую, як у менї ворушить ся щось, ніби заздрість, до цього панка. І невтримно менї хочеть ся подивитись на Олександру Михайлівну й послухати її.

Але ж, як швидко й уміло послухалась моєї ради! Який вигляд, які манери; яка ґрація, певність гарно одягненої жінки! От тобі й чеснота!

Вона щось упускае. Добродїй, як опечений, трохи не підстрибуе; потім кидаеть ся підіймати. А вона важно, царственно стоїть і милостиво приймае подану річ.

„А потім намотае на руку косу й гатить передками чобіт у живіт“, — згадують ся менї слова Шапочки. Шапочка має, мабуть, рацію: от-такі саме, що кидають ся у низ головою, і здатні на це.

Коли ми підходимо до її дому, я зупиняюсь кроків з десять від ґанку, біля якого вони стоять, і пильно стежу за кожним їхнім рухом. Мене їм невидко: я стою в тїни дерев, спершись

Generated on 2015-07-30 19:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

на паркан палїсадника. Але я бачу їх до пояса, а надто її, освітлену ліхтарем.

Стоять досить довго. Голоси чують ся погано, обличчя Олександри Михайлівни блїдою плямою рухаєть ся під капелюхом.

Тут я помічаю в палїсаднику темну постать, що прокрадаєть ся попід стїною. Кущі та стовбури дерев заваджають менї роздивитись її, але я добре бачу, що постать стараєть ся підійти до парочки непомітно. Це мущина в пальтї і в мягкім капелюсї. Невже ще один претендент, що ревнує й піджидає її тут? Ще чого доброго доведеть ся бути свідком „потрясаючої драми“!

Таємничий невідомий зникає за кущами. Парочка, нї про що не підозріваючи, стоїть собі далї, не швидко, мабуть, маючи розстатись. Менї добре відомі ці прощальні стояння, які часом тягнуть ся до світання. Невже й я стоятиму от-тут до ранку? Дякую красно! А втім, вони ще не в такій стадії, та й невідомий, що підкрадаєть ся, стане менї в пригодї, — йому, в кожнім разї, не вистарчить терпіння стояти там за кущами до ранку.

Я закурюю й умощуюсь зручнїйше, як глядач у театрі на стоячих місцях. Але саме в сей момент парочка починає прощатись... Олександра Михайлівна декілька разів хитає головою й іде в дім, ще раз озирнувшись на ґанку. Панок з непокритою головою все вклоняєть ся, потім одягає свого кашкета, обома руками поправляє його на голові й веселим бадьорим кроком іде назад. В палїсаднику тихо. Заснув він там, чи якого біса, цей лютий Отельо? Чи це просто злодюжка собі?

Я помалу йду назустріч франтові. Обличчя досить нахабне, з еспаньолькою й чорними вусиками. Вираз лиця такий самозадоволений і певний себе, що хочеть ся скинути його з тротуару. Насвистуючи й не помічаючи мене, він проходить поуз мене. А я простую далї, до парадного, — менї все ж таки цїкаво, що то за фіґура затаїлась там у палїсаднику і чи має вона якесь відношення до парочки?

Коли я підходжу до проходу між парканами, що веде до будинку, в хвіртцї зявляєть ся таємна постать і обережно йде до парадного. Знову несподіванка: це Панас Павлович!

Я швидко відходжу на кілька кроків назад. Він здіймає капелюха й рукавом чистить його; мабуть, у павутиння вбрав ся. Він робить це помалу, мляво. Потім він довго стоїть біля ґанку в задумі. От виходить по східцях, немов намірюючись увійти в дім. Але зупиняєть ся, деякий час стоїть журно й по-

Generated on 2015-07-30 19:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

вільно сходить у низ, простуючи до тротуару. В його руці замість револьвера чи кінжала, парасоль. Бідний Отельо!

Я переходжу на другий бік вулиці. Инодї він стає, постукує кінчиком парасоля по парканї і про щось довго думає. Скла пенсне поблискують проти світла лїхтарів, до плеча щось прилипло, мабуть сухий лист.

Нарештї на розї він бере візника й їде собі.

Хлопчата більш за все люблять той час, коли тата нема дома. Тодї вони всадовлюють мене на канапу, самі вмощують ся по обидва боки й витягають з мене ріжні тюремні історії. Мами вони не боять ся, хоча вона завсїгди не похваляє таких бесїд.

— Ай, мамуню, не приставляй ся, ти сама підеш на барікади. Знаємо тебе.

Марія Пилипівна з жахом сплескує коротенькими руками й наказує „зараз же сїдати за лекції". Але до неї підбігає її мазунчик, Стьопа, і вживає свого звичайного засобу: треть ся своєю щокою об її щоку, і це моментально заспокоює її.

— Не добре казати дїтям про такі речи, — мягко пояснює вона менї.

А Шапочка граєть ся з Мурзою й нїби нїчого не чує.

Я оповідаю про арешти, як у ночі, десь у темряві, оточують дім темні постатї, що балакають пошепки: на сходах брязкотять шпори, такі зловісні, такі голосні серед глибокої тиші. Ось дзвінок, з початку обережний, хитрий, наївний такий. Як мертво-тихо тодї у помешканню, як широко дивлять ся очі зблїдлих облич.

Хлопцї, затаївши дух, дивлять ся менї в рот поширеними очима. Шапочка тихенько одним пальцем лоскоче Мурзу за вухом, щоб лежав непорушно й не перешкаджав слухати. Марія Пилипівна, напнувши на якусь округлу штуку, подібну до сита, сїру матерію, вишиває великою голкою подушку на канапу. Я потрохи сам захоплююсь і оповідаю вже без припрохувань.

Стьопа слухає з палаючими щоками й машинально шопоче: „Ой, проклятї!" Або схоплюєть ся і, ставши в войовничу позу, грозить ся комусь кулаком. Товстенький, з повними, як у дївчини, грудьми й жіночим станом, він трохи смішний. Михалко прискає від сміху, дивлячись на його. Михалко ставить ся инакше: насамперед він думає, чи не можна б утїкти, обдурить, підвезти „їм" москаля. І тільки, як нїчого вдїяти неможна, прижмуруєть ся, замовкає і щось про себе думає.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Якове Василевичу! А ви й тепер займаєтесь революцією? — питаєть ся Стьопа й нїяковіє.

Михалко поважно й непохваляюче зупиняє його:

— Дурне й неконспіративне питання, Стьопо!

Але я бачу, що Шапочка чекає на мою відповідь і кажу:

— Нї, Стьопо, я стомив ся бути нічним метеликом.

— Через що „метеликом“?

— Через те, Степунчику, що революціонери подібні до нічних метеликів. Бачили ви, як часом у лїтку в вечері уперто лїзе до світла лямпи який небудь метелик? Його піймають і кинуть у темноту. Трошки згодом він знову летить. Знову піймають і ще далї шпурнуть. Він спочине, збере останні сили і, хоч дуже таки помнятий брутальною рукою, знову летить. Бува, що його, нарештї просто пристукнуть держальцем ножа або схоплять, зломлять крильця і так шпурнуть у темряву, що він уже не може прилетїти. От так, Степунець, і революціонери. Багато їх з помнятими, поломаними крильцями лежить десь у темнотї й безсило прагне до світла.

Я усміхаюсь, а Стьопа серіозно дивить ся на мої плечі, нїби сподїваючись побачити мої поломані крила.

— А вас багато раз... шпурляли? — питає Михалко.

— Та, в кожнім разї, буде з мене.

— А ви тїкали коли небудь?

— Ой, розкажіть, як ви тїкали! — хапає мене за руку Стьопа.

Я розказую про втїкання, потім про темні карцери, про голодівки, нарештї про „веселого дядю Матвія“. Про дядю Матвія всї люблять слухати, навіть Марія Пилипівна. Я теж люблю згадувать цю опецькувату постать з великою, лисою, розумною головою і веселими оченятами, які навіть в участках, серед пацюків, полїцаїв, параш і тому подібного уміли так мило сміятись.

— А я б таки летїв до світла! — несподївано заявляє Стьопа. — Хай стукають держальцем ножа!

— Я тебе полечу! — каже Марія Пилипівна. — Ти таки цим і кінчиш! Шкодливо розказувати дїтям такі історії! Марш спати!

— Ну, от що, спати! Якове Василевичу! А хіба тепер уже нема революціонерів?

Шапочка з під-лоба зиркає на мене й нахиляєть ся до Мурзи. І я їй відповідаю:

— Нї, Степунчику, є й тепер. Революціонери завсїгди були, є й будуть. Кожна молода, здорова, жива людина є революціонер.

Generated on 2015-07-30 19:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

От ви підростете й займете наше місце. Вам помнуть крила, ви ослабнете й ваше місце займуть молодші та дужчі за вас.

— Ну, дїти, годї! Час спати. Спати, спати!

— Ай, мамо, почекай ти з своїм сном!

— Якове Василевичу, годї! Рано ще їм це знать. Хай молоко на губах обсохне!

— Давно вже обсохло, не турбуй ся, будь ласка! У мене вже вуса ростуть.

Шапочка сміеть ся, підбігає з Мурзою на руках до Стьопи й обнїмає його одною рукою.

— А ну-бо покажи!

Стьопа надуває щоки і щипає себе за верхню губу.

— Мамо, він керасином маже під носом, щоб швидше росло! — оповіщає Михалко.

— Краще б витирав там хусткою гарненько, — усміхаеть ся Марія Пилипівна.

Ми сміємось, а Стьопа, червоний і засоромлений, лягає на канапу лицем у низ. Шапочка раптом верещить і високо до гори здіймає враженого Мурзу. Потім вона цїлуе його й хижо кусає за шию. Хлопцї регочуть і теж верещать.

— Сказились! — сміеть ся Марія Пилипівна. — Ти, стара дївко, не бери в рот оту погань! Зовсїм постародївилась, завела кошенят, цуценят, поросят!

— Неправда, поросят нема! — витягає до неї губи Шапочка і біжить з Мурзою у кухню за цуценям Байдою.

Байда — круглоголове, товстолапе, з вилискуватою шкурою й сонно-добрими очима створіннячко. У його „оксамитні", як каже Стьопа, вуха, біла зірочка на пукатім лобі, й вираз поважности та лагідности в славній мордочцї. Мурза приятелює з ним, але через те, що Байда раз-у-раз спить і не вміє чемно поводитись у покоях, то вони бачать ся тільки на кухні за їжою.

— Подивіть ся, який чудесний! — підносить менї Шапочка під самий ніс Байду. — Страшенно хочеть ся кусати його. Він такий мягкий, теплий. Ух, ти, ти!

Байда, коли його кусають, цїлують і щипають, він тільки заплющує очі з фільософічно-добрим виглядом. А коли пускають його до долу, він сїдає на задні лапи й по черзї дивить ся на всїх.

— Заміж тобі треба, от що! — несподївано каже Марія Пилипівна. — Стьопо, віднеси Байду в кухню, він знову полїз під канапу!

Generated on 2015-07-30 19:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Шапочка від поради сестри червоніє якось по дитячому досадою, морщить ніс і йде в вітальню. А Марія Пилипівна усміхаєть ся добродушно і зиркає на мене.

„Дорогий Якове! Пишу тобі через те, що по телефону балакать не зручно. Ми живемо в місті вже другий місяць. Не дивуй ся: Дмитро взяв з мене слово, що я про себе не дам тобі звістки анї згуком. Тепер нарушую своє слово тому, що мій терпець уриваєть ся.

„Дмитро, з усіх ознак, хоче зустрітись з тобою і, загалом, дати тобі про себе знати. Навіщо йому це, я не розумію. Але тебе не можна тепер нігде побачить. Кажуть, що ти тепер абсолютно нігде не буваєш, навіть у своєму милому клюбі, став таким доброчинним, що над головою часом сяйво видно, і весь час сидиш у своєї дами. Це дуже зворушливо, але чи не міг би ти один вечір одірватись од неї й прийти до нас. (Ми мешкаємо на тій самій кватирі).

„Як прийдеш, удай, що ти випадково від кого небудь довідав ся, що ми в городї, й поспішив завітати. Я гадаю, що твоя візіта трохи розпорошить нашу густу атмосферу.

„Він, здаєть ся, підозрівае, що ми з тобою потай бачимось. Правда, менї нічого не каже, але я знаю кожну його думку. Тепер він вдарив ся в кооперацію. Коли буде налїзати на суперечки з тобою, то не смій ся з його і з кооперації, і памятай, що вона для його (та й для мене) є одпочинок.

„У нас часто буває Нечипоренко. Ти, здаєть ся, знаєш його. Я йому вдячна за кооперацію і за те, що Дмитро принаймнї тепер не пє і не грає.

„Приходь до нас у той же день, як одержиш цього листа! А в дами своєї попрохай за мене вибачення й скажи, що для неї нїякої небезпеки немає! А проте ти й сам постараєш ся заспокоїти ї.

„Андрійко дуже скучив за тобою і навіть ображений на „дядю Яшу“ за те, що той досї не приходить. Дивно, як він з кожним днем стає подібним до Дмитра.

„Прийдеш? Дуже *треба*, аби ти часом бував у нас, хоч це тобі й нудно буде, я знаю. Ну, чекаю. Соня“.

Після цього листа я иноді заходжу до Сосницьких. У них ще й досї засмалені обличчя і через те вони роблять враження провінціялів.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Андрійко у перший же вечір прощає менї й довго сидить у мене на колїнах. Справдї, він надзвичайно стає подібним до Дмитра. Симпатичний, недурний хлопчина. Він виріс за це лїто, набрав ся сил і сїльських привичок та слів. Тепер він „перший силач у клясї“ і стоїть на чолї „шайки краснокожих індійців“. На сей випадок у його є вироблена своя власна мова, на якій зносять ся він і його прибічники. На великому аркушї паперу містить ся значна частина його словника. Андрійко показує його менї. Дуже чепурно, ретельно, та з параґрафами, на пишучій машинцї батька, складений цей словник; у його заголовку поставлено: „Мова Андрія Сосницького і його салдатів“. А потім за цим на двох довгих стовпцях сама мова. Слова дуже короткі, стислі, в двох-трьох згуках висловлюють найскладнїйші вчинки. Наприклад: „Ле-про!“ Це значить: „А чи хочеш дістати по пицї“? „Сї-рам-па“ є: „Рад старать ся, ваше високоблагородіє“! Коли треба сказати: „Лїзь у печеру або в фортецю“, то Андрій Сосницький і його салдати вимовляють тільки „Ар-ша!“ і цього досить з них.

Милий хлопчина! Але, як сміють ся він подібно до Дмитра!

Уперше бачу, як *палають* щоки у Шапочки! І менї чи то сумно, чи то боляче від того.

Вона нишпорить по хатї, щось хапливо шукає, шарудить чорною, шовковою сукнею, яка робить її по новому, по чужому гарною, й майже не помічає мене. Шапочка їде на концерт, уряджений кооперативним товариством. Їде не як слухачка, а як співачка. Я сам подбав про цей її перший виступ. Сам познайомив її з Нечипоренком, Сосницьким, сам разом з ними умовляв її виступити, висував всякі докази аж до „громадської народньої користи“, — а тепер менї сумно.

Тут же сидить Нечипоренко в незграбному піджачку і, підобгавши ноги під стілець, читає якусь книжку. Він має одвести Шапочку на концерт. Я відмовив ся від сеї чести. Я не ревную до Нечипоренка, — це було-б таки досить смішно, — але, коли Шапочка почуває себе з ним і з Сосницьким легче, ближче, то хай вони провожають її, їй буде з ними зручнїйше.

Нечипоренко через щось пересердив ся і ставить ся тепер до мене уважно, приязно, аж смішно; навіть часом, по старій звичцї, „товаришем Антоном“ називає. Я не думаю, щоб це було через те, що я за мізерний гонорар згодив ся вести справи їхнього товариства. І через щось страшенно розхвалює мене

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

перед Шапочкою. А Шапочка дивуєть ся з такого розхвалювання й, оповідаючи менї, питає, що це значить. А звідки ж менї те знати?

Коли ми виходимо, нарештї, на вулицю, Шапочка й Нечипоренко сїдають на візника, а я пішки йду в другий бік.

— Та невже ж ви не будете на концертї?! — трохи не в десяте дивуєть ся Нечипоренко. — І Ганну Пилипівну не почуєте?

— На превеликий мій жаль, не можу: маю дуже важну справу.

Шапочка мовчить, вона не йме віри моїй важній справі. Та менї й не треба, щоб вірила.

Вони їдуть у гору, а я помалу сходжу в низ до трамваю, щулячись від морозу. Тихо-тихо на вулицях. Гольчасто блискають купи снїгу по обидва боки тротуарів. Вчора нападав великий снїг і дерева густо облїплені ним. Здаєть ся, їх умочили в сметану й поставили сушитись. Візників не чути, тільки побрязкують десь у тьмі їхнї брязкітки. Прохожі рухають ся безшумно, як злодії. Зірок не видно, в горі важка, ледве освітлена сяйвом міста темрява. Часом падають запізнїлі снїжинки й лоскочуть ніс. На будинках білі, насунені на чоло шапки, на стовпах також чепурні шапочки, дріт замотано в вату.

Я не знаю, куди менї йти: до дому чи до Сонї. Менї хочеть ся до Сонї: тодї Шапочка напевне знатиме, що нїякої справи в мене сього вечора не було. Але Соня буде знов грубовато, невдало підсміюватись, натякати на Шапочку, або розказувати про те, що Дмитро знову щось вигадав.

А чи не зайти до Олександри Михайлівни?

Там я застану Панаса Павловича, інженера Кучеренка і Трубачевського. Панас Павлович весь вечір гратиме з Трубачевським у шахмати, а Кучеренко стримано, з ввічливою усмішечкою розмовлятиме з Олександрою Михайлівною. Вони всї троє бувають у неї майже що-вечора і здають ся сердечними приятелями, бо не можна побачити Олександру Михайлівну з одним із них, щоб там не було й останнїх.

Але мене дратує вже сама думка про Панаса Павловича і я рішаю йти до дому. Роблю над собою усилля, уявляю собі свій кабінет, темну стелю й ясно освітлений стіл, тишу, нову почату книжку і менї стає затишно, тепло, і хочеть ся швидше бути дома.

Беру візника, загортаюсь щільнїйше в кожух й умощуюсь у маленьких санчатах. Згадуеть ся, як позавчора ми їздили з Шапочкою на рисаку кататись за місто, який був у неї чудно-

Generated on 2015-07-30 19:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

серіозний вираз лиця весь час, яка мовчазна була вона, і як відразу оживилась, розцвіла, коли ми приїхали до дому й застали в вітальні Сосницького та Нечипоренка. Сосницький на диво був мило-веселий, дотепно жартував і все хляпав мене рукою по плечі. Вони балакали про кооперацію, марксізм, літературу; очі Шапочки блищали й вона майже ні разу ні з чим не звернулась до мене.

Санки на заворотах мягко забігають і стукають ся об тумби. Я щільніше загортаюсь у кожух, поправляю шапку, і знову думаю під тюпання конячинки. І що більше думаю, то виразніше бачу, що я не здолав і не здолаю розбудити в Шапочці інтересу до себе, того інтересу, від якого, — от, як сьогодня, — блищать очі й палає лице. Їй часом, мабуть, нудно зі мною. Та й справді, я просто нудним став. Не що давно Шапочка з захованим непорозумінням, несподівано, (як це тільки вона вміє робити) спитала:

— Слухайте, а чого вас називають Мефистофелем?

Їй це незрозумілю. А чи сказали їй, що я — *кирпатий* Мефистофель? Розуміють ся, Сосницький сказав їй це, з насолодою, з мстливою зловтіхою сказав. Ще б пак! І їй, очевидячки, хотілось спитати, через що мене називають кирпатим Мефистофелем. А це зовсім инше питання!

Я прислухаюсь до себе і з усміхом ловлю ниюче каяття й досаду: навіщо я звів її з ними? На що було це робити? В теорії, як і в багатьох теоріях, думка була правильна: треба дати місце всяким впливам і в вільній боротьбі з ними завойувати Шапочку.

Але на ділі...

Хм! А що ж на ділі? Що? Чорт його бери! Я уступлю кому будь Шапочку, мою Шапочку, мою казку, моє нове життя?! Хотів би я подивитись на того, хто примусив би мене це зробити! А-ну!

— Звощик, ворушись там, чорт забірай! Не молоко везеш!

Ми ще поборемось, Шапочко, і з Сосницькими, і з тобою, і з собою, і з ким-хоч!

Знову санки забігають, я хапаюсь за їх боки і перехиляюсь у другий бік. Ми вже недалеко від мого дому. Я з приємністю дивлюсь на сніг, що блискотить фіолетовими від електрики іскрами; на санки, що летять мені на зустріч і обгоняють; на повільний потік людей на тротуарі.

Платячи візникові, я помічаю біля свого ґанку паню в чорній шубці й маленькій шапочці. Мені чомусь хочеть ся

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

близше подивитись на неї. Вона помалу, перерізуючи лаву прохожих, наближаєть ся до мене. І раптом я бачу, що це Клавдія Петрівна! Під густим вуалем пенсне; шапочка робить її вищою, стрункійшою. Вона дивить ся на мене й розгублено, схвильовано усміхаєть ся. Хтось штовхає її, вона того не помічає й виходить на брук, до коня мого візника.

— Клавдіє Петрівно! Звідки? Яким способом?

Від хвилювання вона говорить так тихо, що я не чую нічого. І лиця через вуаль не добре бачу, тільки знайомий нахил голови та блиск скла пенсне.

Нарешті, я довідуюсь, що вона приїхала до Київа вже з місяць і що зовсім-зовсім випадково зустріла мене тепер. Бідна, вона боїть ся, щоб я не подумав, що вона переслідує мене.

— Та що ж ми стоїмо тут на вулиці? Заходьте до мене! Чайку випемо, побалакаємо...

Клавдія Петрівна чогось лякаєть ся.

— Ні, ні, я не можу! Менї треба йти. І, загалом, не подумайте, ради Бога!...

— А, Клавдіє Петрівно! Та я не думаю нічого, бійте ся Бога! Просто радий, що бачу вас. І що... простили менї. Адже простили? Га?

Клавдія Петрівна не дивить ся менї в очі й похапцем прощаєть ся.

— Менї дуже треба. На мене чекають. Прощайте!

— А-а, чекають... Ну, це инша річ. Та хіба „він“ такий уже ревнивий? Га?

Вона зиркає на мене й, потупившись, іде на тротуар. Там, озирнувшись, вона хитає менї головою й пірнає в юрбу, часом виринаючи з неї шапочкою серед голів.

Чудно! Признаюсь, менї промиготіла було думка, що Клавдія Петрівна таки не випадково зустрілась менї тут, але тепер я бачу, що помилив ся, — і навіть ця зустріч була неприємна.

А цікаво було б все ж таки довідатись, що вона тепер і як. Може, менї слід було б теплійше привітатись з нею? Сердечнійше запросити зайти?

І весь вечір нема-нема та й випірне неприємна думка про якусь вину перед нею; чи стару, чи нову, стараюсь уже не досліджувати, — все одно зустрічатись не доведеть ся.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

По обіді я запалюю лямпу й сідаю до роботи. Переглядаючи почту, я знаходжу серед купи кореспонденції стреньку коверту зі знайомим почерком, — од Клавдії Петрівни. Вчорашнє (і забуте вже сьогоднішне) почування ніяковости перед нею знову тяжко ворушить ся у менї. Швидше розриваю коверту й читаю:

„Не знаю, як писати, „ви", чи „ти". Думаю, що все ж таки краще „ти". Це ширійше. Мабуть, сама доля хоче, щоб наші відносини не переривались. Я хвилююсь і писатиму плутано. Я знаю, що цей лист буде для тебе страшним ударом. Коли я вчора зустріла тебе, трохи не впала від схвильовання. Але все одно, я мушу писати до тебе"...

Слова „буде страшним ударом" дивують мене й лякають, хоча я не уявляю собі, що такого страшного вона може сказати менї.

„...Може, й не написала б до тебе нїколи, коли б не зустріла тебе вчора й коли б ти не був зо мною такий приязний та привітний, як тільки в деякі хвилини нашого короткого життя. Це мене примушує писати. Я почуваю, що немаю права довше мовчати. Хай ти відвернеш ся від мене, проклянеш, хай обільеш справедливим гнївом і обуренням..."

А, чоррт, як вона довго розводить ся!

„...але я вважаю за обовязок сказати тобі все. Слухай: я обдурила тебе, я не зробила аборта і вродила дитину..."

— Що-о?! — вголос скрикую я. Хвилинку я сиджу задубіло, потім хочу схопитись, але почуваю, що ноги в мене страшенно важкі й по них помалу-помалу, як болото в трубах, у низ сунеть ся щось густе, вязке.

„...я не зробила аборта й родила дитину. Я не могла зробить инакше, бо це погрожувало менї смертю. І не могла тобі написать, знаючи, як ти поставиш ся до цього. Я рішила сховати ся від тебе, на завсїгди виїхать куди небудь далеко й нїколи не зустрічатись з тобою. Присягаюсь тобі життям нашого сина..."

Нашого сина! О, Господи! Нашого сина!...

Я схоплююсь, хочу кудись бігти, щось рятувать, ґвалтувать. І знову кидаюсь до листа, може, це неправда, може потім що небудь змінилось і все лишилось так, як і перше.

„...присягаюсь тобі життям нашого сина, я хотїла зробити все, що було в моїй силї. Але ми пропустили термін і потім було вже пізно. Ради Бога, ради нашого сина, прости менї! Я нїчого від тебе не вимагаю, нїяких прав не заявляю, нїчого не хочу

Generated on 2015-07-30 19:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

від тебе, живи так, як ти жив досі, й коли хочеш, то забудь про нас! Коли ж захочеш коли небудь побачити свого сина, то завсігди можеш це зробити.

„ Я перебралась у Київ через те, що менї не було з чого жити у Криму, — я нікуди звідти не виїзджала. Чоловік довідав ся про те, що я маю другу дитину й перестав висилати менї гроші. Я лишилась без копійки. Караїмка за довги забрала в мене всї сукнї й білизну. Коли б не сестра, я б убила себе! Вона приїхала до мене, помогла менї при родиві й перевезла сюди, бо вона тут на курсах. Менї нігде було подітись і я мусїла перебрати ся сюди. Я з дітьми живу тепер у неї, але ми всї голодуемо й нас незабаром виженуть з кватири, бо нїчим платити; ми всї живемо на гроші, які заробляє сестра лекціями. Менї нї себе, нї Костї не жаль, але серце краєть ся за маленького. — Ми не можемо навіть ванночку купити для його й купаємо його в тазї. Він надзвичайно тихий, плохенький, і весь подібний до тебе: волосячко чорне, густе й велике чоло. Плаче дуже рідко й дивить ся розумно, а йому ж усього один місяць! Ми живемо в кватирцї з двох кімнат та кухнї й не можемо взяти навіть прислугу. Але якось проживемо! Ти не турбуй ся, я робитиму й утворю для нашої дитини добрі умовини. Прости менї за його й не вини! Я не могла инакше, так склалось! Коли захочеш написати, то адреса така...“

Я підводжусь і важко плентаюсь до канапи. Там лягаю лицем у низ і лежу без сил. Почуття таке, яке буває, коли після раптового наскоку полїції й арешту знесилений, розчавчений, знищений лежиш у смердючій, брудній, огидній камері участку. Всьому кінець! Між минулим твоїм життям і теперешнїм упала важка, залїзна стїна, зразу брутально перерізавши всї нерви, що вязали тебе зі світом минулого. І якими ж бажаними, зворушливо-дорогими здають ся всї минулі страждання, скорботи, і якими болючими радощі, покинуті там, на волї, болючими до того, що нема сил думати про них!

Вмить на мене налїтає задушливий, дикий вихор лютї. Я з усеї сили хапаю себе за волося, рву його, викручую, бю ся головою об спину канапи, кусаю руки, реву й вию так, що сам холону від жаху. Але від цього жаху, від болю в голові та в покусаних руках лють тільки побільшуєть ся. Я почуваю, як мої очі горять і слїпнуть. Менї хочеть ся бити, руйнувати, трощити. Я хапаю маленкий чорний столик і з захватом сказу гатю ним з усеї сили об підлогу. Тріскання ніжок, грохіт по всїй кватирі

Generated on 2015-07-30 19:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

пянять мене. Недоломками столика я бю стільцї, столи, пишучу машинку, стїни, кидаю цурупалком у шафу з книжками, шматую на собі ковнїрчик, краватку. На руках у мене кров. На підлозї теж.

В кабінетї зявляють ся якісь люди з блїдими, покривленими жахом обличчями, щось кажуть до мене. Я кричу на них і вони через щось утїкають. В ухах густий гомін, дзвін, серце гупає з болем, ноги дріжать дрібно-дрібно, підгинають ся.

Знову я падаю на канапу й, важко дихаючи, весь у поту, знесилений, лежу нерухомо. Часом я мляво проводжу оком по хатї. Долї перекинені стільцї, білі тріски від столика, розкидані папери, черепки скла від розбитих ґравюр, зідрані шпалери на стїнах і слїди від ударів столиком.

Думок нїяких, безмежне знесилля і тупість та біль од кусання й ударів об край канапи лобом. Мабуть, лоб розсїчений до крови, бо щось мокре весь час стїкає по правій щоцї.

Не знаю, як довго лежу так. Аж ось у передпокою я чую голосне шопотїння, голоси. Двері обережно, без стуку, відчиняють ся і в кімнату ввіходить Шапочка, в своїй оксамитній чорній шубцї з білим ковнїром, в білій шапочцї, з білою муфтою. Її очі широко розплющені.

Ага, покликали, прибігла рятувать!

Я навіть радий, як буває радий опльований, покінчений чоловік, коли до його барлогу заходить хто небудь з того життя, де ясно, легко, й куди йому вже не попасти.

— Якове Василевичу! — тихо гукає Шапочка, дивлячись то на мене, то на хаос у хатї. Вона навіть не відважуєть ся підійти близше й зупиняєть ся коло розбитих дверей шафи.

— Що треба, Ганно Пилипівно? — байдуже й не рухаючись, одповідаю.

— Що з вами?!

— Абсолютно нїчого. Що скажете?

Вона не зводить з мене округлих очей і я бачу, що їх особливо притягає до себе щось на моїм чолї.

— Що сталось, Якове Василевичу?!

— А вам, власне, яке дїло? — зі злістю, брутально кажу я й підводжуєсь.

Шапочка вражено мовчить. На ковнїрі й муфтї весело грають краплини розталих снїжинок.

— Я пяний. От і все! Ви ще щось маєте спитати?

Вона мовчить. Не вірить. Нарештї, незвично-несміло каже

— Коли вам неприємно, що я тут, то я піду собі. Іти менї?

Generated on 2015-07-30 19:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Від її тону й слів мене стискує страшенна, задушлива туга. Я хапаю голову в руки й хочу сперти ся ліктями на коліна, але пальці влучають на розсічене місце й гострий біль примушує мене швидко здійняти руки. Тоді Шапочка підбігає до мене, кидає муфту на канапу, виймає хустку й заклопотано, з сердитими нотками, хоч і з тремтінням у голосі, каже:

— Сидіть, сидіть! Треба промити. У вас тут ранка. Кольонську воду або перекись водороду маєте? Сидіть, сидіть, я сама!..

Вона швидко виходить у передпокій. І зараз же в кватирі чути жваве топотіння ніг, шамотню, рух.

Через якийсь час зявляєть ся Шапочка з рушниками, кольонською водою, ватою. Обережно притримуючи мою голову, вона ніжно промиває ранку, змиває кров з лиця й завязує мені голову. Оксамит її шубки часто торкаєть ся мого лиця й дорогий, знайомий, дитячий, свіжий запах сповнює мене болючою ніжністю. Мені хочеть ся заридати, обхопити її коліна й жалїти ся їй, прохати помочи.

— Ну, от! Тепер добре! Ранка зовсім невеличка. Треба потім англійського пластиру купити. Є такий для порізів. Може хочете лягти?

Я бачу на грудях у себе зірвану краватку, яка бовтаєть ся, й шукаю руками на шиї ковнірчика.

— Дайте спокій! Ковнірчика там нема. І не треба його. Лягайте! Коли хочете, я посиджу з вами, коли не хочете, я піду. Іти мені, чи лишитись?

Я мовчу і, знов обхопивши обвязану голову руками, спіраю лікті на коліна. Раптом я чую, як рука Шапочки обережно й ніжно торкаєть ся моєї голови й помалу гладить її. Я ввесь, у середині, здригуюсь і мені хочеть ся завити від одчаю. Я схоплююсь так раптово, що Шапочка аж лякаєть ся, й іду до стола. Находжу Клавдіного листа й шпурляю його під ноги Шапочки. А сам сідаю в фотель, закинувши голову назад.

Шапочка підіймає листа й, стоячи, починає читати. А я, як з-за ґрат тюрми, слідкую за нею жадними, провожаючими очима.

Раптом лист якось до гори скидуеть ся їй у руках, а від цього мені в грудях теж щось холодно скидуеть ся. Шапочка швидко зиркає на мене й потім сідає на канапу. Далі вона вже читає, не відриваючись а, скінчивши, сидить без руху, згорбившись і дивлячись повз лист у підлогу. Я теж не рухаюсь і дивлюсь на неї. Так ми сидимо довго серед перекинених стільців,

Generated on 2015-07-30 19:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

трісок, розкиданих паперів. У кватирі насторожена тиша. З вулиці час від часу глухо долітають дзвінки трамваїв.

Раптом Шапочка схоплюеть ся, з огидою шпурляє листа до долу й, не дивлячись на мене, питає одривисто:

— Що ж ви тепер?

Я мовчу. Що я можу їй сказати?

— Ну, що ж ви гадаєте робити? Одповідайте!

— Не знаю! Нічого не думав!

Шапочка робить декілька кроків по хаті, зачиняє двері шафи з книжками, підіймає стілець і сідає на його. Потім вона рвучко встає, простуе до мене, але вже біля самого стола повертає в бік і зупиняеть ся біля стіни, поклавши на неї руку й притулившись до руки чолом.

Я з дивуванням слідкую за нею. Я не смію, не можу вірити догадкам, що миготять у мені.

— Ганно Пилипівно!

Вона різко відриваеть ся від стіни, йде до канапи й сердито питає:

— Ну, що?

Тепер я вже не можу сказати того, що сказав би, коли б вона стояла там далі. Моє хвилювання згасає й знову млосна слабкість і тупість обгортають, як брудним, товстим павутинням, мозок.

Шапочка бере муфту й, повісивши її на одну руку, підходить до мене.

— Ну, що? Погрались? — тихо й злісно-насмішкувато каже вона. — Бачите?

Мене навіть не дивуе ця несподівана злість, така чужа їй.

— Так, програв ся!.. — машинально кажу я.

Мене хилить лягти, — сидіти трудно. Я переходжу на канапу й, забувши попрохати вибачення, лягаю. Звідти бачу, як Шапочка стоїть довго спиною до мене, похиливши голову й пустивши руку вздовж тіла. Я заплющую очі й з якимсь блаженним безволлям оддаюсь теплій знемозі.

Коли я прокидаюсь, Шапочки нема в хаті. Так само валяють ся долі клаптики паперу, скло, недоломки столика. На столі горить лямпа затишно й ясно. Я хутко сідаю й одразу все пригадую.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Але нема вже ні лютї, ні апатії, — мій стан нагадує менї знову тюрму, але вже по арештї: холодна, покірна, безнадійна туга й свідомість цілковитої відірванности від минулого.

Дивлюсь на годинник: за чверть восьма. Це мене дивує, — всього години зо три минуло від того часу, як я одержав листа. Але за те до Клавдії ще сьогодня можна встигнути.

Я находжу долї ії листа, читаю адресу, потім напружено пригадую, що ще треба зробити. Весь час здаєть ся, що я вже думав про це, знав та забув. Ага, так, — гроші!

Недалеко від дому Клавдії Петрівни я раптом злякано здригуюсь у серединї: адже я зараз побачу *мого сина*! І теж, неначе я вже й про це думав, виразно уявляю собі голе, оранжево-червоне тїльце з фіолетовими зігнутими пальчиками. Воно чогось вигинаєть ся, немов вириваючись із чиїхсь рук. Мій ляк переходить у напружене замішання, з якого я вже не виходжу до самого порогу Клавдіної кватири.

Ось вона, нарештї! Двері оббиті полупленою чорною цератою й повстиною. На сходах солонкувато-кислий запах ґазу, вогкости, бідноти. Дзвінок дротяний із обмотаним папером держальцем. На саморобній картцї, приштпиленій кнопками до церати, написано рукою: „Ольга Петрівна Любченко“. Я з дивуванням думаю, що й Клавдія Петрівна теж колись звала ся Любченко.

Обережно дзвоню. І коли чуєть ся згук дзвоника, подібний до дзвінкого, заливчастого гавкоту крихотної собачки, менї раптом приходить на думку: що ж я скажу їм, як триматимусь з ними?

Клацає замок і двері відчиняють ся. На мене шугає спертим, теплим, парним повітрям, як із пральнї. В півтемнім, мінятюрнім передпокою стоїть Клавдія Петрівна, рівно, злякано наставивши на мене скла пенсне. За її спиною на стїнї висить лямпочка і здаєть ся, що це від неї таке повітря.

Нїчого не кажучи, не вітаючись, я входжу в передпокій з таким виглядом, нїби виходив на часинку. Це не передпокій, а вузенький, довгий коридорчик, у який виходить кілька дверей кімнат. З одних дверей падає на півтемну підлогу й стїну простокутна смуга світла. Звідти, мабуть, і вийшла Клавдія Петрівна. Я роздягаюсь і мене вражає тиша в кімнатї. Я сподївав ся чогось иншого.

— Сюди!.. — пошепки каже Клавдія Петрівна, показуючи на перші двері.

Generated on 2015-07-30 19:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Я мовчки відчиняю їх і входжу. Тут темно, тільки з коридора та трохи з сусїдньої хати падає блїдою смугою світло. Але двері туди зараз же кимсь щільно зачиняють ся.

Клавдія Петрівна, хвилюючись і хапаючись, шукає сїрників на столї, водячи, як слїпа, руками. Я мовчки запалюю свого сїрника й подаю їй. Вона, так само хапаючись, бере і, щось про себе шопочучи, шукає лямпи, що стоїть на комодї.

Кімнатка маленька, убогенька, з синювато-сїрими шпалерами в рожевих, буйних квітках. Меблї простенькі, хисткі. І все покрито плахтами: і стіл, і канапка, і стїна, і підлога перед канапою та під столом. Ще дужче тхне пральнею.

Щоки Клавдії Петрівни знайомо палають цегляно-червоним румянцем. Вона, своїм звичаєм, уся в чорному; струнка й гнучка; нї трошки не змінилась, наче ми нїколи й не розлучались. На її шиї довгий ланцюжок з чорних баньок, подібних до чоток.

— Сїдайте, будь ласка! — так само пошепки говорить вона й одходить до стола.

Я сїдаю на канапі, яка пищить і зараз же впиваєть ся в мене чимсь гострим. Клавдія Петрівна стоїть, неначе не насмілюючись сїсти в моїй присутности, й міцно стискує руки.

Я схоплюю за дверима сусїдньої кімнати шопотїння. Значить, там є ще багато людей. Та, може, нїякої дитини зовсїм немає?

— Він спить? — голосно питаю я. І мій голос чудно вириваєть ся з шелестячої, шопочучої тиші.

Клавдія Петрівна лякаєть ся і в ту ж мить хапливо, винувато каже:

— Так, спить!.. Але, коли ви хочете...

— Нї, потім! Там хто? — киваю я на сусїдні двері.

— Нїкого! Сестра та Костя. Вони можуть піти в кухню.

— Нї, почекайте!

Але в сю хвилину чути в тій кімнатї тихі кроки, що нїби прокрадають ся, й потім рипучий, обережний голос з коридору:

— Клаво! Ми будемо в кухнї!

Так само обережно й несміло риплять двері в кухню й настає цїлковита тиша. Клавдія Петрівна машинально прикладає долонї до щок і, як видно, робить усилля щось сказати.

— Я... не... винна! — нарештї шопоче вона, жалібно й розгублено усміхаючись.

— Присягаюсь життям нашої дитини, я все хотїла...

— Я не обвинувачую, залишіть! Нїчого не поможе!

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:36 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Річ тепер не в її вині. Мене лякає та кімната, в яку я мушу зараз увійти. Як тільки я переступлю за її поріг, трапить ся щось таке, чого я повинен уникати всіма силами.

І тут же мене щось зразу підводить з канапки.

— Покажіть! — брутально, тоном наказу кажу я.

Клавдія Петрівна кидаєть ся в сусїдню кімнату, обережно, безшумно відчиняє двері й озираєть ся на мене. Ми маємо вигляд злодіїв, що прокрадають ся в чуже помешкання. Крізь напіврозчинені двері мені видко краєчок дитячого ліжка.

Рожевий, ніжний сутінок, тиша, злодійкуваті кроки, побожні рухи Клавдії Петрівни, загадкова непорушність білої закутаної колиски.

Я мимохіть теж ступаю на шпиньках. І те, що я так іду, та ще, може, щось у моїй постаті чи в лиці, надає тепер рухам Клавдії Петрівни більш певности, строгости. Вона робить менї знак підійти близше й злегка підіймає покривало над ліжечком.

Підходжу й зазираю. Серед чогось білого невеличка, рожева, в долоню завбільшки пляма. На плямі невиразно вирисовуєть ся ротик і ніздрі. Більш нїчого. Очей і брів непомітно. Пляма лежить зовсїм непорушно, тихо. Я довго дивлюсь на неї і, дивна річ, моя напруженість і підняття падають помітно. Нїчого таємного, особливого, хвилюючого, — звичайне личко звичайної дитини. Я відходжу й сїдаю на стілець біля стїни. Клавдія Петрівна спускає покривало й теж сїдає.

Тепер я бачу, що рожеве світло йде від лямпи, обмотаної прозорим, рожевим папером. Але воно не в силї прикрасити бідности хатинки. Тут шпалери, навпаки, рожеві з синїми квітками. Подекуди папір одстав од стїни, роблячи міхурі, як на тїлї від попечення. В кутку підозрілі, темні плями, — вогкість, мабуть. Занадто тепле, вогке, густе повітря. Весь час настирливо пахне білизною, милом і ще чимсь солодкавим, неприємним.

Я встаю, — менї більш нема чого тут робити. Клавдія Петрівна теж підводить ся, наводить на мене скла пенсне й несмілo питає:

— Ідете?

— Так, треба! От, Клавдіє Петрівно, тут поки що на перші видатки... Треба б иншу кватиру і взагалї...

Я кладу каверту з гріпнми на стіл і виходжу в першу кімнату. Ступаю вже не на шпиньках. Клавдія Петрівна простує за мною й так само обережно та безшумно зачиняє двері. Зупинив-

Generated on 2015-07-30 19:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

шись біля порогу, вона притуляє голову до одвірка й починає стиха плакати.

— Ну, от, це вже зайве! — з досадою кажу я. — Бувайте здорові, Клавдіє Петрівно, я немаю часу!...

Вона не бачить моєї простягнутої руки й плаче ще дужче.

— Та в чому річ? Через що сльози? Плакати треба було раніше. Ну, до побачення, менї треба...

Плач переходить уже в тихі ридання. По кожній моїй репліці він побільшуєть ся. Клавдія Петрівна виймає звідкись з-за ковнїра хустку й притуляє її до лиця, весь час здригуючи плечима й головою.

— Це незрозуміло й нудно, Клавдіє Петрівно! В чому річ, скажіть, принаймнї!

Новий вибух ридань і тільки один згук: „О-о!..“

— Ну, я йду!

Повертаюсь і рішуче простую до дверей.

— Почекай! — мокро, схлипуючим шопотом говорить Клавдія Петрівна й похапцем, обома руками, як дїти, витирає хусткою лице.

— Тільки, будь ласка, без слїз і загадкового мовчання на мої слова! Коли ви хочете щось сказать, то на се є людська мова. Я вас слухаю.

Клавдія Петрівна довго й помалу крутить головою, не кажучи ні слова. Потім гугнявим од слїз голосом говорить:

— Як це жорстоко! За віщо?

— Що „жорстоко“?

Вона крутить знову головою. Мене цей рух невідомо через що страшенно дратує.

— Та що ж „жорстоко“? Кажіть же, нарешті!

— Хіба... хіба необхідно почувати таку ворожість, ненависть, огиду? Ну, хай до мене. А до його ж за віщо?

— Огида? Ненависть? Звідки ви це взяли? Нїякої ненависти нема, навіщо вигадувать, не розумію!

— О, я вигадую! Я вигадую! — гірко усміхаєть ся вона.

— Клавдіє Петрівно! Ви писали, що нїчого не хочете від мене, нїчого не вимагаєте. Навіщо ж ці претензії?

Клавдія робить здивоване лице.

— Претензії?.. Я претензії?.. Я смію мати якісь претензії? Які? Коли?.. Я — претензії? Випадкова полюбовниця, хвилева примха, викинена, як ганчірка! Я — претензії?!

— А через що ж сльози?

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— О, не через що! Так! Від радости, від щастя! Чого ж мені? Мені дали грошей, прийшли подивитись. Чого ж більше?

— А ви ж чого сподівали ся? — раптом почуваючи вибух жагучої люті, роблю я до неї кілька кроків. — Чого? Що я завию від захоплення, що ви обманули мене? Та-ак?!

— Я обманула? — з жахом, театрально, як менї здаєть ся, одкидаєть ся вона до стїни.

— Так, ви обманули мене, тепер я це бачу ясно! Ясно, чортяка бери! Яке ти мала право родити дитину, коли ти знала, що я не хочу мати з тобою дітей? Яке?.. Утїх хотїла?.. Так і відповідай же за них!

— Я несвідомо, я...

— Менї все одно! Хто тебе знає! Ти взяла на себе... Ти повинна була все зробити... Все!..

— Навіть умерти?

— А, дай спокій! Девятьдесять відсотків жінок роблять це і не вмірають, а ти неодмінно померла б. Ти не *хотїла* робити, ти обманювала і себе, і мене! Ти сподівалась привязати мене до себе цею дитиною. Так, так! Але, вибач, це тобі не вдасть ся! І от у чому твої претензії! Розумієш? От, через що ти плачеш! Через те, що я не впав у твої обійми і не признав, що тепер уже нїкуди й нїколи не піду від тебе. Нї, ти помилила ся! Дитина ця тільки твоя, я не винен за її істнування. Я не хотїв її. Мене обдурено, обікрадено, знасилувано в нїй і я не хочу, чуєш ти, не хочу признавати цього насильства! І то вже слабоволькість, що я дав тобі грошей. Навіть цього...

— А-а!!! — несамовито скрикує Клавдія і, шаснувши чорним подолом сукні, вихорем повертаєть ся до дверей, шарпає їх до себе, вриваєть ся в спальню й миттю вилїтає звідти з ковертою в руцї. Станувши на порозї й невдало розмахнувшись, вона з усеї сили кидає нею в мене. Коверта бє мене в груди й падає під ноги. Я повертаюсь, виходжу в коридорчик, здіймаю з кілка кожух та шапку й виходжу з ними на сходи. За собою я чую галас, ридання, топотїння ніг у кухні і ще ледве чутний, жалібний і нїжний згук, від якого менї трівожно бєть ся серце.

Я одягаюсь на сходах і сходжу в низ. Калоші я забув.

(Кінець буде).

Generated on 2015-07-30 19:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

С. РУСОВА.

Поезія самітности.

(З приводу пятої книжки поезій О. Олеся).

Страшна річ самітність людини, а ще страшнїйша можливість самітности поета!

Поет — це постать, уся пройнята пануючим настроєм свого віку, свого рідного громадянства; постать, численними, невидимими нитками звязана з загальними переживаннями свого народу, для яких вислову поет знаходить найкраще слово, найкращу словесну форму. Поет — це те найкраще, що виступило, викохало ся в свідомій національній творчости, і силою словесного виразу захопило нарід, громадянство. Хіба-ж поет може бути самітним? Хіба він що хвилини не почуває себе цїлком зєднаним зі своїм народом? А все-ж таки найкращі поети нераз переживали тяжкі хвилї майже абсолютної самітности, хвилї безнадїйного зневіря в ідею, в самого себе. Чи треба згадувати Байрона, Гайне, Кардуччі, Бодлєра, цих славетних співцїв самітної душі?

Цей стан самітности, безнадїйности душі поета стане нам подекуди зрозумілим, коли ми уявимо собі надзвичайну вразливість душі поета; глубоке, болюче переживання нею вражінь та грубих дотиків життя; її страждання, коли життя приймає неґативний, млявий напрямок; коли ми уявимо собі, як страшно стає поетові, коли він почуває, що його пісня лунає поміж мерцїв, людей безсилих, яких йому не сила збудити, і він доходить до роспачу:

Я — мов сурмач без сурми голосної,
Я — мов стрілець без зброї золотої,
Я — мов орел без сизих крил,
Я — мов вістун серед могил!

Треба з сумом у серцї признати, що цї слова — то стогін нашого улюбленого, видатного поета, автора збірника „З журбою радість обняла ся“, того співця могутнього завзяття, котрий у 1906 р. писав:

Гей до зброї! Бийте в дзвони!
Будьте смілі, як дракони!
Всїх гукайте,
Всїх скликайте!

Десять страшних лїт пережило за цей час українське громадянство! Реакція виповзала в тім часї з усїх щілин і брала то бойовий характер в видї „карательних експедицій“, од яких панїчний ляк охоплював малодушних, то плазувала, як гад, та потроху, послїдовно

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

влазила в усї душі, отроювала всяке завзяття. Одна по одній знищували ся наші інституції, обмежували ся всї наші права. Чорносотенна аґітація важким туманом налягала на людську свідомість, волю думки. Воля слова була задавлена. І на все це громадянство мовчало. Поодинокі протести лише викликали переслїдування осіб, а не творили змагань до протесту, до боротьби.

І ми все це переживали мовчки, соромлячись глянути один одному в вічі, бо знали, що не годило ся „так“ переживати. Але, коли нам це було болюче, то поету цей стан був занадто тяжким і його пекуче слово тремтить і бє нас докором:

Що се? Ранок, вечір, ніч?
Чом так тихо скрізь навколо?
На що промінь? З ним страшнїйш!
Він упав на мертве чоло...

Так писав Олесь у 1915 р. і страшно йому було глянути на „мертве чоло“ рідного народу. Він тїкає від цієї страшної „тиші“, їде в рідний, тодї ще веселий край, у Галичину, і в красї її чудових гір шукає забуття, хоч на час; шукає втїхи, хоч і хвилевої! Він творить чудові казки й малює карпатські краєвиди. Його, вихованця широкопросторих степів, вабить темний, гірський лїс, повний чарівних привидів, той лїс, де:

В ночі, як місяць випливає,
Мавки танцюють свій танок,
Їм вітер тихо трембітає,
І в лад приплескує струмок...
А сарн Лїсовка напуває
З криниць смерекових лїсів.

Одпочиває на цих краєвидах хворе серце поета, якого захоплюють нові звичаї, нові постатї рідних людей. Весь початок збірника — це присвячені Гуцульщинї пісні і в тих піснях є чимало краси. Але не довго вабить поета ця нова краса краю та життя. І там він бачить лихо, і там він не може забути, як „Пилати“ розпинають або „руки омивають“ од страждань України. І знову роспач стогоном вириває ся з душі поета:

Як люде оглохли, хай скелї ридають,
Хай каменї плачуть, потоки, річки! —
Хай гори розбитими грудьми палають!
Хай небо застогне, хай зійдуть ся хмари!..

Дуже цїкавий для автобіоґрафії поета його вірш, написаний на новий рік 1916, під заголовком „Десять лїт“. Сей вірш чудовий і по

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

формі і по щирости, якою він увесь пронизаний. Подаємо тут лише останню строфу, в якій змальовані даремні змагання поета розбуркати живі сили свого народу:

І замовкла пісня і зложила крила...
І нїчим не міг я втїшити її...
А глибока північ всї шляхи укрила.
О, розбите серце, о, пісні моїї!

Пісні поета, ті пісні, що рвуть ся з його душі — це його святощі, його найкращий скарб. Зневіря в могутню силу своїх пісень — це найстрашнїйший присуд для поета. А громадянство мовчало, неначе й не було його. Чого-ж дивувати ся, що томик поезій Олеся — роки 1912 — 1916 — овіяні таким сумом, такою самітністю? Бували часи, коли поет не міг далї терпіти свою самітність і пісня криком звала до себе хоч єдину душу живу:

О, прийди, прийди, хто небудь,
С я д ь, с х и л и с я, п р и п а д и,
Я стомився в борнї нерівній,
Я згорів в своїм огнї...

Або ще другий вірш самітного серця, вірш невимовно нїжний:

Хтось близький, близький приснив ся,
Хтось приходив у ночі;
Хтось ридав і тихо бив ся
Н а м о ї м п л е ч і

Хто-ж ти, духу-брате рідний?!
Може вік шукав
По світах мене ти, бідний,
І ві снї спіткав!

Гарні поезії Олеся. Вони повні щирого почуття, ясні своєю формою і ріжноманїтні музикальним ритмом. Деякі з них народнього складу („Ой ще гори у темряві спали“); деякі більш модернїстичного („Не нам, не нам осміяним сміятись“); але всї овіяні журбою. Чи-ж знайдуть вони, ці пісні журні, відгук у сучасному мажорному настрою? Чи не стоять вони в дізгармонїї з підвисшеним тоном наших часів? Чи зостануть ся ці талановиті, натхнені поезії такими-ж забутими, яким почував себе в попередні часи й сам поет? Менї довелось самій чути, як один молодий хлопець узяв цю маленьку книжечку, подержав її в руцї й одкинув, не заглядаючи в середину. „Це-ж гріх!“ — сказав він, „в такий час витрачати папір на такі речі!“ І шкода стало менї не книжки, а того хлопця! Звісно був час, коли видатні російські публї-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

цисти казали, що пара чобіт більш цінна річ, аніж Сикстинська Мадонна, але це-ж не наша нація таке висловлювала, і не під час такого відродження громадської свідомости! З другого боку, придивляючись до нашого сучасного життя, ясно висуваєть ся практичний його напрямок: усі зусиля простують до дрібних перемог, до практичних завдань; йде будівля життя, не ідейного, не прінціпового, з красою ідейних кличів, з лицарською боротьбою, а будівля матеріяльна, де лічать скільки завойовано „українських посад", скільки взято до рук будинків, скільки перечислено на наш бік засобів і сил. Це робота велика, значна, необхідна, але при такій роботі поетичний настрій — чи ж він не заважатиме, чи не зайвий він? Мистецтво, поезія в цій продуктивній метушні наче зостають ся в сутінках, чекаючи, коли покличе поета „къ священной жертвѣ Аполлонъ". Чекати довго не доведеть ся! Народні маси прокидають ся. Вони жагуче шукають не тільки знання, вони тягнуть ся до краси, до естетичного задоволення. Згадаймо хоч би усі селянські манїфестації через усе лїто! Як уміли селяне додати їм краси; як чепурно вбірали ся дівчата; скільки квітів було скрізь, які яскраві кольори маячили під веселим блакитним небом України! І поезія швидко стане на те високе становище, на якому вона скрізь стоїть у всїх національно-культурних свідомих народів. Колись покійний Жорес в одній зі своїх палких промов намічав будучий величний розвиток і мистецтва і особливо художнього слова в майбутньому соціялїстичному складї життя. Коли свідома маса буде розуміти своїх натхнених співців, своїх талановитих майстрів, тодї поет знову стане народним кобзарем, усїм близьким і дорогим.

Звертаючи знову увагу наших читачів на твори Олеся, ми бачимо і в маленькому, останньому томі щирість та любов до рідного краю, як і в I і II книжках; тільки тепер поезія Олеся овіяна сумом і рідко коли стрічаємо в нїй тони завзяття. Але і в тім томі є чудові вірші, які відповідають піднесеному настроєві останнїх часів.

Гарні поезії Олеся! І радїсно бачить, що його талант живий і жваво реаґує на щастя визволення України. Той поет, який ще в 1916 р. писав „яка краса відродження народу", не міг не вітати радісно сучасного визволення цього-ж народу. Але поки ще гармати панують, поки ще льєть ся братня кров, — не може бути справжнього щастя, повного свята волї. І цей жалібний настрій не дає Олесеві захоплювати ся цїлою душою сучасним рухом визволення. І може через те Олесева поезія виявляєть ся найбільш чулим і глибоким виразом наших найглибших почувань. У всякім разї його поезію можна витати як одну з найкращих перлинок художнього слова останнїх довгих лїт приневоленого мовчання.

Generated on 2015-07-30 19:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

З рідного поля.

I.

Ви всї, що покинули рідний поріг
Нещасним нащадкам на шкоду,
Шукайте, питайте забутих доріг,
Вертайтесь до сво́го народу!

Згадайте ті дивні, чарівні слова,
Що серце в піснях виливало,
Бо вас не врятує божниця нова,
Де вашого бога не стало!

Чужим ідеалам, чужим вівтарям
Ви голову довго хилили,
Самі зруйнували свій батьківський храм
І власного бога хулили.

Верніть ся, вернітесь, невірні сини,
До тихого, рідного краю!
У рідній країні діждетесь весни
І знайдете стежку до раю.

II.

Розіслалась далека дорога
В непривітну чужину менї...
Прощавай, моя хатко убога!
Прощавайте, достатки мої!

Я не знаю, чи ще вас побачу,
Як сьогоднї покину я вас,
Та дрібними слїзками заплачу
На чужинї за вами нераз.

III.

Як заблимає лямпадка
Перед образом нїмим,
Воскресає давня згадка
В серцї змученім моїм.

Generated on 2015-07-30 19:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Як колись старенька ненька
Вчила сина молитòв,
Та лямпадочка маленька
Червонїла, мов та кров...

В нїй і сльози, кров, і би́тви—
Скарга Богові нїма...
Я забув слова молитви,
Неньки в світї вже нема...

Тільки згадку серце ловить
В час вечірньої тищі;
Хтось молитву щиру мовить
В бідній, змученій душі...

IV.

Чужую печать наложить на чоло,
Зректи ся свого́ ідеалу,
І все, що найкраще у серцї було,
Чим серце радїло, чим серце жило,
Віддать ворогам на поталу...

Сміттям засипати святе жерело,
Що води цїлющі без впину лило,
Що предкам потугу давало...
Чи бачив хто в світї ще гіршеє зло,
Наругу ще більше зухвалу?

V.

Єремія 9, 1—3.

Хто подасть голові моїй воду
І очам моїм слїз жерело?
Над прокляттям мойо́го народу
Слїз би море з очий потекло...

Хто би дав менї крила орлині,
Щоб летїти за вітром степів?
Я б далеко в безлюдній пустинї
Заховав ся від вічних рабів...

Generated on 2015-07-30 19:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

І один на широкому полї
Я не чув би гіркого плачу...
Та даремно! — я й сам у неволї
Невідривне ярмо волочу...

VI.

Коли на долоню наклóню чоло,
То все менї бачить ся рідне село,
І стежечка кожда, і кождий куточок,
Хатинка старенька, і темний садочок,
Де серце, не знаючи злиднів, жило...

Он там моє щастя безжурне цвило —
Над бистрим потоком вільшина схилилась,
Самітня смерічка на лан задивилась,
Під нею весело бурлить жерело...
Лиш там, тільки там, моє щастя було!..

VII.

О рідний краю мій! Кровавими словами
Я не злекшу твоїх одвічних лютих ран,
Своїми скаргами, зітханнями, сльозами,
Не вильлю мук твоїх бездонний океан.

Всї святощі твої поругані, розбиті,
Надїї по степам розвіялись кудись,
Мовчать сини твої наругою покриті,
Чужинцям, ворогам, на вірність присяглись.

Навколо мертво все і все зацїпенїло;
Але я вірю в день, що встанеш ти колись!
Він близько, глянь лише, як небо зайснїло,
Проміння сонця ген на сходї зайнялись!

Нехай мої слова, напóєні жалями,
Від берегу Днїстра до Дону прошумлять,
Останнїми словами і криками нестями
Пробудять всїх зі сну, що сотнї років сплять!

Generated on 2015-07-30 19:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ЛЮБОВ ЯНОВСЬКА.

Мій роман.

Ідея належала Миколцї. Після двох тижнїв великого морозу наступила одлига, а потім пішов снїг. Моя дїтвора скупчила ся коло вікна й залюбки, з захопленням дивила ся, як манесенькі метелики рівно, повагом, спускали ся з неба та сїдали на шапки, ковнїри, та спини прохожих. Вони тільки-що повернули ся з гулянки. Цілих півтори години водила я їх і все-ж таки не задовольнила їх.

— Матусю, пусти нас ще погуляти! — попрохав Костик.

— За десять хвилин повернеть ся Сава Григорович і, коли він дозволить...

— А! поки ще він прийде, та поки ми випрохаємо дозвіл, та поки одягнемо ся, то й вечір настане, — заговорив крізь сльози Костик.

— Підемо йому на зустріч! — вмішав ся Миколка.

— На зустріч! Легко сказати! Чи ми знаємо, звідкіля його виглядати, куди йти йому на зустріч?

— Ми знаємо! Знаємо! — загомонїла вся дїтвора. — Він нам казав, куди ходить по обідї. Він нас водив туди... Далеко, далеко... Треба йти просто, потім звернути праворуч, далї ще праворуч, а тодї знову вузенькою вуличкою аж на спуск.

— До сірого великого будинку! — додала я, певна, що мова йде про мешкання товариства.

— Зовсім не до сірого, а до червоного, й не до великого, а до маленького одноповерхового, — запротестувала дїтвора.

— Там його сестра живе, — додала Аня.

— А ти звідкіля це знаєш? Хіба ти бачила її? — запитала ся я Анї.

— Я бачила її на портретї.

— Де?

— В його альбомі.

В альбомі!.. Мене шпигнуло в саме серце від цього слова. В альбомі!.. В його есть альбом і в тому альбомі фотографії рідних, близьких!.. Я дала йому переглянути всї свої альбоми, всї фотографії, навіть медальйон, що ношу на грудях, а він досї не показав менї навіть фотографії своєї матері!.. Я певна була, що

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ввесь вільний свій час він офіруе товариству... А про сестру він ніколи не згадував. Все це було чомусь неприемно.

Одначе думати та міркувати про це перше маленьке непорозуміння не було часу: діти галасували й я мусїла вести їх гуляти.

Ми перейшли одну, другу вулицю, й на ріжку третьої ми зустріли Саву Григоровича. Діти кинули ся з розкритими обіймами до його. Люба, чарівна усмішка, яка появила ся на його обличчю, й без краю ласкавий погляд людини, що здибала ся несподівано зі своїми найріднїйшими, були для мене дорогим подарунком.

Ми пішли вулицею далї. Йшли ми обоє мовчки, бо гарно було на душі й не хотїло ся того настрою полохати, хоча питання про альбом та сестру ввесь час було в мене в голові.

— Миколко! А чи ти памятаеш, як ми колись їздили на санях в таку гарну годину далеко-далеко? — пригадав Костик.

— Матусю, поїдьмо на санках! — підхопив Миколка.

За Миколкою приступили Кость та Аня й теж прохали мене повести їх погуляти на санках. Хотїло ся вволити їхню волю й я попрохала Саву Григоровича вибрати просторі санки та добрих коней. Сава Григорович послухав мене й зараз пішов шукати візника, Максимку.

Конї в Максимки були дійсно здоровенні; за те санки були трохи за малі. Ми все-ж таки так-сяк розмістили ся. Я сїла з Савою Григоровичем і взяла на колїна Аню, а проти нас, на ослінчику, посїдали хлопцї. На запитання Максимки: „Куди їхати?“ — я кинула: „Куди хочете!“ — Максимка вагав ся...

— Подалї від головних вулиць у всякім разї! — додав Сава Григорович.

Максимка все-ж таки не рушав.

— У поле! В степ! — гукали діти.

Максимка задовольнив ся, насунув шапку, кинув батіг під себе, натягнув віжки, й ми поїхали. Перерізавши Ісаківську вулицю, Максимка справив коней на якусь вузеньку вуличку, а звідти переулками та всякими суточками вивіз нас на міст. Переїхали ми міст, далї перерізали ще в одному місцї полотно залізної дороги, тодї Максимка звів ся, дістав батіг, попустив віжки, дав злегенька кінчиком батога коням по черзї, гейкнув, і ми понесли ся, скільки сили та охоти було в коней, по рівній,

Generated on 2015-07-30 19:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

дійсно, як розісланий сувій полотна, тільки-що припорошеній свіжим снігом, дорозі. Просто, все просто, просто до сонця, що було єдиним свідком на всьому безмежному просторі нашої веселої подорожі й, помалу заходячи, не спускало нас зі своїх очей.

Ми несли ся, — дух спірало. Були хвилини, коли здавало ся, що санки вже не торкають ся землі, а несуть ся, як птахи в повітрі. Я притулила ся до Сави Григоровича. Він охопив мій стан рукою й пригорнув до себе. І мені враз так тепло, любо та затишно стало, немов би мене всю, з ніг до голови, вкрили ніжні, пухові крила. Я заплющила очі й бояла ся поворухнути ся, щоби не помішати свому почуттю, щоби не увірвати тих тонесеньких ніжних павутинок, що протягли ся (я, принаймні, відчувала це) між нашими серцями. Поруч мене був *він,* мій коханий, єдиний приятель, наставник і порадник. Мої коліна гріла люба доня; в ногах сиділи мої дорогі хлопята. Хай би несли ся так санки дні, місяці, роки! Хай би старші діти відцурались мене, осудили, як Михайло, хай би я не мала окрім того, що мала коло себе зараз, більше нічого! Хай би не бачила, окрім того одноманітно-білого поля та рожевого сонця більше нічого! До самої смерти цього досить з мене було-б! Я згадала, що в Сави Григоровича не було рукавичок, і занепокоїла ся, чи не змерзла та рука, якою він держав мене, й доторкнула ся до його руки. Вона була горяча.

Я не знать, як зраділа тому! Так само не змерзла-б і я, здаєть ся, ні в який мороз у шатрі серед поля, коли-б він був при мені!

Я притулила ся ще близше до його; він міцнійше пригорнув мене. О, коли-б я тільки насмілила ся, коли б я зважила ся!.. Як хотіло ся мені притулити ся до його щільно щока до щоки... Заплющила-б очі, зомліла-б од щастя й... хай би так умерла! Але я не насмілила ся. Ні! Людське серце — горде, а розум велить більше брати, ніж давати. Я перемогла себе.

Ми несли ся й усе рівним, голим степом. Одним одну хатку ми побачили по дорозі. Вона стояла самотно, край дороги, без усякої огорожі, без ніякої повіточки. Сама хатина, а коло неї колодязь. Сніг старанно обгорнув її з усіх боків, забуркував усі дороги до неї, й тільки протоптана стежка від порога до колодязя доводила, що там живуть люди.

Всі діти звернули на ту хатину увагу. Миколка поклав, що в ній мешкає Каін. Його гнали звідусіль і він мусів осісти серед степу при дорозі. Аня була иншої думки. Їй уявлялось, що в

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:25 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

хатинї живе дїд та баба, а внука приходить їм прати та топити. А Костик вимагав, щоби спинити ся коло хатини та довідати ся, хто в нїй живе, бо може там є хворі або голодні, то можна завтра й лїкаря й харчів привезти.

Ми переглянули ся з Савою Григоровичем і майже в один голос звелїли Максимцї спинити коней. Сава Григорович узяв хлопцїв і пішов у хату... Сидїли там недовго. Повернули ся веселі. Хлопцї несли по величезному пирогу в руках. У хатї жив син богатого козака. Він одружив ся, відрізнив ся й тільки не встиг гаразд оселити ся. Хата тепла, всякого добра через верх.

Що до хлопцїв — їх зачарували молоді господарі. Вродливійших і привітнїйших людей, на їх думку, на світї немає. І хати другої такої немає. Й ложки, й миски, й рушники, й долівка, й піч, — усе надзвичайне! Вони подїлили ся пирогами з Анею і з великим смаком заходили ся уминати їх.

— Ми рушили.

— А чи хотїли-б ви жити так, як ся парка живе? — запитала ся я Сави Григоровича.

— Боже борони!

— Чому? Адже тепло, чисто, в любові, працї, та згодї! Хіба це не щастя?

— Се щастя еґоістів, що відійшли від людей, сховали ся за мури, щоби не чути, не бачити чужого лиха.

— Але-ж вони не бажають чужого щастя. Самі не дають і не беруть нїчого від людей, — зауважила я.

— Не беруть, бо не потребують брати. Їхнїй обовязок лише давати.

— Як і мій? — закинула я.

— Як і ваш! — засміяв ся він, напевне пригадавши, як і я, нашу розмову про товариство.

— Будемо, панї, вертати? — обізвав ся Максимка.

— Вертати? Невже вертати? Так швидко? Не знаю!.. Як хочете, дїти? — звернула ся я до дїтей.

— Ще трохи! Ще! — загомонїла дїтвора.

— Не можна більше! Верстов з десяток добрих проїхали, треба ж ще тільки назад проїхати! — сказав Максимка.

— Вертайте! — мовила я з великим жалем. І з кожною хвилиною, що наближали ся ми до дому, все більший та більший жаль охоплював мене, немов ця холодна, біла пелена снїгу була менї дороща за мій теплий куток.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Мамо, глянь! Уже в Марусі світить ся, — ткнула Аня пальчиком на великий, білий будинок на горі, на інститут. — А чи вона нас бачить з вікна?

— Не бачить! Ми далеко.

— А коли-б побачила, то що було-б?

— Що було-б? — сказала я й замислила ся. Мені пригадала ся весняна тепла нічка, пісні соловейка, дзеркало води, пахощі весни... й мої сльози після поцілунку Олексія Олексієвича. Чи заплакала-б я тоді, коли-б замість Олексія Олексієвича був Сава Григорович?

— Маруся зраділа-б напевне, побачивши, що її неньці гарно, весело, — відмовила я Ані.

— То я в неділю розкажу їй, як ми їздили всі в чотирьох.

— Як-то чотирьох? — вихопив ся Миколка. А полічено скільки нас? Про Саву Григоровича ти забула?

— Аня полічила тільки своїх кревних, — обізвав ся Сава Григорович.

— А ви наш, свій, кревний! — твердо покдав Миколка. Ви більш нїкуди нїколи не втечете від нас. Ви будете зажди з нами. Правда, матусю? Ти не пустиш Саву Григоровича нїкуди від нас?

— А коли Сава Григорович не схоче бути з нами?

— То ти візьми його за себе! Хай піп повінчає тебе! — мовила Аня.

Вся кров кинула ся менї в голову. Захопило дух. Треба було щось сказати дурнїй донї, осїкти дївчину, або хоч засміяти ся, а я, як онїміла. На щастя, з нами саме порівняла ся циганська халабуда. Діти нїколи не бачили циганів і закидали Саву Григоровича питаннями. Він почав докладно оповідати про походження, мову, звичаї тих дивних мандрівців, що якимсь-то побутом нї брехнею, нї шахрайством своїм не зламали симпатії до себе, не заплямували барвистого ореолу найбільше поетичної, привабливої нації.

Переклад дав ся менї заиграшки. Я зробила його вдвоє швидше, вдесятеро краще, нїж думала. Сава Григорович перечитав мій брулїон, зробив три-чотири манесенькі виправки й порадив іти зі своїми папірцями, не переписуючи їх, просто на засїдання видавничої комісії, аби швидше надрукувати брошурку.

О восьмій годинї мали розпочати ся збори. Ми трохи спізнили ся. Засїдання відбувало ся в тій самій залї, де були загаль-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ні збори, бо несподівано зібрало ся далеко більше число слухачів, ніж звичайно буває на зборах видавничої комісії. Чи то випадково зібрало ся їх стільки, чи зібрала їх цікавість до особи перекладчика, чи до самої брошури? Я тішила себе думкою, що Сава Григорович ужив заходів, щоби зібрати ради мене, як найбільшу авдіторію.

Мене посадили за окремий столик, поставлений на високих підмостках, поставили переді мною склянку води, як перед справжнім референтом, чи промовцем. Я зійшла на підмостки, сіла, розгорнула листки перекладу й глянула перед себе. Жадного стільця на близшій половині залі не було порожнього. Здебільшого витикали ся стрижені голови, але де-не-де визначали ся й високі жіночі фризури. Сави Григоровича не було видко. Я ще раз обвела очима всю авдіторію й ніде не побачила його.

— Просимо! — звернув ся до мене пан розпорядчик.

Я прочитала заголовок перекладу й зупинила ся. Колїна й руки тремтїли; голова ходором ходила, лїтери почали скакати перед очима; я певна була, що не розберу жадного слова з власного рукопису й у безпомічному відчаю ще раз подивила ся на авдіторію, чи не побачу де Саву Григоровича.

Він нарештї догадав ся, що я шукаю його й підвів ся. Сидїв в останньому рядї, коло вікна. Побачивши його, я заспокоїла ся й почала читати. Правду сказати, я жадного слова з першої сторінки не затямила, жадної думки не зрозуміла, — читала, як автомат; другу сторінку я прочитала краще, а далї зовсїм добре пішло.

Цїлих дві години читала я без перерви й не втомила ся.

Коли я скінчила читати, один із слухачів поставив кілька питань з приводу де-яких тез. Я признала ся отверто, що не почуваю себе на силах дати відповідь. Тодї підвів ся з першого ряду стільцїв дїдусь, напів розбитий паралїчем, і сказав тремтячим голосом:

— Я міг би відповісти на поставлені питання, але, на жаль, мій голос за слабий задля такої великої авдиторії. Ми попрохаємо шановного Саву Григоровича дати нам пояснення.

— До послуг! — обізвав ся Сава Григорович.

І голос його пролунав так мельодійно, що здавало ся менї, всї повинні були-б повернути свої голови до того кутка залї, звідки дав ся чути той голос.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Зараз же Сава Григорович заняв моє місце. Хтось уступив менї стілець коло дїдуся й я опинила ся як раз проти його. Його обсипали питаннями. Він виняв книжечку, записав усї питання, опісля подумав трохи й почав одповідати ясно та складно.

А я їла його очима. Я стежила за кожним його рухом, за кожним словом, за кожною зміною виразу його очей.

Пояснення Сави Григоровича були вислухані з подякою. Мій переклад ухвалено друкувати. Ми вийшли зі залї задоволені й щасливі. Я помітила де-яких людей, що підходили до мене, й менї було цїкаво довідати ся, хто такі вони. Сава Григорович з великою охотою заспокоїв мою цїкавість. Склад членів товариства був ріжноманїтний. У товаристві брали живу участь професори, вчителї, попи, артисти, видавцї педагогічних книжок і університетська молодїж. Сеї останньої було найбільше.

— А та панна в чорній сукнї, блїда, хто вона така? — запитала ся я. — Може помітили?

— Помітив. То не панна, а панї. Це наша секретарка. Раніш вона дещо перекладала. Тепер їй, на той час, поки приїде Олена Тимохвієвна, доручено улаштовувати бібліотеку.

— А хто-ж це Олена Тимохвієвна?

— Наша будуча бібліотекарка, сестра Віри Тимохвієвни.

— Де-ж ваша бібліотека? Я досї не бачила її.

— Бібліотеки ще нема. Але буде! Збираємо книжки.

— То я вам подарую свою книгозбірню. Звелю привезти з села.

— Спасибі! — відповів з великою радістю Сава Григорович.

— Ага! Все-ж таки подякували! — засміяла ся я.

— А так, правда! — усміхнув ся й він. — Дякувати не слїд було-б. Але-ж бібліотека — се наше болюче місце. Була постанова засновати бібліотеку, й я сам добивав ся її найдуще, а тим часом грошевих засобів Біг дасть, і мене починало вже безпокоїти сумлїннє.

— То хай ваше сумлїннє спить собі спокійно! В моїй книгозбірнї є кілька тисяч дуже добірних книжок.

— Хоча проти свого звичаю, я ще раз дякую вам сердечно, — сказав Сава Григорович.

— Ого! Навіть сердечно! — усміхаюсь я з легкою іронією.

— Навіть дуже сердечно! — спокійно прозвучали слова Сави.

Ми сїли на санки.

Generated on 2015-07-30 19:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

— А роботу дасте менї? — запитала ся я.

— А як-же, а як-же! Всї будемо прохати.

— То давайте швидше, поки є охота.

— А хіба може не бути її?

— А ви, як думаєте?

— Бою ся, що так...

— Ха-ха-ха! — засміяла ся я на ввесь голос. — Який з вас поганий психольог! Праця тепер менї не обовязок, і не розвага, а потреба, яку я, як голод, мушу заспокоювати... Виходить, ви добродію, мене зовсїм не знаєте.

— Можливо!.. Людину пізнати... — почав він.

— Мене вам давно слїд знати, — перехопила я його, — бо я перед вами вся, як на долонї. Не було ще випадку, щоб я скривила душею перед вами, або потаїла щось. А коли цього мало, то завдавайте менї питання, а я вам відповідатиму, бо хочу, щоби ви знали гарні й погані риси мого характеру, щоби ви знали все. Чуєте?

Замість відповіди, він одвернув голову й підвів її в гору, немов хотїв перелїчити всї вікна найвисших поверхів тих будинків, повз які ми проїздили.

Я не образила ся. В мене настрій був прегарний. Я одкинула ся трохи назад, стала розглядати риси його обличчя, яке чомусь здавало ся менї вродливим.

Я це сказала йому.

— Коли-б погасли на вулицї всї лїхтарнї, я й справдї був би Апольоном, — засміяв ся він.

— Коли Бельведерським, то я скинула-б вас із санок.

— За віщо?

— Через те, що я не люблю красунїв! В античній красї є щось постійне, закінчене, зафіксоване. Вона вражає відразу, врізуєть ся глибоко в память, за те набридає швидко. Як на мене, то краще, коли контури не ясні, не оброблені, коли в них не додержано шабльонової пропорції, бо тодї настрій дає контурам особливий кольорит, чи инакше сказати, дає обличчю новий вираз.

— Олексїй Олексїевич, мабуть, не втїлення вашого естетичного смаку, — зауважив Сава, не відриваючи від вікон очей.

— Через те я може й не люблю його, — відповіла я тихим голосом.

— Одначе за два місяцї весїлля, — кинув він і тієї-ж хвилини, не зробивши нїякої перерви, не почекавши моєї відповіди, звернув ся до візника й почав з ним сперечати ся з приводу

Generated on 2015-07-30 19:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

того: чи Димитрієвською, чи Житомирською швидше доїхати до дому.

Тепер я образила ся. Мало сказати, образила ся.

Все закипіло, заклекотїло в менї з обурення. Як міг він так неуважно віднести ся до моїх слів? Я признала ся йому, що я не кохаю Олексія Олексїєвича. Це-ж була сповідь. Це була єдина тайна, яку я переховувала по цей час од його. Й переховувала я її тільки через те величезне значіння, яке я придавала їй. Я певна була, що цею сповідю я знищу останню перешкоду, знищу привід задля всїх непорозумінь; що після цеї сповіди почнеть ся нова ера в нашому спільному життю. А він так грубо обірвав ту сповідь, так тяжко образив мене! Навіщо він це зробив? Як міг? Як зважив ся він це зробити? Коли несвідомо, виходить, що він цїлком слїпа людина, яка може чоботом наступити на живе серце, порвати всї струни душі. Коли свідомо, за віщо?..

Нарештї ми приїхали до дому. Я вистрибнула з санок, збігла на ґанок і подзвонила. Сава постояв на ґанку, поки швейцар не відімкнув двері. Коли це стало ся, він повернув назад до візника. Я певна була, що він хоче розплатити ся. Нї, він сїв на санки й звелїв кудись везти себе. Було коло 11 години. „Куди міг він поїхати в такий пізний час? І може не вперше він блукає в ночі?“ — запитало ся моє бідне серце розуму. „А хіба-ж я знаю? Ми що вечора балакаємо до 11 години в ночи, пізнїйше, ми розходимо ся, а що робить він до 6-тої години ранку, — не знаю“. „Він має окремий ключ, навіть окремий ґанок“, — відповів розум.

Холодною пусткою здавав ся менї дім, коли надвірні двері зачинили ся на замок. Без його все холодне, мертве. Я не пішла до своєї кімнати, а подала ся на ту половину оселї, де було його царство.

Я перейшла через шкільну кімнату, потім через ґімнастичну, й зайшла в хлопячу кімнату. В тій останнїй горіла маленька електрична лямпа під синїм склом. Обидва мої хлопчики спали, закинувши рученята за голівки. Давно я не бачила їх у ліжку, з заплющеними оченятками, — ще від того дня, як він узяв їх під свою опіку. Я постояла по кілька хвилин коло кожнього, перехрестила їх і поцїлувала. Зараз за дитячою була його кімната. Я не була в нїй нї разу від того часу, як він оселив ся в мене. Двері були відчинені навстїж. Я переступила поріг, засвітила лям-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

пу і з великою цікавістю оглянула його кімнату. Адже в ній він жив, працював, думав!.. Майже все, що я дала задля комфорту кімнати, було геть винесене, як непотрібне, зайве. В кімнаті стояло його власне вузеньке ліжко, заслане грубою, сірою ковдрою. Коло ліжка стояв маленький столик; на йому: купка брошур, свічник з обгорілою свічкою й попельничка. Перед вікном, впоперек кімнати, стояв великий стіл. На йому: стовбчик книжок, простий каламар, перо, кілька олівців, притискач, листки чистого паперу і в прегарній рамці фотографія дуже вродливого хлопчика років 7 — 8. Під рамкою була згорнута телеграма. Я витягла її й подивила ся. В ній було написано: „Олена 20-го вертається ся. Петро". Я згорнула телеграму й поклала її на місце. Хоча в кімнаті не було нічого такого, що виявляло-б інтимне життя Сави Григоровича, все-ж таки мені не хотілось виходити з неї. Мені хотілось сісти на його стільчик, коло його стола, або лягти на його тверде ліжко, покласти голову на його маленьку подушку й сидіти й лежати довго-довго... Стихло обурення, — забула ся образа. Любов вибачила все лихе й хотіла задержати в памяти тільки гарні хвилини. Мені хотілось ся марити про можливе й разом з тим недосяжне щастя. Але мене чекали в моїй кімнаті покоївка й Мелання Дмитрівна, — я мусіла йти до них. Іще раз озирнула я кімнату Сави Григоровича, погасила світло й подала ся в свою кімнату.

Покінчивши господарські справи з покоївкою та з Меланнією Дмитрівною, я чекала приходу Сави Григоровича. Через увесь час мого чекання мене мучило питання: „Куди він міг у такий пізний час поїхати?" І я певна була, що в цих муках я проведу цілу ніч. Отже не встигла я роздягнути ся та лягти, як прийшов він. І відразу полекшало в мене на душі. Я погасила світло й заплющила очі.

— Чи не забула я чого в його кімнаті? — раптом, наче молотком, стукнуло щось по моїй голові. — Могли випасти з голови шпильки, гребінець; міг одірвати ся ґудзик; могла залишити ся хустка!

Я схопила ся, кинула ся до туалетного столика, перелічила гребінці, шпильки; опісля дістала я з коминка муфту й провірила, чи є обидві рукавички та хустка. Знайшовши все в порядку, я тільки тоді заспокоїла ся, лягла, погасила світло й швидко заснула міцно.

Generated on 2015-07-30 19:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Менї приснив ся дивний сон.

На дворі стояла золота осінь. Я увійшла в *його* кімнату. Він стояв перед розчиненим навстїж вікном і дивив ся на стерню, що прослала ся далеко-далеко, до далекого обрію, де горіло червоне сонце. І нїчого окрім золотої стернї та червоного сонця нїде не було видко.

Менї пригадала ся зараз наша прогулька. Тільки тодї перед нами стелило ся біле поле, вкрите снїгом, а тепер — золота стерня. „Тепер краще!“. — подумала я собі.

Я тихесенько підійшла до його, обвила його рукою й притулила ся міцно до його обличчя. Так простояли ми довго, тихо, спокійно, мовчки, без руху...

Коли ось рипнули двері й у хату ввійшла якась жінка. Вона стукнула каблуком об поріг і зупинила ся коло дверей. *Він* сїпнув головою з усїєї сили, щоби повернути ся до тієї жінки, й невідомим способом здерла ся вся шкірка з мого обличчя. Я почула нестерпиму біль. З обличчя полила ся кров. Я затулила його рукою, — кров лила ся через пальцї. Я приклала хустку, — вона відразу просякла кровю. Я кинула ся шукати чого небудь, щоби затулити рану, й бігала по кімнатї, — кров потоками заливала мої слїди. Він стояв спокійно, мовчки, спершись об грубку, а незнайома стояла коло дверей і сміяла ся. Цей сміх доводив мене до відчаю. Я хотїла прохати, благати, хотїла словами ласки або докору спинити її сміх, але не могла вимовити ні слова. Нарештї я почула, що зараз зомлїю, упаду, обливаючись кровю, проте я зібрала всї сили й крикнула: „води!“ Крикнула я на ввесь голос напевне, бо прокинула ся...

Мене трусила пропасниця; вся подушка була мокра від холодного поту, що виступив на чолї. Нїчого подібного навіть у часи хвороби не трапляло ся менї.

Враженння було таке глибоке, реальне, що я кинула ся мерщій до дзеркала, щоби подивити ся на своє обличчя. Воно дїйсно було червоне. І я швидко зрозуміла від чого: я забула скинути на ніч браслетку й цією браслеткою я надавила собі обличчя. Одначе пояснення не зменшило враженння. Я не могла заснути до самого світу. Я бояла ся покласти голову на подушку, щоби не заснути й не побачити знов *його* коло грубки та не почути *ні* сміху.

Я поклала переказати Саві Григоровичу цей сон. Поклала твердо. Хай буде незручно, нїяково переказувати, — все-ж таки перекажу.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— А чи знаєте, я сьогодні майже цілу нічку просиділа на ліжку, — мовила я, тільки привітала ся з ним у ранці.

— Погано й я спав цієї ночі, — перехопив він мою річ. Вперше, здаєть ся, на віку, я бачив сон. Сон ідіотський, а про те він цілісеньку ніч не давав менї спокою. Вчора я згадав, що сьогодні йде „Йолянта", й поїхав, провівши вас, у театр по білети. В касї, звичайно, білетів уже не було; торгували лише перекупці. Але, щоби добити ся до тих перекупців, менї довело ся й штовхати ся й прохати й лаятись, — одно слово, перетерпіти цілу серію всяких мук. І от капосний Морфей у нагороду за ці всі муки почав ще глузувати з мене. Не встиг я звести очей, як менї приснило ся, що я ті білети викинув на вулицю замість трамвайних. Я прокинув ся з переляку, але зрозумівши, що це був тільки сон, я плюнув з досади й заснув. І не пройшло й пів години, як знову снить ся менї, що я ті білети заклав десь у якусь-то книжку, й щоби знайти їх, мушу переглянути цілу гору старих пошматованих фолїянтів. Вкінці я знайшов їх і поклав на стіл. Та взяла ся, не знаю з відки, якась дитина, вхопила ті білети й побігла з ними. Я став бігти за нею, доганяти її...

— І дігнали?

— Де там дігнав! За цілий день не переказав би всього, що наверзло ся за цю ніч!.. Оттак-то дали ся менї білети!..

— У мене-ж є абонамент і я вам казала, що ви можете повсяк час користувати ся ним, — нагадала я.

— Забув! Хай колись з великою подякою скористую ся вашим дозволом, а сьогодні я хочу вас сам запрохати в театр. Узяв білети, то шкода викидати їх.

Він вийняв із гаманця білети й показав їх менї. То були білети партеру 5-го чи 6-го ряду.

Я глянула на ті білети, живо уявила собі містечко десь коло дверей або коло бареру якоїсь льожі, й мовила:

— Коли підемо в партер, то однаково буде порожня льожа.

— Знаю! А все-ж таки я прохав-би вас піти сьогодні на мій білет, коли це буде не велика жертва.

Я зиркнула на його.

Його очі блищали, як сталь.

Я зрозуміла. Це був іспит, це була спроба. Спроба проведення в життя принціпів egalité, fraternité, про які я балакала так гарно.

— Добре! — сказала я весело. — Хай сьогодні буде ваша черга розважати мене! Піду на ваш кошт слухати „Йолянту".

Generated on 2015-07-30 19:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Тим часом зійшли ся дїти, прийшла вчителька, Мелання Іванівна. Сполохані денним галасом враженія ночі розвіяли ся й мій твердий намір розказати йому сон — зник. До того його сон був далеко приємнїйший, — про його хотїло ся думати більше, нїж про свій.

У вечері ми поїхали в театр.

Я нїколи не сидїла в партері, не сидїла навіть на заднїх стільцях у льожі й, звичайно, моє місце не подобало ся менї, хоча воно не було нї коло дверей, нї під барером льожі. Воно здавало ся менї дуже тїсним. Страшно було двигнути рукою, щоби не зачепити сусїда; страшно було поворухнути голову, щоби не закрити своєю головою кону від глядачів, що сидїли за мною. Нарештї, менї нїяково було сидїти спиною до кількохсь десятків людей і над силу було дихати густим повітрям, затроєним солодкими пахощами геліотропу, яким облила ся моя сусїдка, мабуть, з ніг до голови. Але-ж... це був іспит! І я бездоганно витримала його. До того, цей іспит був дуже короткий. У першому-ж антрактї, коли мої сусїди, лїворуч, виходячи пройтись, почали штовхати мене з усїх боків, він признав, що в льожі сидїти далеко краще.

Ми перейшли туди.

Сама я зовсїм не граю, але люблю музику. Люблю її не тільки за ту естетичну насолоду, яку вона дає нашому вуху, але також і за ту безмежну, просто деспотичну силу, що вона таїть у собі.

Найбільша сила Титана, найбільша сила слова, розуму, всякої пластичної краси, — меркне перед силою враженія від простенької мельодії, нехитрих акордів. Твори-ж таких майстрів, як Чайковський, роблять з людською душею, що хочуть.

В театрі було чимало родичів, одначе нїхто з них не зайшов у льожу відвідати мене, а Михайло навіть не привитав ся зі мною.

Все це я помітила добре. Але... але, що менї було до всїх їх? Тридцять пять років я прожила поміж ними покірною овечкою й що-ж кінець кінцем вони дали менї? Я не зазнала за цілих тих 35 років і одної хвилини такого щастя, яке пережила я з Савою Григоровичем, який показав менї світ.

Байдужа до всїх пересудів своєї рідні я слухала нїжну, як найтонше мереживо, як найнїжнїйшу мрію, музику; дивила ся, як герої опери переживають те саме, що я переживаю. Хіба я

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

досі не була сліпа так само, як Йолянта? Хіба не кохання зірвало полуду з моїх очей? Хіба не через кохання я бачу тепер світ таким, яким він є в дійсности й який тільки й можна благословляти? Хіба не так само, як і Йолянті, почало ся й мені нове життя від тої хвилини, коли я знайшла собі пару?

Лібрето опери давало своїм змістом привід балакати про ріжноманітні питання. І ми всї антракти пробалакали. Балакали ми виключно про кохання: про загальне значіння кохання в культурі, в громадському життю, в особистому життю кожної людини. І про все те ми балакали не в формі теоретичних викладів, а отвертої сповіди двох щирих приятелїв. Поки скінчила ся опера, ми встигли подїлити ся думками про все, що торкало ся нас, що болїло нас, що треба було неодмінно нам один про одного знати й, здавало ся менї, ми наблизили ся один до одного на таку віддаль, що між нами могло вмістити ся тільки одно слово.

Коли ми стали виходити з театру, він сміливо взяв мене під руку.

— Закличте шофера! — мовила я.

— Ненавиджу я автомобілїв, — вони нагадують менї янкі з їхнїми неусипними турботами про доляр та сіндікати. Чи не пішли-б ми краще пішки? Година чудесна й не так, щоби дуже далеко йти... Хіба може за дїтей непокоїте ся?

— За дїток?!..

Я за цїлий вечір й не згадала про те, що їм може грозити яка небезпека. Що більше! Коли-б я хотїла вигадати яку небезпеку, я мусїла-б добре думати, щоб уявити собі якесь страхіття. Все лихе, неприємне, страшне, немов геть одійшло перед обличчям щастя. Почуття особистого, дійсного, конкретного щастя на нівець перевело страхіття моеї фантазії; потреба суцїльного щастя цілої людини проглинула турботи матері.

— За дїток? — ще раз повторила я. — Вони мене нї краплї не безпокоять. Вони давно вже сплять.

— То підемо пішки?

— Підемо!

Він міцно схопив мою руку й ми пішли.

Це було в середині падолиста. Нічка була ясна, морозяна, тиха. Ми пішли повагом, щоб як найбільше розтягти хвилини нашого сам на сам.

Отже... щось трапило ся з нами! Тільки ми відійшли від театру, ми замовкли обоє й так, мовчки, перекинувшись хіба ра-

Generated on 2015-07-30 19:25 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

зів три-чотири словами, що не мали нїякого відношення до наших думок, ми дійшли до дому.

Я розумію красу та силу мовчання. Близькі люди можуть мовчати години, днї, місяцї, — вони можуть навіть без усякої небезпеки за-для своїх відносин, — навіть онїміти. Але за-для того, щоби така довга мовчанка мала красу та силу, не повинно бути жадного недомовленого слова. У нас — було таке слово! Й коли я повернула ся до дому й зістала ся на самотї, я ясно відчула, як те слово лягло камінем на мою душу, придавило всї чудові враженія першої половини вечора, провело глибоку виразку по всїх радісних думках.

Я все сказала йому! Одним одно слово я утаїла. Отже„ пірвавши всї традиції свого кола, кинувши під ноги кодекс його законів", як каже Михайло, й виявивши таким чином надзвичайну сміливість, я все-ж таки не зважила ся-б нї за що в свїтї порушити цього маленького звичаю й сказати мущинї: „кохаю" раніш, нїж він признав ся би менї. Через віщо? Я не знаю...

У всякім разї не стид й не гордощі стримували мене, бо що хвилини, на кожному кроцї я виявляла йому своє почуття; й не розум забороняв, бо він, навпаки, доводив вперто, що слова правди не слїд таїти; й не серце протестувало, бо воно найдужче терпіло від тягарю того затаєного слова.

Незабаром одної ночі менї приснило ся: Ми втекли з Савою Григоровичем у лїс. Лїс був густий — не проглянути його, старий, довічний лїс. Він увесь міцно сплїв ся гіллям у горі, корінням у низу, в одну суцїльну зелену гущавину, й ми мусїли розривати стеблини хмелю та ожини, пригинати гілки, перелазити через сотнї напів повалених цївок, виплутувати ся з сїтки переплутаного коріння, — на кожному кроцї. Про те ми посували ся швидко все вперед та вперед з почуттям такої радости та полегкости, немов-би бігли по широкій, битій дорозї.

Нарештї гущавину прорізав промінь сонця. Ще крок, — і цїлий сніп соняшнього сяйва вдарив просто в очі. Я зажмурила ся. А коли я відкрила вїї, ми вже стояли перед круглим моріжком, укритим килимом густої трави.

Навколо стояла темна стїнка височезного дерева, а під тим деревом пишав ся вінок жовтої лїлеї. Над головою стояло сонце; гули хрущі та бжоли; сила білих метеликів ганяли ся один за одним.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Тут ми будемо жити з тобою від нині, — мовив він. Ми втекли *од них* далеко. Ніхто не знайде нас тут, не побачить, не почує ніколи. Чи хочеш бути моєю?

Я кинула ся йому на груди й стала його жінкою.

Це був сон. Тільки сон... Але я вже зазнала хоч у ві снї його обіймів, його поцілунків, його пестощів, і я їх не могла забути. Мимохіть, не зважаючи на боротьбу з собою, я жадала їх...

Я почала читати з великим захопленням романи: закохані герої та героїні не здавали ся менї більше божевільними. Я купила собі червоний олівець, щоби підкреслювати слова, вирази, инодї цїлі сторінки. Деякі місця я обводила навіть по двічи, — такими влучними, правдивими, розумними вони здавали ся менї. І я нераз складала в своїй душі щиру подяку романістам, що освітили сяйвом свого ґенія таємницї людського серця, санкціонували його права. Менї здавало ся тільки, що жадна з героїнь прочитаних мною романів все-ж таки не кохала так глибоко, так палко, як я.

ОЛЕНА ЖУРЛИВА.

Л. С.

Нехай тобі в чудовім снї
Минуле щастє більш не снить ся!
Воно цвіло в осїнні днї,
Коли квітки такі сумні,
Коли так важко серцю бить ся.

І через те воно пройшло
В легеньких хмарах, повних суму,
Наполовину розцвіло;
Не радість нам, не рай дало,
А вічні муки і задуму.

Не треба-ж згадувать тепер
Про щастє се, повите в хмари;
Наш цвіт не цвів і нагло вмер,
А час давно вже й спомин стер
Про сї блїді, осїнні чари...

Generated on 2015-07-30 19:25 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

МИХ. МОЧУЛЬСЬКИЙ.

Дебют Марії Проскурівни.

Ми витаємо в особі Марії Проскурівни новий епічний талант. Вона виступила на літературне поле в 1913 році. В тім році надруковало київське видавництво „Відродженне“ два томики її писань: оповіданнє „Од сіна до соломи“ й повість „Уляся“. В 1914 році випустило теж саме видавництво окремою книжечкою іще одно її оповіданнє п. з. „Пані писарка“.

Оповіданнє „Од сіна до соломи“ засноване на анекдотичнім елєменті. Батюшка їздив з молитвою по хуторах і вступив до богача, Грицька, сподіваючись у нього й собі перекусити й нагодовати свою кобилу „Розторопну“. Батюшин наймит, Гордій, підвів зараз-же Розторопну до стирти сіна, а батюшка після молитви лагодив ся до смачної закуски. І все було-б гаразд, коли-б не захланність Грицька. Батюшка угледів через вікно, як Грицько взяв Розторопну за уздечку, відвів її від сіна й повернув на другий бік до соломи. Сей поступок Грицька розсердив батюшку. Він схопив ся, вибіг з хати, сів на повозку й поїхав домів. Від тої пори батюшка минав хату Грицька й чекав на хвилю, коли буде міг пімстити ся на нім. Хвиля така наспіла незабаром. Немолодому Грицькови вродив ся син. Куми поїхали тройкою хрестити богацького сина. Батюшка пімстив ся й дав тому синови на хрестї імя „Од сіна до соломи“.

Канва оповідання, як бачимо, сіренька, але Проскурівна зуміла оживити її й вимережати на ній роскішні картини з українського житя. Ми не хочемо псувати письменницю похвалами, одначе мусимо сказати правду: перша проба її пера випала — блискучо.

Особи, що виступають в оповіданню, зображені пластично. Письменниця вміла кількома грубими штрихами нарисувати живі портрети. А таких портретів — ціла низка в невеличкім оповіданню.

На перше місце ми ставимо портрет батюшки. Се старий, високий, жилавий мущина, з сідою косою та сивою бородою. На його голові великий капелюх; ряса на ньому довга, сіра, з оксамітовим ковнїром; в його руках палиця, а коли ходить з молитвою по селах, то й хрест. Вдача в нього — проста, сувора. Він працює біля свого хазяйства, як простий мужик: вчасно встає, вчасно обідає й вчасно спати лягає. Його щоденною стравою: хліб, чай, борщ і каша. Простодушний та правдомовний: „прямо тобі в вічі скаже, хоч що“. З мужиками він не пристає, тримаючи ся прінціпу: „я таки отець, а

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:25 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ти син мій"; благословить їх тільки й дає їм цїловати руку. Та про те мужики люблять його, й коли він іде, вони зупиняють ся й кланяють ся йому низько, а до кого заговорить він, той цїлий день чогось радий і всїм розказує: „зі мною батюшка балакав". Як ходить він з молитвою по хатах, він терпеливий і вирозумілий. Аби йому тільки дали для матушки яєчок, здорового зерна, льонку, масла, сала, ковбас, — він перенесе з детермінацією всякі лиха, навіть, коли запопадливі хазяйки, що прибирають хати перед святами, в розсїянню усиплють його смітєм та глиною, або „ульопають щіткою"; він не гнївать ся, отрусить ся, прочитає молитву, забере „недохід" і йде далї. Що правда, коли хто обидить його, він любить мстити ся, але хто-ж із нас без хиб?

З особою батюшки звязані його приналежности: наймит Гордїй, кобила „Розторопна" й дїдова повозка. Гордїй — здоровий парубок і червонощокий; він невибагливий, уміє вірно берегти батющиного „недоходу"; до щастя йому не треба багато — пять бохонцїв хлїба й він пан над панами. Товаришкою Гордїеви — сїра, гладка, здорова кобила Розторопна. Вона так звалась, бо дуже розторопна була: „знала, коли бігти, а коли йти й тільки ноги тягти". Вона розуміла, що батюшка поважна людина, то-ж і везла його з повагом: „йде, йде, тай стане, по животї ногою себе двічі вдаре, мокре обїде, а вухами одно батюшку слуха, як він балака, прислухаєть ся, чи бігти, чи ще нї, — все вона зна й бачe, на те вона й Розторопна". Під горою ставала звичайно Розторопна й доти не рухала ся, поки батюшка та Гордїй не позлїзали з воза. Коли пора була бігти, вона бігла, але, щоби не витрусити печінок батюшцї, вона скоро холодила свій запал і йшла „рівно та швидко". Як відходив Гордїй від батюшки, він довго прощав ся в конюшнї з Розторопною, потім провів рукою по її спинї, погладив по голові й відійшов, не оглядаючи ся. Він звик був до Розторопної й жалко було йому покидати вірного друга. Повозка батюшки ще дїдова була, „сто раз підчиняна, але ще добра й кріпка — можна сміло сто пудів класти" й не поламаєть ся, тільки скрипить дуже. Коли батюшка їхав з молитвою до села, „тільки капелюх виглядав з неї та коса сїда, борода сива", коли-ж вертав домів, не було де сїсти. Але повозка дїдівська все вмістила в себе, а Розторопна довезла.

Довкола особи Грицька ґрупують ся: його жінка Горпина, старшина, писарка, сусїд і молодиця. Грицько — типовий сельський богач, скупий і чванливий. Він жалує Розторопнї трохи сїна, але, коли йому вродить ся син, і він хочеть ся показати перед громадою, тодї він щедрий і кричить, щоби чуло його цїле село: „Може мало мяса, то колїть ще двох кабанів"! В нього при тім своя, сельська амбіція: він

Generated on 2015-07-30 19:25 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

зломить ся, але не зігне ся. Він запив і помер з гризоти, але не помирив ся з батюшкою. Горпина — простосердечна, пасивна жінка. Вона вічно живе між молотом і ковалом; працює через ціле житє від вчасного ранку до пізного вечера й гине, не зазнавши правдивого щастя. Старшина та писарка — щасливі, молоді люди, „як пара голубів у ранції на коморі“. Старшина — повага й magister elegantiae в селі. Він одітий у гарний, святочний кожух, але не застібає його, щоб, бачте, виглядала зі споду суконна чумарка й кождий мужик бачив її. Писарка, здорова, стидлива та маломовна жінка. В роті старшини раз-у-раз курить ся цигарка, він добре вихований, вгортає писарку, щоби не змерзла й сам рукою гонить від неї дим, а писарці „аж душно в хорошій, теплій кожушині і в суконнім платку, з неї парує, мов з печі“, вона раз-у-раз обливаєть ся румянцем й „закриває рукавом своє хороше лице“. Як старшина їде з писаркою через своє село з дитиною Грицька до хресту, люди скрізь стоять по дорозі, кланяють ся їм і подивляють молоду пару: „Наш старшина з писаркою! Ну й хороші куми, ну й пара“! А куми сміють ся, пишають ся, — особливо гордить ся старшина, — він „два пальці до шапки поставе, та й до куми, відкидає з неї сніг“. За кучера став молодим кумам — сусід, молодий, здоровий мущина. Він запряг до повозки тройку, а для більшого блиску „натяг віжки чорні, ремінні, хороше дьогтьом вимазані“. „Коні держить, а сам одно смієть ся і рот не вгаса, та на кумів дивить ся, до них обертаєть ся. А, як добра грудка снігу в рот улетить, — млямка й наставляє рота, мов ловить“. До ґалєрії сельських типів належить і „молодиця“. Її любить село й кождий радий угостити її в своїй хаті. Її всі запрошують до себе під веселу й сумну годину; вона вміє внести в товариство бодрого духа й розважити наболїле серце. Вона, немов уроджена на те, щоби бути осередком товариства: „хороша, чепурна, гарно вдягнута. Як почне що казати, то все докаже до краю, нїхто не перебє і всі її слухають. Зуби рівні та дрібні, білі. Коли вона що мовить — всї їй в рот дивлять ся та милують ся. В хаті тихо, всі її слухають“.

Опис батющиної їзди до села на тлі весняного пейсажу; розговір батюшки з Гордієм і мімічна розмова Розторопної з ними обома, — в силі задоволити й найбільше вибагливого естета. Обхід батюшкою селянських хат з молитвою змальований — клясично. Рух у селі, викликаний появою батюшки; пригоди батюшки в хатах, заскочених несподіваним його приходом; терпеливість і вирозумілість батюшки; делїкатне випрошуваннє батюшкою в хазяйок понад приняту норму яєчок, масличка, сала або повісма льону „для матушки“; усміхнений Гордій з бохонцем хліба в роті, сцена батюшки в хаті Грицька: все те зоб-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:25 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ражене авторкою без крихти іронії, з легким гумором, соняшними красками, одним словом — майстерно. Настрій у селі з приводу важкого породу Горпини, розговір жінок на ту тему; їзда кумів на тлі зимового пейсажу до хресту; трівога Грицька, спричинена тим, що куми забарили ся й не вертають від батюшки; золотоуста молодиця; заклопотанне кумів після повороту, врешті учта у Грицька, — описані авторкою зі знанем мужицької душі й мужицьких звичаїв. Загалом, поодинокі епізоди оповідання заокруглені, змальовані з епічним спокоєм, простими красками, поблискують искорками щирого гумору й зливають ся в одну гармонійну цїлість. Коли-б не сумне закінченнє оповідання, що не гармонїзує з веселими, лагідними тонами цїлости, оповіданнє „Од сїна до соломи“ можна-б назвати взірцевим.

Повість „Уляся“ написана в пів-мемуарній формі. Про нещасливе коханнє Улясї оповідає її сестра, а що та сестра пів-дитина, пів-підросток, проте й герої оповідання виступають у відповіднім її вікови освітленню. З психольоґічного боку інтересна не Уляся, лише її сестра. Ми бачимо Улясю й инші фіґури оповідання через призму душі Улясиної сестри. Про психічні переживання героїв Проскурівни ми не знаємо нїчого; ми дивимось на них очима сестри Улясї, бачимо їх рухи, їх обличя, на яких малюєть ся біль або радість, але душа їх закрита перед нами; ми бачимо вібрації душі сестри Улясї, а не Улясї самої та инших епізодичних постатей.

Фабула повісти не скомплікована. Вона зложена з двох історій кохання, нещасливого й щасливого. Героями нещасливого кохання: Уляся, волостний писар і Гнат.

Уляся, дочка зажиточного господаря, гарна чорнобривка. Рисунок її особи, накреслений олівцем в однім тонї, без виразу. Хоча авторка зробила її головною героїнею повісти, вона не здатна на таку героїню через свою інертність. Кохати слїпо, терпіти та плакати в кутку — отсе головна риса її характеру. Волостний писар — се т. зв. чорний характер: сельський Дон Жуан, пяниця, людина, позбавлена етичних прінціпів. Гнат — сиротюк-наймит, фіґура, немов вирізана з сантиментальної лїтератури XVIII ст.: він кохає Улясю ідеально, по її смерти оплакує її могилу й вмерає на сухоти від нещасливого кохання. Письменниця поставила ті три фіґури біля себе й велїла їм кохати ся. Уляся не знала, а може й не хотїла знати, що її кохає сиротюк-наймит; її слїпе серце кохало чорного духа, писаря, який знову любив не її душу, лише тїло, і з того вийшла халепа: чорний дух одурив Улясю, Уляся вмерла зі стиду й потягла з собою в могилу — Гнатка та свого батька, Семена Трохимовича.

Generated on 2015-07-30 19:25 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Героями щасливого кохання: сестра Улясї (не названа по імени) та вчитель, Олексій Семенович. Сестрі Улясї визначила авторка подвійну ролю у повісти: вона і свідок нещасливого кохання та душевних мук Улясї й Гнатка і активна фіґура повісти. Наслїдком такої ролї вона заняла в повісти домінуюче місце й заслонила своєю постатю всї инші фіґури. Вона від малку балакуча, вельми жива й цїкава дївчина. Її все цїкавить й інтриґує; вона придивляєть ся до всього й призадумуєть ся над усїм: відки що взялось і навіщо воно? Вона все весела, щаслива, задоволена, „як пташечка легка, як квітонька молода"; їй хочеть ся жити, співати й сміяти ся. В неї золоте серце: „Татусеви годить, матусї слухає, собак годує, сусїдам бідним хлїб роздає, все своє роздає подругам, тій стьожку, тій намиста, а матусї каже, що загубила". Те золоте серце й романтичне при тім; ледве тринацять весен прожила, вже вона й кохати хоче когось і то „зараз і дуже". На щастє не довго прийшлось їй чекати; знайшов ся молоденький учитель, Олексій Семенович, і заспокоїв дївочу тугу. Фіґура вчителя — грубо позолочена. В нього вдача мягка, делїкатна, альтруїстична. Він сердечно кохає свою дружину, пособляє бідним, а навіть приймає на вихованнє двох нещасливих байстрюків, яких зоставив по собі волостний писар.

З поміж епізодичних фіґур живо нарисована авторкою постать богатого, „спинкового козака", Семена Трохимовича. Він вихований на козацьких традиціях і Шевченковім романтизмі. В нього широка вдача й жест старого Запорожця. Він любить випити, пожартовати, забавити ся, він запальний і скорий до шаблї. Коли-б була Сїч, він, певне, не сидїв би дома, — на воронім кони гуляв би з козаками, гострою шаблею рубав би ворогів. Та що-ж? Сїч зруйнована, Україна поневолена, він прикований до рілї й до сїмї й може тільки — думками лїтати по зеленому степу. В сценї, що нагадує „Катерину" Шевченка, виростає Семен Трохимович на траґічну фіґуру. Коли довідуєть ся гордий козак, що дївоча честь коханої дочки оплямлена, його душа корчить ся з болю, він терпить і бореть ся з собою, в пароксизмі болю „батіг кладе міцно на Улясину спину по білій сорочцї", та швидко його енерґія вяне, батіг з рук паде, — і він ломить ся, мов тростина. Дружина Семена Трохимовича — рідна сестра матери Шевченкової „Катрусї". Сілюет Варки вдав ся Проскурівнї. Варка — сельська почта: „вже, як що на селї скоїть ся, хоч і нишком, вона вже й знає", й дїлить ся з людьми новиною.

Вартість повісти „Уляся" основуєть ся, як бачимо, не на фабулї, повістярській інтризї, або блискучій характеристицї осіб. Секрет, чому повість по при її хиби ми читаємо з насолодою, відкривають нам инші

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:25 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

її прикмети. З повісти Проскурівни віє весна, запах українських садків, осипаних білим цвітом, — молодість. Якась дивна простота й спокій панують в оповіданню. Коли ми читаємо просте оповіданнє Улясиної сестри, нам уявляєть ся, немов ми сидимо вечером під запашною липою: — на небі мерехтять золоті зірки, срібний місяць граєть ся з заблуканою блідою хмаркою, десь далеко в зелених кущах співають соловейки, хрущі гудуть, а хтось добрий, щасливий, розказуе нам казку, казку, пережиту собою. Слова пливуть з медових вуст, а ми слухаємо й слухаємо — казку...

Може де-хто скаже, що в повісти Проскурівни за багато етноґрафізму, на те ми заздалегідь відповімо йому: власне в етноґрафічнім елементі повісти, в формі, в яку той елемент покладений авторкою, лежить одна з причин чару повісти. В письменниці багато артистичного такту, вона не надуживає етноґрафізму, й уміє покористувати ся ним, як слід. Такі картинки, як опис Великодних свят, з окрема богослуженя (відьми замóк цілують, як „Христос воскрес“ співають; Бог ходить по церкві й ладаном кадить), голосіння Орисі й матери Улясі або малюнок старинного дівочого танка[1]) — се дорогі камінчики, вставлені в золотий перстень.

Збірні сцени, як напр. опис гостини у Семена Трохимовича, повні руху й житя. Ідиля в хаті того-ж Семена Трохимовича (гл. VII) нарисована принадно. Сцена в хаті померщої сусідки й опис сельського похорону — гарні, але не вяжуть ся з цілістю. Відтінки наівного кохання Улясиної сестри — змальовані мягко, делікатно, жіночою рукою.

Оповіданнє „Пані Писарка“ можна-б було вважати продовженем повісти „Уляся“, коли-б Проскурівна не усмертила була в тій повісти своєї головної героїні. Авторка немов показуе нам, як виглядало-б житє Улясі, коли-б вона вийшла була заміж за волостного писаря. Фізіономія писаря не тільки, що не змінила ся в оповіданню, але ще більше стала гидкою. До хиб його характеру письменниця прибавила ще одну: він обманщик, обставляє себе подібними собі сельськими піявками, підроблюе публичні документи й однімає землю в бідної вдови. Житє Улясі-Параски за писарем у край нещасливе: „Він її не пожалїє, не пригорне — холодний і все чужий. Усе десь їздить, а вона сама сидить дома, сидить і плаче, тоскуе, а серце кровю окіпа. Як би не Дуня (її маленька дочка), то хто зна,

[1]) Дівчата одна за одну держать ся за хусточки, як гуси летять весною довгим ключем і співають, біля кожних воріт зупиняють ся й кличуть подруженьків до них приставати, святий танок споружати, святому Великодню показати, а потім, коли в той спосіб пробігли ціле село, розбивають ся на громадки й розбігають ся, як і збіглись.

Generated on 2015-07-30 19:25 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

що було-б з нею. Приходе в тиждень раз, виспить ся, вилежить ся й упять іде, вона не зна куди й за чим. І не питай — кричить та сердить ся. І зостаєть ся сама, й упять плаче, плаче, одинока, нещасна. Тільки Дуня маленька її розважа". Олексій Семенович, учитель з повісти „Уляся", має в оповіданню „Пані Писарка" аж дві копії: покійний муж приятельки Параски, Панас, і муж другої її приятельки, Наталки, Андрій. Оба чулі й філянтропи, тільки Андрій годує не байстрюків, лише пятеро законних дітей Наталки. Нещаслива Соня — праобраз Улясиної сестри, а може й продовженне її житя. „Молодиця" з оповідання „Од сіна до соломи" зайшла й до оповідання „Пані Писарка". В попівички, Наталки, одна половина житя своя, а друга позичена в Улясиної сестри. Вона в першій фазї житя, коли була замужем за пяницею, нещаслива; в другій фазї, коли вона виходить заміж за вчителя, Андрія, щаслива й веде зі своїм мужем, Андрієм, таке праведне та добродійне житє, як Улясина сестра з Олексієм Семеновичем. Навіть її подруже притулене до новелї в подібний спосіб, як Улясиної сестри, до повісти. Наталка ріжнить ся від Улясиної сестри біографічними подробицями: вона попова дочка, скінчила чотири кляси ґімназії і вміє грати на ґітарі.

Малюнок пізного ранку в селї удав ся й являєть ся правдивою оздобою оповідання. Материнська любов Параски та Сонї змальована — вірно. За те приязнь Параски та Сонї, хоча авторка мотивує її спільним горем („в одної горе зачинене було, в другої одчинене"), видаєть ся нам надто поцукрованою, екзальтованою. А в те, аби Параска, що знала Соню ще в дитинстві, а потім лише бачила ся з нею один раз, запалала до неї такою глибокою приязнею, що на звістку про її смерть постиг її удар серця, нам не хочеть ся вірити, — се вже надто дешевий ефект!

Оглянувши дотеперішню творчість Марії Проскурівни, ми мусимо признати, шо Господь запалив у її серцї святий огонь. Що правда, той огонь іще трохи димить ся, але ми маємо надію, що він розгорить ся й небавом горітиме чистими, золотими язиками. В неї вроджений хист до оповідання: вона вміє оповідати спокійно, живо, плавно, кольоритно, без патосу та акторства. Орнаментика її прози, заснована на народніх мотивах, свіжа й оригінальна; ми милуємо ся нею, немов запашними, степовими квітками. Стиль у неї простий, ядерний, соковитий. Мова чиста, живцем узята з народніх вуст; нас разять тільки деякі русицизми в роді: платтє, хвастать, сутки, кровать, хватать, худший, простиня й т. д. Письменниця знає добре житє українських селян, їх вірування та звичаї; тому-то побутові сцени, змальовані нею, незвичайно цікаві, правдиві, пластичні, кольоритні. Вона гарно малює соняш-

Generated on 2015-07-30 19:25 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ні картини, веселі настрої; хмарні, драматичні картини поки-що не вдають ся їй. В неї немає жовчі; серце в неї мягке, лагідне, чуле; через те, мабуть, вона й попадає в зайву сантиментальність і обліплює своїх героїв грубою позолотою. Обсерваційне око в неї вразливе; воно любить придивляти ся до всього, що діеть ся навкруги, спостерегати і природу і людей. Загалом, маґлярський хист сильно розвинений у Проскурівни. Поки-що письменниця не любить глибини; вона милуеть ся блискучим, рівним зеркалом води; глибини вона ще жахаеть ся й відвертаеть ся від неї.

П. ТИЧИНА.

*
* *

Десь надходила весна. — Я сказав їй: ти весна!
Сизокрилими голубками
У куточках на вустах
Їй спурхнуло щось усмішками —
Й потонуло у душі...

Наливали ся жита. — Я сказав їй: золота!
Гнівно брівоньки зламали ся.
Одвернула ся. Пішла.
Тільки довго оглядала ся —
Мов-би кликала: іди!

Почали тумани йти. — Я сказав: не любиш ти!
Стала. Глянула. Промовила:
От і осінь вже прийшла.
Так любить? — кажи! Ти сердиш ся! —
Блиснув сміх їй мов кінджал...

Зажурився під снігом гай. — Я сказав їй: щож... прощай!
Враз сердечним теплим сяєвом
Щось їй бризнуло з очей...
Сизокрилою голубкою —
На моїх вона вустах!

Generated on 2015-07-30 19:25 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

МИХ. МОГИЛЯНСЬКИИ.

Образки з життя.

(Уривки з щоденника).

I.

Вересневим півднем їхав я французьким надбережжем Неви. Стояв теплий, прегарний, осінній день. Сонце з лагідним милуванням обливало теплим промінням сувору лінію палат, холодні хвилі величної царицї-Неви, золотий шпиль Петропавловської кріпости, білі, гармонійні стовпи далекої Біржі. На всьому відбивала ся печать болїзного усміху сонця, його тихого усміху розстання, близького, неминучого вмірання. Осінній сум з промінням сонця западає глибоко в серце...

Надбережжа було сливе безлюдне. Невою пробіг маленький пароплав, різко свиснув і щез... До візника підбігла біла випещена собака, розумними очима подивилась на мене, й побігла наперед... Невпійманий сум глянув на мене з собачих очей...

Заторохтів мотор... На зустріч летів великий автомобіль... Крикнув, застогнав і погнав далї... Але що се за стогін лишив ся після нього? Кроків пятьнацять переді мною — лежала випещена біла собака й стогнала тихим, жалібним стогоном конання. Автомобіль відібрав їй життя... А сонце дивило ся з болїзним усміхом на сувору лінію палат, на байдужі, холодні хвилї величної царицї-Неви, на золотий шпиль кріпости, на білі, гармонійні стовпи далекої Біржі... Серце моє болїзно відчуло байдужість природи до страждання й радости всього живого. Повний непереможного жаху стогін конання роздавленої собаки перенизав усю мою істоту. І завжди, коли я згадую сей маленький епізод, мої вуха нїби знов чують страшний стогін, і серце болить від почуття самотности всього живого, від тяжкої свідомости байдужости вічної природи до всього, що йде і минає...

II.

Липневим ранком я підїздив до міста. Лишало ся виїхати з глибокого яру, проїхати повз жидівське кладовище, минути кілька окремих хат, баштан, а там уже починались вулиці передмістя... Було вже не дуже рано, сонце вже починало добре

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:25 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

пригрівати, але в повітрі, ще сповненому ранковою свіжістю, дзвенїло живе срібло жайворонків... Щедро навкруги розлила ся ласка Божа... Коли віз підіймав ся з яру, моє вухо вразив якийсь божевільний, нелюдський зойк... Швидко я зрозумів його сумне походження. Наближаючись до жидівського кладовища, я побачив похорон: невеличка купка людей стояла біля могили. Звідти й розлягав ся істеричний, жіночий зойк невпинного ридання. Здавало ся, душа людська конає, рветь ся на частини, доходить...

Не можна було чути того зойку без глибокого зворушення. Але ось, підїзджаючи ще близше до кладовища, я почув... регіт. На кожний новий вибух ридання відповідав регіт кількох людей. Ось що я побачив: коло паркану кладовища в затїнку липи стояв візничий фаетон. Візник спяв сяґна козла й, притулившись до липи, з зацїкавленнем дивив ся на те, що відбувало ся коло могили; двоє дїтей, мабуть 7—8 лїт, припало очима до паркану; дві міщанки, поважна жінка й молода дївчина, робили те саме... І при кожному вибусї божевільного ридання на кладовищі, товариство під парканом лягало від реготу. Візник повертав до жінок червоне, віспувате обличча, хитав головою, щось казав до них і ледве держав ся на козлах од реготу... А потім знов поспішав придивлятись до того, що дїялось на кладовищі; жінки та дїти теж реготали ся й теж нїби бояли ся хоч на хвилину відвести очі... На кладовищі конала людська душа... Під парканом кладовища троє дорослих людей і двоє дїтей реготали ся з тієї страшної муки... Кажуть: homo homini lupus... Нї, звір до того не здатний.

Не можу забути того неприродного сполучення ридаючого конання від муки з нелюдським реготом. Через багато лїт при згадцї сеї подїї лунає у мене в вухах нелюдський регіт. І не можу збутись тодї гострого почуття огиди до людини!..

III.

Вже скоро пята година, а сонце ще не зайшло. Скісне його проміння полумям бє у вікна й горить на стїнї. Дзвенять під вікнами краплини талого снїгу, що капотять з даху. „Повернуло на весну“ озиваєть ся якийсь хвилюючий голос у серцї. Обізвав ся сей голос, очевидно, й у серцї мого единого бесїдника, сливе завжди мовчазного Тараса. Він значно схвильований ходить по кімнатах, щось бубонить про себе, зазирає у вікна. Нарештї він звертаєть ся до мене:

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:25 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Що воно таке, як сонце на весну поверне, чомусь так весело робить ся на серці?

— Еге, Тарасе, правда, весело робить ся!..

— То-ж, кажу... — іде й лягає на ліжко.

А мене хвилює не так те буйне соняшне проміннє, яким горять усї вікна, як згадка жіночого погляду, пильного, таємного. Чого вона так подивила ся на мене? І хто вона? Я йшов вулицею, вертаючись до дому, й між иншим народом зустрів її. Вперше бачу її. Не знаю, хто вона. Жінка з рудим волосем, веснуватим обличчем, з великими, проймаючими очима. Втупила на мене погляд довгий, нїби голосом покликала. І сей погляд перевернув менї серце. Схвилював аж до дна. Розбудив якісь струни, шепнув про якусь можливість, можливість підвисшаючої таємности, солодкої мрії, безмежної покори, безодні та згуби. Чи не летить метелик на вогонь, спалюючи в ньому свої крила, чи не прагне кожна душа згуби? Чи не тягне зазирнути в безодню? Безодня жіночих очей чи не найбільше глибока, чи не найбільше певна згуба в їх непереможній владї? Чи не тому так озиваєть ся серце на їх таємний поклик?

— Тарасе, чом така непереможня влада поклику жіночих очей?

Але мій единий бесїдник, сливе завжди мовчазний Тарас, уже хропить...

П. ГАЙ.

Тайна кохання.

Давно люблю тебе без краю,
Давно, мов янголю, молюсь,
Та розказать тобі боюсь...
Дивлюсь, молю ся і зітхаю.
Так в тиху ніч зітхає бір!
Коли-ж скажу тобі: „кохаю“,
Тодї словам моїм — не вір!..

Generated on 2015-07-30 19:25 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

В. САДОВСЬКИЙ.

На поворотї.

Восьмий місяць минає від початку революції... Лише восьмий місяць... Між тим пережито за цей короткий час стільки, скільки й за десятки років не доводилось переживать обивателеві російської держави, що волею долї тепер став для себе несподївано громадянином російської республїки. Наче в калейдоскопі минали подїї, міняли ся міністерства, зявляли ся нові гасла. І єдиним постійним за цей час, здавалось, був лише темний привид анархії, контури якого невиразні й непевні з початку, стають що далї, то все більш виразнїйшими, більш загрожуючими.

Не нам, безпосередним свідкам і учасникам революційного періоду, дано намітити всю повноту основних рис наших часів; не нам, що приймали й приймаємо участь у вирі політичної та громадської боротьби, суджено зазначити ті шляхи, якими йде розвиток революції. Виконати це завдання в усїй його повноті й вичерпаности можна буде тільки тодї, коли спаде революційна хвиля й увійде у свої береги народне море: тодї буде вся повнота фактів, тодї буде необхідна обєктивність аналїзу.

Але нас, що потребуємо мати певні провідні віхи в нашому громадському поводженні, не може, звичайно, тїшити й задовольняти та перспектива, що цей повний, вичерпуючий, обєктивний розгляд і аналїз наших подій ми будемо мати колись, у будуччині. Нам треба його негайно, тепер.

В нашій статтї ми й хочемо переглянути подїї революційного періоду, хочемо намітити найбільш ймовірний хід нашого дальшого розвитку. Не вважаємо й не можемо вважати наших виводів цїлком вичерпуючими, незаперечними. Не тепер і не нам доведеть ся робити такі висновки.

* * *

Коли говорять про те, що сталось у лютневі днї в Петроградї, найчастїйше висловлюють думку, що лютневі подїї є справа робітництва та армії. На всяких мітінґах цю фразу повторювано стільки разів, що вона стала наче загально-визнаною аксіомою.

Це твердження не можна визнати вірним. Старий режім не міг би бути повалений з тією легкістю, коли би повстання салдатів і виступ робітництва не був піддержаний середнїми клясами.

Generated on 2015-07-30 19:25 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

На визнаннї загально-національного характеру лютневої революції єднають ся представники крайних полюсів російської демократії — Плєханов і Ленїн. На думку Плєханова: „щоби позбути ся деспотизму, потрібне було єднання всїх верств нашого народу, інтереси якого більш-менш страждають від деспотизму". Так само каже политичний антіпод Плєханова — Ленїн. „Коли революція", пише він, „перемогла так швидко... то тільки тому, що в силу надзвичайно оріґінальної історичної ситуації, зїллялись разом — і дуже дружно зїллялись — цїлком ріжні потоки, цїлком ріжнородні клясові інтереси, цїлком протилежні политичні й соціяльні змагання".

В своїому початкові російська революція носила типовий характер західно-европейських буржуазних революцій. В результатї лютневих подїй влада опинилась цїлком у руках тих громадських ґруп, до яких вона мусїла перейти в силу економічного й соціяльного становища Росії. Участь Керенского в першому складї тимчасового уряду не могла, розуміеть ся, змінити його характеру, як орґану влади буржуазії.

Росія перейшла до того становища, до якого вів її попередний розвиток: станова бюрократична монархія замінилась буржуазною республїкою, тодї ще офіціяльно не визнаною.

Завдання, яке мав здїйснити перший тимчасовий уряд, — закріпити новий лад, — ховало в собі цїлий ряд труднощів. Вся історія восьми місяцїв російської революції є довга низка спроб перемогти ті ускладнення, які стоять на шляху закріплення здобутків революції.

Можна подїлити на дві частини ті факти, що роблять неймовірно важкими завдання, які стоять до розвязання перед тими ґрупами, що хочуть закріпити і встановити новий лад у Росії. Одні з них випливають з загальних умов попереднього економічного й громадського розвитку Росії. Другі являють ся результатом сучасних ускладнень, викликаних війною.

Своєрідні умови розвитку капіталїзму в Росії викликали своєрідні відносини між силами двох головних кляс сучасного громадянства — буржуазії і пролетаріяту. Значний вплив чужоземних капіталів у розвиткові російської промисловости мав своїм наслїдком відносно слабу чисельність і орґанїзованість клясу буржуазії. Закордонні капіталїсти, опанувавши цїлий ряд галузей промисловости в Росії, утворили тут капіталїстичне хазяйство з неминучим його сопутником — пролетаріятом, але разом з тим, лишаючись за кордоном, не утворили міцної національної буржуазії.

Система урядового протекціонїзму, на якій виріс і склав ся російський капіталїзм, також не сприяла утворенню свідомости і міцної орґанїзації клясу буржуазії. Через ці загальні причини той кляс, який

Generated on 2015-07-30 19:25 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

в силу обєктивного ходу річей мусів стати у власти, був завжди в Росії аж надто слабим.

Між тим історичні умови розвитку Росії ставили перед ним дуже складні завдання. Перед ним стояла справа орґанізації правового ладу в напів дикій країні, цілком позбавленій культурних сил, з надзвичайно мішаним національним складом населення, яке в своїй масі не доросло до розуміння державности.

Ця загально-складна ситуація, яка була би завжди до розвязання перед революційною владою, ще в великій мірі була ускладнена й заплутана війною.

Економічна розруха, що запанувала в Росії після двох з половиною років війни і яка почувалась перед революцією цілком виразно, дезорґанізувала всі кляси, все громадянство. Ми не помилимось, коли скажемо, що перед революцією Росія уявляла розпорошену масу обивателів, людський порох не більше. Упадок старого режіму був не результатом напору на нього з боку орґанізованих громадських ґруп — цей режім, цілком дезорґанізований, цілком гнилий упав в результаті першого товчка, першого замаху на його.

Дезорґанізація, викликана війною, разом з тим зєдналась з великим загостренням клясових суперечностей, утвореним знов таки тією ж самою війною.

Ослабивши творчі сили громадянства, ускладнивши ті завдання, які стоять перед ними, війна окрім того вкінець дезорґанізувала й той державний механізм, який міг би бути використаний при утворенні нового ладу.

Перший тимчасовий уряд, представник клясу, який в наслідок висше згаданих причин являв ся в Росії дуже слабим, мусів розвязати в надзвичайно складній ситуації завдання закріплення нового ладу. Мусів розвязати, не маючи до того цілком відповідного механізму і разом з тим не маючи жадних грошевих засобів, — як стояла фінансова господарка в Росії, річ занадто відома, щоби над нею треба було спинятись.

Ми перебіраючи в памяти прозабуті вже події першого й другого місяця революції, пригадуємо, як здійснював уряд ті завдання, що стояли перед ним.

Декілька відозв і закликів, декларативних заяв і повідомлень випустив був уряд за цей час. Декілька промов на всяких мітінґах, зібраннях, зїздах сказали були представники уряду. Повторялись часи великої французької революції, коли уважали, що закликами до розуму, до патріотизму громадян можна управляти державою. Забуто, що

Generated on 2015-07-30 19:25 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

основою влади в сучасних умовах був і є примус і що без цього примусу влада не має можливости здійснити свої завдання.

Правда, поруч з цими декляративними заявами і в промежутках поміж ними спроба творчої роботи до певної міри була зроблена. Більшість з того законодавчого матеріялу, який дала нам революція, розробив а то й видав перший уряд.

Але ця творча робота, рівняючи з тими завданнями, які стояли перед революцією, була дуже незначна. Вона не могла задовольнити потреб складної ситуації моменту. Вона була збудована на тій же основі, на якій була заснована законодавча творчість старого режіму, на основі послїдовного й крайнього централїзму. Тимчасовий уряд став на тому ж ґрунтї, на якому на протязї століттїв стояв бюрократичний режім: петроградський центр — єдине джерело всякого закону та влади. Він знехтував історичні та соціяльні передпосилки для утворення крайових центрів міцної влади в Росії.

В результатї ми мали повну безсилість першого тимчасового уряду. Перша його спроба зайняти більш виразну й рішучу *свою* позіцію разом з тим стала й причиною його упадку.

Досить поширим є обяснення безсилости й разом з тим упадку першого тимчасового уряду як наслїдка „двоєвластія“, утвореного Радою робітничих і салдацьких депутатів. Ми гадаємо, що це обяснення не відповідає дїйсности. При клясовій структурі сучасного громадянства являєть ся цїлком природним, що кожна громадська ґрупа змагаєть ся за вплив на державну владу. Природним отже було те, що цього впливу домагалась і Рада робітничих депутатів, вкладаючи це в досить невинну по формі формулу контроля. Але завданням державної влади, вірнїйше завданням того клясу, що стоїть у власти, завжди являлось і являєть ся поставити змагання до влади инших клясів у такі межі, в яких вони не шкодили би ходові урядового механїзму.

Це „двоєвластіє“, по сутї й змісту своїому при наших соціяльних умовах неминуче, було лише сімптомом слабости пануючого клясу, непридатности його здїйснити ті завдання, які ставила перед ним ситуація. Не в „двоєвластії“, повторяємо, була причина упадку першого тимчасового уряду; причина ця була в слабости буржуазії, в відсутности у неї сили розвязати ті питання, які стояли перед нею й вимагали цього розвязання.

Не випадковим є той факт, що упадок першого уряду став ся наслїдком конфлїкту на ґрунтї війни.

В справї війни клясові суперечности були загострені в найбільших розмірах. Зайняти невиразну, двозначну, „загально-національну“ позицію в сьому питаннї не було можливости. І уряд зробив спробу

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:25 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

зайняти ту позицію, яку він мусів зайняти, як репрезентант певного клясу. Зробив спробу, свідомо наражаючись на конфлікт, і упав переможеним у цьому конфлікті.

Квітневі дні яскраво показали, як малі були орґанізаційні, творчі здібности першого революційного уряду. За півтора місяця він не утворив жадних орґанізованих громадських сил, які би його піддержували, не здобув жадного впливу в армії. Виявилось, що він не володіє жадним примусовим апаратом, який би здійсняв його волю й його політику. Він піддав ся без бою. Без супротивлення буржуазія уступила свою неподільну власть і згодила ся розділити її з иншими соціяльними ґрупами.

Нам здаєть ся, що, коли буде писатись історія російської революції, то початковим моментом її упадку будуть зазначені події квітневих днів у Петрограді.

Виявилось тоді банкротство того клясу, який всім ходом історичного розвитку, всім економічно-соціяльним становищем був від усіх кляс російського громадянства найбільш здатний, найбільш приготовлений і здібний до керування. Між тим через не повних два місяці він здав свої позиції і став на шлях коалїції з клясами політично в революційну хвилю впливовими, але економічно безсилими.

Час для участи в керуванні державою для представників революційної демократії ще не прийшов. В російській революції, революції по своїому характеру й сутї буржуазній, не повинно було би й мови бути про участь в урядові представників робітництва. Тільки свідомість безсилости буржуазії здійснити загально-державні завдання революції примусила піти до уряду представників революційної демократії.

Але вже тоді, можна було сказати, що коли найбільш впливовий кляс не міг здійснити загально-державних завдань революції, то тим менше зможуть здійснити ці завдання представники революційної демократії. Цим ґрупам належить у будуччині вся влада і вся сила. Але це не значить, розуміеть ся, що дочасне прийняття на себе влади цими ґрупами може дати позитивні наслідки. Такий експеримент було зроблено в квітні, але це було тільки героїчною спробою врятувати революцію, спробою, яка в силу загальних умов вже тоді в самому початкові була засуджена на невдачу.

Від спроби розвязати завдання, поставлені революцією, шляхом одноцільної клясової влади перейдено до спроби розвязання їх шляхом коалїції.

Проти коалїційної власти в прінціпі не можна сказати нічого. Коли координують свій вплив кляси, звязані спільними інтересами

Generated on 2015-07-30 19:25 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

які самостійно не можуть здійснити своїх цїлей, така коалїція може дати позитивні наслїдки та утворити міцну владу.

В російських відносинах цих міцних підстав для коалїції не було. Не згадуємо вже про те, що загалом творчі й орґанїзаційні сили тих двох ґруп, що увійшли до коалїції, пролетаріяту й селянства, — були невеликі. Від самого першого дня революції вже можна було помітити, що, не зважаючи на велику активність і велику участь у революційному рухові цих двох ґруп, весь час процес творчости лишав ся з заду і не поспівав за процесом руйнования старих форм. Але поруч з тим при загострені клясових суперечностей, що виявлялись у звязку з війною надто різко, при малій орґанїзованности та клясовій свідомости не тільки двох останнїх ґруп, що увійшли до коалїції, а й самої буржуазії, намітити і здійснити певну спільну проґраму творчих завдань, було дуже важко, а то й зовсїм не можливо. Теоретично така проґрама, розуміє ся, була можлива й спроби її намітити ми бачимо в декларації першого коалїційного міністерства. Але забезпечити її підтримку, утворити дійсну коалїцію в громадському житті ґруп, що увійшли до коалїції, виявилось значно трудніїшим завданням й досі не здійсненим.

Практичним завданнєм, яке вважано було можливим здійснити для всїх зкоалїціонованих ґруп, була справа активної оборони країни. В цїлях підготовки наступання коалїційним урядом фактично було припинено всю творчу орґанїзаційну роботу. Несвідомо для себе коалїційний уряд став на ґрунт твердження старого режіму: „з початку війна, а потім реформи“.

Надлюдські сили було вжито, щоби посунути російську армію, в своїй масї цїлком несвідому, цїлком позбавлену почуття державної необхідности продовження війни, до наступання; в цїлях наступання занедбано було всї вказівки військової науки, всї вимоги військової тактики; покладено всї надїї на те, що гасла революції та свободи поведуть армію вперед.

Спроба наступання, як відомо, скінчилась повною невдачею; ганебне бігство російських салдатів, ганебні подїї в Калуші, Галичі, Тернополї, втрата величезної частини Галичини та Буковини — ось які були безпосередні результати цього сумної памяти наступання революційної армії.

Сили орґанїзованої революційної демократії, сили буржуазних ґруп — величезна більшість усїх орґанїзованих свідомих елементів Росії виявила в цїм наступанні повну невдібність активно впливати на закінчення війни в інтересах російської держави, справи найбільш важної для закріплення революції і для установлення нового ладу.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Раніше ми підкреслили всю мізерність творчої роботи першого складу тимчасового правительства; ще менш творчости виявив коаліційний уряд. Звязаний з суперечних соціяльних ґруп він не міг здобутись на розвязання ні одного з тих питань, що ставило перед ним життя. Вічні внутрішні конфлікти і непорозуміння на ґрунті цієї творчої роботи після того, як виявилась вся слабість зєднаних в урядові ґруп в справі орґанізації активної оборони, й привели врешті до розпаду коаліції на початку липня.

Хронольоґічно з упадком першого коаліційного уряду сходить ся петроградське повстання 3—5 липня; цей на диво безглуздий виступ найбільш „революційної", як висловлювались большевики, частини петроградського робітництва та війська.

Ці події наочно довели всю слабість впливів орґанізованої частини революційної демократії й разом з тим всю марність надій на можливість ширшого державного будівництва, спіраючись на її сили.

Від цих же подій приходить ся рахувати все далі йдучий упадок революційної активности мас, одхід їх од революції і разом з тим початок затяжного урядового кризису.

У всіх в памяти головні етапи цього кризису. Чисто-соціялістичний уряд перших днів липня і відсутність всякого уряду, що тяглась майже до кінця липня; нова спроба утворити коаліцію і знайти в громадянстві твердий ґрунт для неї на московській нараді; нарешті упадок цієї другої коаліції в звязку з авантюрою Корнілова.

Ця остання вносить деякі нові нюанси в громадські настрої; невміло і незграбно підготовлена, не зважаючи на певне співчуття широких верств людности, вона ліквідуєть ся без жадного труду; але разом з тим вона викликає підвисшення революційного настрою в колах революційної демократії.

Про те характер цього часткового піднесення революційної хвилі носить усі риси періоду упадку революції. Крайні, цілком утопічні гасла, які висовують ся, великий нахил до боротьби з контр-революцією виключно шляхом репресивних заходів — всі ці зявища свідчать, що маємо до діла з масою, що відірвалась уже від загалу, що цілком стратила чуття реального життя, чуття того, що можна справді здійснити.

Спроби з одного боку урятувати революцію, все далі йдучий розпад і безладдя з другого боку, не вносять зміни в основний фон розвитку революційного процесу.

Демократична нарада і банкротство революційної демократії, яке там так блискуче виявилось; новознайдений рецепт врятування революції через орґанізацію предпарляменту і спроба большевиків зірвати

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:25 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

цю інституцію в перший же день її роботи; все вище здіймаюча ся хвиля анархії, грабіжництва, самосудів, погромів, які по своїй дикости і безглуздости побивають рішучий рекорд навіть у Росії, що з давніх часів являєть ся клясичною стороною в сій справі, — всї ці події не міняють, повторяємо, основного фону картини.

Знаємо на підставі нашого аналїзу, що дальший хід життя піде в тім же напрямі. Шлях, який стелеть ся перед революцією, не буде встелений рожами. І жадних підстав не має думати, що він буде пройдений державою щасливо.

Занадто складні завдання стоять перед революцією і занадто мало сил, мало культури, мало орґанїзованости і свідомости має Росія для того, щоби вона могла зараз ці завдання розвязати. Життя ставить завдання, але не в кожний історичний момент воно утворює готові сили до розвязання тих завдань.

У російської революційної інтелїґенції є характерна риса, яка еднає її з давнім російським славянофільством. Як славянофіли уважали, що Росія дасть приклад „гнилому“ заходові і урятує світ, так і російські революціонери і в 1905 році і тепер зберають ся своєю революцією рятувати весь світ і гадають, що російська революція приведе до соціяльної революції в Европі. Особливо яскраво позначаєть ся ця риса в „істінно-рускій“ інтерпретації західнього соціялїзму, якою є большевизм.

Після сьоми місяців революції ці твердження, такі безапеляційні й упевнені на її початку, починають висловлюватись з певною обережністю, з певним застереженням. Тільки безнадійні демаґоґи зважують ся повторювати їх тепер з давньою рішучістю.

Свідомість дійсного, сумного і невідрадного стану річей починає зявлятись і серед російської революційної інтелїґенції. Але признання допущених помилок, розуміеть ся, допомогти урятуванню справи не може. Велика російська революція — скористуємось терміном російських публїцистів, — іде в силу загальних умов до розкладу й упадку.

Generated on 2015-07-30 19:25 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Д. ПІСОЧИНЕЦЬ.

На чужині.

(Пісня бранця).

Сонце сходить, — я журю ся,
А заходить, — плачу,
Що тебе, моя країно,
Я давно не бачу.

Розрізнили нас великі
Степи та діброви
І не чую вже я більше
Рідненької мови.

Не дзвенить струмочком пісня
Журливо, тихенько,
Тільки бєть ся що-раз дужче
У грудях серденько.

Гірко жити на чужині,
А ще гірше бранцю:
Мовчи, слухай, і кори ся
Всякому поганцю!

Не спиняєть ся негода,
Льють ся ріки крови,
Стали дїти сиротами,
А жіночки — вдови.

Коли-ж, Боже Милосердний,
Зглянеш ся над нами
І даси нам вільно жити
Із людьми-братами?

Generated on 2015-07-30 19:25 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

НАТ. РОМАНОВИЧ-ТКАЧЕНКО.

В країні горя й руїни.

(*Подорожні враження*).

Село Б...

Воно, се довге село, що розкинуло ся в долині, між двома невеличкими горбками, з обох боків захищене від усякого нападу, від усього лихого: на початку його й на кінці пишають ся білі, величні постаті — Ісуса та Пречистої Дїви з добрими лагідними обличами та зворушливо-піднесеними для благословення руками.

— Спокій країні отсій! — ніби промовляють камяні статуї.

Але поруч них, край села, — руїни величезної будівлї-гуральні, як пояснив менї візник Стефан, і цїлий ряд зруйнованих пожежою хатин.

Минаємо хатки білі, чепурні, як у віночку, в кущах бузку. Мов дїти до матері горнуть ся вони до церкви, що височіє на горі серед білих хрестів.

На вулицях — пустка. Де-не-де дїти бавлять ся по-під брамою.

— Стійте, ґаздо, я хочу подивити ся! — спиняю я Стефана.

Перед нами величезний парк, у глибині якого білїють кольони.

— Се двір! — похмуро каже Стефан.

І я догадую ся, що се „двір“, панська садиба, про яку згадував А-ко, радячи засновати в нїй захоронку. Се ж я, виїзджаючи, зустріла ся з ним в Т-лї, і він менї дуже радив по дорозї до З-у заїхати власне в се село, впевняючи, що в ньому зручно буде менї працювати: і помешкання є і війська нема й спокійно.

Дві алеї обгинають півколом квітник. Одною з них я доходжу до білих кольон. Горді й величні стоять вони непорушно й непохитно, як і старі широкогилясті дерева коло них. І ніби говорять про міць будинку, про могутність його властителїв.

Пустка і в парку і при входї в будинок. У стінах чомусь вікон нема—самі дїри в них чорнїють... Чомусь облуплені стїни.

Роблю кілька кроків далї і зупиняю ся вражена.

Порожні стїни, брудні, обдерті. Печі, комени зруйновано, дошки з підлоги зірвано. Купи цегли, каміння, скла.

Generated on 2015-07-30 19:25 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Що се? Хіба тут жили коли-небудь люди? Може се стайня! Ні, се просто руїна.

Обходжу всі „покої“. Всюди цегла, скло, глина. А ось дірa в стелі — тільки залізні штаби висять. І ні вікон, ні дверей.

— Та хіба тут були бої? — вихоплюєть ся менї із стиснених грудей.

— Та то, прошу панї, салдати стояли... — відповідає Стефан, який ходить за мною по сих руїнах.

„Салдати“!..

Виходжу крізь дїру в стїнї (дверей же нема) до парку. Тут коло будинку дерева поламано, потрощено.

Йду стежкою серед високих кущів бузку, який так ниша-еть ся, так буяє серед пустки, руїни.

Сонце заливає веселу полянку, що стелить ся зараз за будинком, уся в білому віночку цвітучих дерев. Життя буяє тут: пташки щебечуть, білі дерева немов усміхають ся сонцю, змішуючи свої пахощі з пахощами бузку. Стою під яблунею, простягаю руку до її блїдо-рожевих гильок. Легкий вітрець, — і на мою голову, мов у відповідь на моє привитання, сиплять ся запашні пелюстки.

Тут, певне, бавили ся колись дїти під яблунею, а мати щаслива й весела в своїм спокійнім, забезпеченім житю, зривала пишні китицї бузку, складала їх великими снопами й ставила в широких вазах у своїй затишній їдальнї.

Пустка! Не оживляє сього чарівного куточка постать „вінка природи“, — людина.

І крізь алею роскішного бузку дивить ся зруйноване людське гнїздо своїми чорними, порожнїми очима.

— Так до ксьондза, панї? — питає мене Стефан, коли відїздимо від парку.

— Еге, до священика!

— Вуйку, кудою близше на гору, до церкви? — питає Стефан селянина, що скинув бриля й зупинив ся, кажучи: „Слава Йсу!“

— А отсе так просто, а потім вісьта в гору... — сказав селянин і пішов собі.

І знову безлюдно на вулицї. За ворітьми біля хатин не видно людей.

Generated on 2015-07-30 19:25 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

— Де ділись люди? — питаю Стефана. — Адже-ж іще не працюють у полі...

— А на каменю всі, на роботі. Се-ж тут справляють шосу, треба камінь бити.

Згадую: я ж бачила, як підїздила до Б., багато дівчат, молодиць, чоловіків, що били камінь.

Маленька біла церква, така зворушливо-проста, як молитва селянина. Навколо неї хрести, могили, уквітчані зеленою травою. Поруч — широке подвіря попівства.

В будинку священика закрито віконниці. І не знаю, чи йти, чи не йти мені. Але високий, чорнявий юнак, що на подвірю ходив, — син священика, як сам рекомендує ся, — веде мене в дім, кажучи, що тато дома. А віконниці завжди тепер замикають ся на сій половині дому, бо нїхто не живе в нїй, сестер немає. І крім того там побито шибки... Він і тато вдвох живуть на тамтій половині, що виходить вікнами в садок.

Юнак потім, як я зазнайомила ся з ним, казав мені, що дивуєть ся, як відважив ся зразу розмовити ся зі мною. Рідна мова, яку він почув од мене, велїла йому, мабуть, забути, що я, певне, якась офіціяльна особа з Росії.

Батько юнака, високий, старий священик, з інтелїґентним, суворим обличем, йде нам на зустріч і пильно вдивляєть ся в мене. Він витає мене ввічливо, але дуже стримано. Після перших моїх слів він стає привітнїйшим.

— Панї, українка? Мають справу до мене? Прошу дуже! Здалека їдуть панї? З-за Тернополя? О, то десь панї змучені... Треба б кави... Михасю, скажи Мартї, щоб дала каву! Прошу панї до покою!

Входимо в невеличку кімнатку, — вона, видно, й їдальня й витальня, — чисто прибрану, з образами на стїнах й занавісками на вікнах.

— Я, бачуть панї, сам тепер у-двох з сином. Мої доньки, прошу панї, за кордоном, в С — ві. Були там у тїтки в гостинї перед війною. Як війна почала ся, то там і лишили ся. І тепер вони в Австрії, а я в Росії. Тяжка то річ, прошу панї, війна. І син два роки не вчить ся...

Наче хмара лягає йому на лице: воно стає сумним, поважним. Певне думає він у сю хвилю про жінку, яку видно давно втратив, про доньок, яких давно вже не бачив, про сина, який страждає з ним у-купі.

Generated on 2015-07-30 19:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Говоримо далі. Ми — ніби давні знайомі. Рідна мова зближує нас. І нагадуємо собі спільних знайомих, — співбесідник мій бував на Вкраїні, знає тамошніх людей.

— За тих два роки війни багато перебувало в нього офіцерів, росіян і українців. А пані, — сестра? Сестра від шпиталю? Ні, від захоронок... Яких захоронок? Тих, що ще їх нема? Що мають ще бути? А також пані хочуть творити щось в роді шкіл? О, се було б добре, як би вдало ся пані... Тут же на всі наші бажання „нельзя“ відповідають. Чи є тут сироти, питають пані? О, є... та й усі ми тепер сироти, опущені долею.

Стара Марта вносить каву.

Входить Михась і ми трое сідаємо до столу.

Батько й син частують мене надзвичайно гостинно й під сей час священик залишає розмову про справу, а розпитує про Україну, про наше життя.

— Знають пані, тут на зверха, наче й війни нема, тихо якось. Та й ніколи тут боїв не було. Сюди, ще в початку прийшли москалі, забрали край і вже на тому стало, боїв не було. Але скільки навоювали ся вони з мирним населенням! Тут, знають пані, як стояло військо, по селі бували невпинні грабунки, вбивства, насильства... У мене реквізувано покої. Офіцери галасували, гуляли, що не дай Господе! Я тоді благословляв долю, що доньок не було дома. А з Михасем, то ми часами ховали ся в яму. Викопали собі її в садї. От я пані покажу її. Прошу!

Каву ми скінчили й перейшли в садок. Серед молочно-білого вишняку менї показано діру, накриту хмизом. Михась стрибає в неї, — там широка яма.

— Оттут від „освободителїв“ ми ховали ся.

Михась вилазить і ми йдемо далі.

— А тут у нас колись обоз стояв, — вказує священик на площинку, обсаджену мершавими деревцями з сухими, обломаними гильками. — Всі дерева поламали, попсували нам салдати й коні.

— Прошу пані, — підходить до мене Стефан, — чи пані поїдуть нині далі? Пані ж хочуть до З—у... то, чи не запізно буде?

— Як, уже їдуть пані? Правда, пані на хвильку, по дорозї, вступили до нас. Але ж ще ми не обговорили справу пані... Я б хотів пані докладно зазнайомити з ситуацією... Як пані позволять, я дам для нічлігу покоїк. Наша Марта все влаштує... А завтра пані виїдуть вчасненько. Пані спочинуть. Та й коням слід віддихнути.

Generated on 2015-07-30 19:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Я згоджуюсь переночувати.

— Так буде лїпше, прошу панї, — каже Стефан. — Коні потомили ся.

— То панї питали ся, чи є тут сироти, — вертаєть ся до моєї теми священик. — Ой, є їх тут багато, бо батьків багато полягло, погинуло, а матері повмерали від горя... Але сиріт наші люди порозбирали й виховують, як можуть. І як приходять люди з Росії й кажуть їм „дайте нам сиріт, ми їх доглянемо“, то... панї знають, який тут острах перед усїм, що несе Росія? Що доброго може дати ворог? — кажуть люди. Мало того, що військо в боях зруйнувало країну, руйнуеть ся й усе життя мирного населення. Замикають ся церкви, нищать ся школи, палять ся читальні... Священики й учителї, як арештанти, ідуть під нагаями у Сибір. От, нашого вчителя арештували й вислали за те, що збирав дїти в себе й нїби вчив їх, (яка то наука без підручників?). В сусїдньому селї жінку священика, саму безпомічну жінку, відірвали від дїтей і десь етапом погнали... За що? Москвофіли зводять рахунки, доносять військовим начальникам, що се шпіони... І культура наша нищить ся, молодь дичавіє.

Михась, який слухав усе те зажурено, встає й виходить.

— І він дичавіє, й се болить його, — хитає головою священик у слїд свому синові.

— І я панї по щирости скажу, — глянув він на мене уважливим, щирим поглядом.

— Панї мають дїти? Так? То лїпше хай панї вернуть до своїх дїтей... бо тут панї не вдїють нїчого. Що панї зроблять з тою бідою, що тут панує, з безправем? Захоронку панї влаштовують?.. Най панї виведуть з нашого краю військо, заберуть жандармів, доглядачів, наших „освободителїв“, — от тодї панї мали б тут що робити! Та тодї й ми б мали що робити... Ми нагодували-б біду голодну, ми школою загоїли-б душевні рани дїтей... Були вже у нас гарні люди, здаєть ся менї, від Земського Союзу; вони влаштовали нам кооперативну крамничку й дуже пожиточна була та крамничка. Та що з того? Вона істнувала доти, поки не зявив ся в селї якийсь хижак-шпигун; він знайшов у крамницї „крамолу“ й зараз же арештовано й вислано орґанїзатора крамницї й селян, що брали в нїй близшу участь.

— Прошу мене вислухать! — кажу я священикові у відповідь, дивлячись в його розумне, дуже суворе обличе. — Я не поїду до дому... Я мушу тут працювати. А як би я й поїхала, то прийдуть инші замість мене. Нас багато таких, що не можуть диви-

Generated on 2015-07-30 19:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ти ся, як палає наша оселя і ми мусимо щось у ній рятувати. Дїти — се цвіт нації... Врятуємо, що зможемо. Вам зараз руки звязані, в нас вони вільнїйші. Захоронки для дїтей ми маємо право закладати, так само, як і денні притулки, „ясла“. А в них треба ж учити дїтей, — ось і будуть неофіціяльні школи. Ми веземо сюди й книжки й щире серце. Як нема сиріт, себто не дадуть їх нам із хат, нехай присилають їх нам на день. Невже ж і сього боятимуть ся? Власне, як їх освідомити, приєднати до сього, то й не боятимуть ся. Ось тільки помешкання треба... Чи нема тут у селї вільного помешкання?

— То панї тут хотїли влаштувати захоронку? Які ж тут помешкання? Нема їх, — суворо відказує священик.

— Тут же й війська нема...

— Нема тепер, але було... й усе понищило!

— Тату, а почта, а уряд громадський? — озиваєть ся Михась.

— Та що там!.. І се понищене...

Я мовчу. Бачу, почуваю, що не хочуть тут мене, моїх пляній, моєї дїяльности... Не хочуть нїчого, що несе „ворог“... Боляче менї, але що зроблю?

Прощаю ся, щоби спочити.

— Панї змучені?.. Добраніч!.. Марта принесе вам вечерю до покою.

Я дїйсно змучена, а священик, очевидно, втратив охоту до розмови, коли довідав ся, що я хочу в його селї почати якусь дїяльність. Він менї, як украïнцї, спочуває всїм серцем, але як представницю російської орґанїзації, як особу офіціяльну, близько коло себе бачити не хоче... Бо й небезпечно йому приймати мої пляни прихильно...

В маленькім покоїку затишно, привітно.

Легкий стукіт у вікно. Відчиняю, — Михась.

— Прошу панї вибачити!.. Але, як панї згадали за книги... У нас нема їх... Скільки було, — все попалене, понищене... Може панї мають декілька коло себе... я до ранку подивив ся би...

— А як же, єсть!..

Витягаю з дорожньої торби кілька книг, що взяла для себе, й даю їх йому,

— Дуже дякую панї й перепрашаю... Добраніч!

І Михась зникає. Саме в сю хвилю Марта вносить вечерю.

Нашвидку їм і лягаю, але від утоми не можу заснути. Чую за стїною розмову. Два голоси: тонкий, юнацький і низький, суворий.

Generated on 2015-07-30 19:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Чи тут тонка стіна, чи двері за килимом біля мого ліжка,— добре чути окремі слова.

... Нічого нам не буде, тату, як будемо тримати ся обережно... Пані можуть звернути ся до війта, війт мусить знайти помешканнє, мусить загалом мати діло з офіціяльними особами... Як би татко порадили пані... І пані тут лишили ся би... Ми так давно не бачили людей. Була-б якась школа, книжки... А діти, а селяни за школою затужили...

— Михасю, чи ти розумієш, що кажеш? Школа, селяни? Та-ж ми мусимо сидіти тихо й край! Куди крок не ступимо, все трактуєть ся як державна зрада. Хіба ми можемо працювати у-купі з завойовниками?!

— То ж ми можемо не працювати, а так...

— Досить мати якісь відносини, щоби зараз було підозрінне...

— Хіба-ж ми не можемо для свого народу хотіти добра, тату?..

Я закутуюсь з головою в подушки, бо инакше мимохіть все й далї чутиму, а се-ж говорить ся не для мене... Та й голос юнака, Михася, крає менї серце...

Що принїс ранок.

Призвичаєна на фронтї вставати рано, я, ледве зійшло сонце, вже на ногах. Оглядаю подвіря. Біля стайнї конї схилили голови над сїном. Виходжу в садок. Свіжий, затишний, розкинув ся він на ярках, простелив ся в гору, до зелених ланів.

Піти-б і собі туди в гору, до зелених ланів, але росяно ще... Йду стежкою на подвіря.

Бачу, не я одна встала. На подвірю розмовляє мій господар з візником. А візник уже запрягає конї, памятаючи, що з вечора я сказала йому бути готовому раненько.

— То вже їхатимемо, пані? — гукає візник до мене.

— А вже-ж!.. — одповідаю я й витаю ся з священиком, що підходить менї на зустріч.

— Добридень! Чи пані добре спали у нас? А може пані ще не поїдуть од нас? Може побудете ще трохи у нас?

На лицї священика глибока задума й привітність в його очах, запалих від безсонної ночі.

— Та чого ж я тут сидїтиму, як нема помешкання? Як населення не потребує нїчого...

Generated on 2015-07-30 19:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

— Так, не потребує... Ох, панї, панї... Прошу, ходім до городу, там можна сїсти!

Сїдаємо за будинком, серед запашного квітника, на лаві, біля столу. Якийсь час дивимо ся мовчки на себе.

— А може, прошу панї, панї й знайшли б собі тут помешкання, правда досить зруйноване...

— Як зруйноване, то можна-б полагодить. Але-ж ви казали, що нема...

— Треба війта закликати... Може війт знайшов би... Тільки, чи панї мають дозвіл на захоронку від пана начальника повіту?

— Нї ще!.. Не могла ще з ним говорити, не знайшовши місця для захоронки.

— Але панї дозвіл матимуть?

В голосї священика якась нерішучість. Нїби він щось надумав і вагаєть ся. Дивить ся пильно на мене, питаєть ся у душі своєї й міркує.

— Певне матиму дозвіл, — одповідаю.

— І панї будуть старші від жандарма?

Здивовано дивлю ся на його благородне, суворе облича.

— Як то?

— Від нашого жандарма, що всїм править у селї?

— То тут є такий правитель?.. Ну, що-ж? Певне, й буду старша від нього, і він залежатиме від мене, а не навпаки.

— Прошу не гнївати ся на мене за вчорашнє, — каже священик. — Я є перший прихильник намірів панї. І як дуже хочу я рятувати наш край і його дїтей, — панї не знають. Але таке наше становище, що найкраще сидїти тихо... Та тихо не сидить ся... Я думав, панї, я не спав цїлу нїч. Книжки оглядав ті, що панї дали Михасеви, з Михасем розмовляв... Досї приходили до нас ті, що руйнували нас, нищили всї наші здобутки, палили нам книжки, а панї будувати хочуть, несуть нам своє серце, дають нам ті скарби, що ми втратили, — книжки. Знають панї, — можна голодувати день, два, коли знаєш, що на третїй їстимеш... Можна терпіти мовчки рік, другий, коли знаєш, що на третїй вже по всьому! Але коли нашій бідї кінець прийде? Коли наше горе припинить ся? Коли наша руїна відбудуєть ся? Коли спокій настане? Коли школа буде й дїти перестануть дичавіти?.. Хто знає, коли се все буде... А тим часом, як одсунути руку, що несе пожиток духовий та й матеріяльний заразом?

В голосї священика вже не чути вагання. Він говорить рішуче й нїби впевняє когось:

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— І хоча невідомо, як усе те скінчить ся, хоча невідомо, хто остаточно запануе над країною, — чи знайде він, той переможець, хоч зерно „державної зради“ в тому, що зголоднілі люди брали поміч од „ворога“? Ох, сей „ворог“! Чи є, пані, більш нещасливий нарід за нас, українців, щоб був сам собі ворогом?! Щоби брат мій з Волини був мені „ворог“, щоби ішов з рушницею проти мене, свого брата з Галичини?

Раптом священик замовк. І за хвильку вже своїм звичайним тоном, яким говорив вчора, що помешканя нема, каже:

— Може пані оглянуть наші хати? Деякі порожні, може яка подобаєть ся. Я пішлю за війтом, він запровадить паню... А я — до церкви... Час уже помолити ся з людьми. До побачення!

Йдемо вулицею. Війт невисокий з розумним, інтелігентним обличем, у піджаку й черевиках, — попереду. За ним Михась і я.

Підходимо до великого, колись, видно, гарного будинку. Він без вікон, без дверей, та без даху.

— Се наша школа... На одній половині була читальня, — каже Михась.

В середині — ні підлоги, ні стелі. Бруд, багато смітя. Подерті книги лежать долі в болоті.

— Тут салдати ставили коні, — озиваєть ся війт.

Розуміють ся, се не помешкання для нас. Я виходжу мовчки й чекаю на вулиці.

Йдемо далі.

Пробудило ся село. Виснажені люди з темними, сухими обличами спішать до роботи. Хто до „каміня“, хто до ліса.

— „Слава Йсу!“, — витають вони свого війта. Відповідаю і я разом з ними: „На віки слава!..“

Ось довга обшарпана хата. В ній містить ся крамниця. Біля дверей стоїть господар крамниці, жид, з чорними, довгими кучерями, а на призьбі його жінка в перуці й ціла купа кучерявих горбоносих, з блискучими очима, дітей. А отсе — бувша почта, тепер будинок без вікон і дверей. Стіни облуплені, печі розвалені.

— І тут салдати стояли, — чую голос війта.

А кругом садок веселий. Пташки щебечуть, радісний ранок зустрічаючи. Так ніби не було тут ніколи дикого натовпу, не тріщали стіни й самі дерева. А було завжди, як зараз, тепле сонце, ясне небо та спокій...

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:36 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Пройшовши ще трохи, підходимо ми до високого, на два поверхи будинку. На йому напис: „Уряд Громадський".

Одна заля, друга... На диво й вікна цїлі й двері цїлі. Де-не-де хіба тільки бракує шибки. Підлога вкрита подертими паперами, а в кутку третьої меншої кімнати розбита й роздавлена залїзна каса.

Східцями підіймаємо ся на другий поверх. Там кілька невеличких кімнат, трохи понищених, але з підлогою, зі стелею, вікнами й дверима.

— Отсе, мабуть, і є те помешканне, яке доведеть ся нам узяти.

До „пана начальника".

Як чисте небо й гаряче сонце, а навкола безмежні простори жита з маками та волошками, можна забути на хвильку про людську біду, й ту, яку що-йно очі бачили, й ту, що ще насуваєть ся.

„Вісьта!.. вісьта!.. — часто гукає візник на коней.

Ми їдемо вузенькою доріжкою, поміж житами.

Згодом я бачу якийсь величезний димар (може якась фабрика) й багато будинків. Наближаємо ся до міста. Треба приготувати ся до розмови з повітовим начальником. Розмова мусить бути дуже дипльоматична. Він — представник адмінїстрації, що має забороняти всяку шкільну науку; я — представниця громадської орґанїзації, що вважає потрібним провадити сю науку, хоч би в формі захоронок, притулків дитячих, і, розуміеть ся, на рідній мові.

Ну, як се такий повітовий начальник, як у Тернополї, міркую я, то з ним легко буде порозумітись. Він не знає і не цїкавить ся знати, що робить ся в його повітї. Значить, тодї можна хазяйнувати!

Казав священик, як ми прощали ся, що тутешнїй повітовий начальник — великий пан, „ґраф", маґнат з дуже високих аристократичних кругів. А я не вмію розмовляти з такими панами... Та що там „не вмію?" А хіба я вмію все те, що роблю тепер? Хіба я вмію влаштовувати захоронки на фронтї?

Довга, брудна вулиця — початок С-ту. Вартовий, як водить ся, питаєть ся за документами. Я звертаю увагу, що на стовпі назва міста та численість населення написано не тільки по російськи, а й по українськи. Не так, як у тернопільськім повітї,

Generated on 2015-07-30 19:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

де затерто написи українські, а поверх їх владною рукою намальовано російські.

Довга, брудна вулиця веде до базарної площі, де серед клясичного бруду розкидано деревяні ятки; хазяйнують у них чорні, сухі, довгополі та довгокучеряві жиди. Сюди ж, до тих яток, тулять ся брудні заулки з обшарпаними халупами, з купами чорних, заялозених дітей, біля яких метушать ся їх передвчасно постарілі матері в чорних перуках на голові.

Галас, гомін, курява...

А в кінці площі сіро-біла церква, велично й спокійно підіймає свої бані до неба. Далі за нею — садки. Серед тих садків видно верхи будівель.

Там зелена вулиця, пишна й затишна. Рай після галасливої метушні на забрудженій, душній площі. Чепурні, ґраціозні білі будинки, вілї, у вінках з зелени та квіток. І майже на кожному будиночку хоругов із червоним хрестом: то шпиталь, то майстерня, то склад, то аптека. І всюди салдати. Де ж господарі будинків? Де ті, хто дбайливо будував сї білі стїни, доглядав сї зелені дерева, садив сї прекрасні квітки?

— Отсе староство! — зупиняє коні візник.

Чарівний двохповерховий будинок серед зелені. На балконі дошка з написом: „Начальник Скалатского уѣзда“.

— Их сіятельство еще не принимают, — одержую відповідь у канцелярії.

Чекаю в прийомній. Як докучило, виходжу на сходи.

В коридорах чисто, чепурно. Дійсно, думаю, мабуть „сіятельство“ дуже аристократичне. І звикло „не в примѣр сатрапам східним“ до чепурности.

Вже прохають мене до кабінету.

Ґраф сейчас вийдет, — елеґантний адютант вказує на двері.

Ясний, веселий кабінет, і все в ньому блищить. Крізь напів одчинені двері видно велику, білу залю, з малюнками, роялем, вазами, килимами. Далі їдальня — довгий стіл з посудом, з їдою.

Не встигла я поміркувати гаразд на тему: „кому привольно — весело жити на фронтї“,... бо вже ввійшов через маленькі бокові двері „пан ґраф“. Високий, поставний, величній; у всій його постаті, в профілї сивої голови, в зарисї носа й чола щось дуже аристократичне і чужоземне, — чи польське, чи нїмецьке. І обличе нїби трохи подібне до портретів осіб царської родини.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Прошу сїдати, сестро!

Ах, се „сестра“! Так зразу кожен думає, що я сестра, звичайна сестра із шпиталю. І що моя справа дрібненька: якась скарга, якесь прохання.

Отже я починаю пояснювати, що я орґанїзаторка нової великої справи, представниця значної громадської орґанїзації; що я хочу порадити ся (так власне: не прохати чого, а порадити ся) з місцевою адмінїстрацією, яка вже знайома з місцевим житям і може дати цїнні вказівки.

— Які вказівки? Ми знаємо повіт, як свої пять пальцїв. Ось він тут увесь.

Ґраф вказує на мапу.

— Де тут сироти? —питаю. — Де загалом бідують дїти?

— У мене в повітї нема сиріт, нема населення, яке бідувало б. У мене всюди харчові пункти, захоронки, — погірдливо відповідає ґраф. — Подивіть ся! — вказує олівцем на карту: ось у Г-ві захоронка й харчовий пункт, у С. пункт, у Б. амбуляторія й захоронка. О, у мене в повітї нема лиха!

— Я знаю, що є захоронки в повітї, проте думаю, що безпритульних сиріт багато. Ось я й думала ними заняти ся...

— Але ж нема сиріт у мене! — катеґорично заявляє ґраф.— Кому, як не менї, се знати?! — Може маєте ще яке прохання?

Коли так, то маю прохання:

— То я хотїла б в такім разї тих сиріт, що є по инших повітах, збирати й оселити їх в однїм із сел вашого повіту, зробити для них захоронку. Я намітила село Б. і хочу прохати вас дозволити менї там се улаштувати.

— Чому ж там? Чому неодмінно в мому повітї? — підозріло дивить ся ґраф холодними, сїрими очима.

— Маю багато причин для того. Б. — се „тил“, а дїтей краще тримати далї від позицій. І немає там війська, — харчі дешевші, і є вільне помешкання. А се дуже трудна річ знайти вільне помешкання, бо все, або заняте військом, або знищене.

— А, так... Се справедливо! — запитливі вогники в очах ґрафа зникли, зморшки збігли з чола. Впевнив ся, мабуть, що нїчого підозрілого в менї й у моїх плянах нема. — І я буду радий дати у себе притулок такій гарній інституції, яка під проводом панї (ґраф згадав, очевидно, що перед ним дама, згадав свої світські звичаї) буде взірцем для инших...

— Я просила би дати на папері розпорядження до місцевої адмінїстрації не „чинить никаких препятствій“ і навіть допомогати...

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— А, зараз!

Граф дзвонить. Зявляєть ся адютант.

— Треба так і так написати й дати письмо на руки панї...

— Ось мої документи, — кажу, щоби списати з них докладно моє імя й инші відомости.

— А, дякую! — ґраф вельми задоволений з моєї догадливости; йому, видно, нїяково було запитати про документи.

— А чим займатимуть ся дїти в захоронцї? Треба ж, щоб вони не сидїли без дїла.

— Вчитимемо їх ремества, шити будуть...

— Вчити? Нї, вчити неможливо! Нїякого навчання!

— Я кажу: шити... дївчатка шитимуть, хлопцї щось инше робитимуть. Тай думаю, що почитати їм щось можна...

— Так, але тільки не вчити... Се заборонено. І хто ж займатиметь ся дїтьми? У вас є помічницї?

— Думаємо прохати до помочі місцеві учительські сили. Се не заборонено?

— О, нї, се можна... тільки про кождий окремий випадок прошу повідомляти мене. Вони працюють і в тих захоронках, що вже є, і умудряють ся навчати грамоти дїтей без книжок, і я не бороню. Але книжок не можна нїяких!

— А казочки почитати дїтям з книжки? Невже й сього не можна?

— Нї, можна! Тільки опріч казочок — нїяких книжок!..

Ну, думаю, се вже ми побачимо, чи нїяких, чи ще які буде можна...

Адютант несе папір і документи. Ґраф підписує, встає і прощаєть ся.

— Бажаю вам успіху, — стискає він менї руку, — такого успіху, з яким працюють у повітї инші інституції вашого комітету. Певне бачили шпиталї, харчові пункти... Се все ваші, комітету вашого... Прекрасно працюють... Ваші товариші найкращі працьовники.

Ґраф певне думає, що він у сальонї і привітний без краю.

Нарештї в супроводї адютанта, який мабуть під впливом ґрафської ввічливости провожає мене по сходах, я виходжу на ґанок, вмощую ся в свій візок і відїзджаю з тріумфом.

Папери, що дають менї владу та право сміливо хазяйнувати, в мене в портфелї!

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Ми будуємо тут свою будівлю!

— Ну, то панї тепер будуть у нас і за коменданта і за ґубернатора, — жартує суворий о. Роман, перечитуючи папери ґрафа.

Сидимо по обідї в садку. Широке гилля старого горіха захищає наші голови від сонця; пахощі бузку заспокоюють наші нерви; червоні півонії звеселяють наші очі.

Мовчу. Так не хочеть ся вже нїчого говорити... Хочеть ся тихо сидїти й хіба обмірковувати, що далї робити, дивлячись на хатки в яру, на просторі лани на горбах.

— Ну, бо в нас військо не стоїть, то й військового коменданта нема, — провадить свою мову о. Роман, — а до пана начальника далеко. І мають панї від нього повновласть. То панї потребують тільки викликати жандарма, повідомити його про все, звелїти йому знайти помешкання. Що? Панї кажуть — помешкання е? Нї, ще нема! Забудьмо прошу панї, що я вам порадив його, забудьмо, що панї украïнка і що я украïнець. А гляньмо, як справа стоїть офіціяльно: панї — від російського уряду, я — австрійський горожанин окупованої краïни. Що може бути спільного між нами? Нїщо! І яке менї дїло до панї, до того, що їй треба якесь помешкання? А як прийде жандарм до війта й скаже, що треба дати помешкання для захоронки, то війт може дати той самий уряд громадський, що панї оглядали вчора. А як прийде російський жандарм до мене й скаже: маєте дати помешкання для панї добродїйки, наприклад, — я дам його, я мушу дати...

Розумію... Тепер я все розумію. Я мушу тут бути якимсь комендантом, примусово відбирати помешкання, заводити свої порядки. І місцева людність а з нею і священик і війт коритимуть ся сьому всьому, як неминучому лихові. Так мусить бути! Але яка ж нова, трудна роля менї!

— Дякую! — кажу я священикові, — значить, ви кажете менї у вас лишати ся. А може ж я в захоронцї влаштувала ся би!

— Я дуже просив би панї й на далї задержати собі в нас покоїк. Нам було б приємне товариство панї і як би військо чогось знову прийшло, я був би спокійний; офіцері не реквізували б мого помешкання, побачивши, що вже панї ранїйше се зробили.

— Добре!.. Я вам дуже дякую! — втомлено кажу я. — Значить, ми почнемо будувати тут свою будівлю.

О. Роман дивить ся на годинник і встає:

Generated on 2015-07-30 19:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

— Я, прошу пані, йду знову до церкви молити ся. Так до кінця мая... До побачення, до вечора!

А вечір уже поволі надходить, рожевий, задуманий, мрійний. Тиша й спокій у повітрі в садку, на ланах, на горбах. Ще як би й у білих хатинках, що там сумують у долині, оповиті вінками бузку!.. Там наче тиша... Але немає спокою...

— Будемо будувати свою будівлю, — кажу знов я сама до себе.

Треба Іру покликати, учительку підшукати. Та ще раніше опорядити помешкання. І не гаючись, їхати далі, туди, де в лісі, під небом, живуть люди.

Обмірковуючи всі дальші кроки, всі подробиці роботи, я сиджу довго в садку. І кілька разів я спостерігаю там високу юнацьку постать, що зявляєть ся із-за рогу дому, знову зникає, й блукає далекою стежкою, наче не зважуючись, підійти до мене. Се Михась. Він наче має щось сказати менї й не насмілюєть ся.

Від утоми я не можу ворухнути ся; думки десь зникають, мрії опановують моєю уявою. І я готова до вечора, до темноти сидіти тут і дивити ся на хатки, на лани, на околиці, на село, яке з обох боків захищене від усякого нападу, від усього лихого; на село, на початку якого й на кінці пишають ся білі, величні постаті — Ісуса та Пречистої Дїви з добрими лагідними обличами та зворушливо піднесеними для благословення руками.

— То для ремонту менї треба глини, цегли, скла... Треба робочих рук.

Передо мною стоїть молодий моторний жандарм (стражник) і уважно слухає.

— Слушаю, сестрица!

Він що-йно ознайомив ся з паперами від повітового начальника й вони, а особливо підпис „ґраф Ж...“, зробили на нього надзвичайно сильне враження. Вже потім я довідала ся, що всі адмінїстративні розпорядження підписані були завжди помічником начальника, а сам ґраф свою руку прикладав лише в важних випадках; тому, коли низші урядники бачили підпис ґрафа, душа їх починала тремтїти. Сьому сприяло ще й те, що сам ґраф був мало не царського походження.

— Глину привезуть мужики, я їм прикажу; цеглу також... Потім прижену жінок на роботу. А по скло доведеть ся вам послати у П. Підводу доставлю вам. Все, що вам треба, сестриця, тільки гукніть. Дело доброе задумали. Акуратная квартира будет. А

Generated on 2015-07-30 19:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

для вас самих — найлуче тут і оставайтесь. Маєм на то полное наше право — по воєнному времени реквізовать. А лучшей комнати по усїм селї не знайду вам.

— Так, щоби завтра була глина! — я перериваю його.

— Слушаю!.. Будеть!.. Приказано „полное содѣйствіе оказывать“... всьо будеть... Щасливо оставать ся!

Стражник сїв на свого коня й зник.

Михась, що досї ходив по подвірю, здалека поглядаючи на „жандарма“, зявляеть ся біля мого вікна.

— Він, сей грубий, некультурний жандарм, — схвильовано починає Михась, — він має тут повне право! А я, я — горожанин свого краю, не маю жадного права; не маю права навіть своєї книжки почитати, бо він видере менї її з рук і спалить на цигарки! Вони — оттакі, як отсей, — спалили нам книги, зруйнували школу, нашу душу отруїли. Панї, чому ми такі безсилі супроти них, супроти сих варварів? Чому наш край у неволї? Чому не обєднаний він і чому не ми господарі свого краю?! Чому чужинцї мають повне право до нашої землї?! Панї, хіба се багато хотїти, щоби самому в своїй хатї господарювати, не зазїхаючи на нїяку чужу хату? Хіба се багато: хотїти годуватись своєю культурою, жити своєю вірою, своєю мовою?! Вони нам церкви та школи позамикали, вчителїв та священиків вивезли на Сибір. Навезли свою мову, свої книжки... Вони нам душу хочуть забрати... Але нї, не заберуть!.. Не дамо!

Очі юнакові палають блискавицями. Чорні брови зсунулись над ними. Він увесь блїдий, схвильований і рішучий.

— Знаете? — говорить він далї:

До бою сто тисяч робітників стане,
На смерть, на смерть, на смерть вам, тірани!

— Тихо, Михасю! — кажу йому лагідно, нїжно, як мати. За сих два днї мою велику сімпатію здобув сей палкий, талановитий, нещасливий юнак. — Заспокойте ся!

— Не заспокою ся! І чому мене ще не взято до війська?! Був би боров ся... А то лише нидїєш тут...

— Боролись би, Михасю, на війнї? Нї, там тільки били ся б. А бороти ся будете в час спокою. Й довго й завзято ще доведеть ся бороти ся нам. От тодї ваш запал, ваш огонь вдїють багато.

Михась ще хотїв сперечати ся, але угледїв книжки, що недавно я витягла їх з коша.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Можна подивити ся?
— Прошу взяти почитати!..
— Дякую!
Висока струнка постать зникає в напрямку до саду.

Я приймаю щоденні рапорти стражника (на щастя вони вже не будуть щоденні, він дуже занятий, і я на будуче звільняю його від обовязкових щоденних одвідин)... Приймаю глину, цеглу, доглядаю за робітницями, за муляром, за опорядженям „уряду громадського", нашої будучої захоронки. Але хіба се робота? Хіба се та жива, горяча праця, до якої я їхала?

Правда, я ще розмовляю з населенням, з людьми, які приходять питати за захоронку. Пан-отець сказали їм у церкві, що се добре для них буде, хто хоче може дати тих сиріт, яких удержує; хто хоче посилатиме з хати на день своїх дітей, — і люди цікавлять ся, приходять, розпитують. Але на сьому й кінчить ся справа: записувати дітей не зважують ся, все більше про хороби радять ся, прохають ліків. І знову я відчуваю, яка я безпомічна перед сею великою, тяжкою бідою, і які мізерні мої засоби, щоби помогти їм.

Примусові роботи коло каміння, знущання, нагаї, голод, хороби, туга за тими, хто в війську, за тими, хто на Сибіру, — така біда в них, а в мене, окрім слова потїхи та кількох книжок, що є для них? Правда, я можу нагодувати кількох сиріт, як вони дадуть їх менї, можу навчати й доглядати їхніх дітей, як вони стануть їх присилати менї... „Але, як їх заберуть до Росії, наших дітей, прошу пані? Нехай ліпше дома сидять!.." Хочу сказати, що нї, що не заберуть. Але, чи можу я дати їм певність у сьому?

І коли у вечорі я сиджу на горі, в садї священика, і дивлю ся на хатки в долинї, оповиті вінками з бузку, менї не здаєть ся вже більше, що тиша панує в тих хатках. З тих хаток учувають ся менї: жалї, нарікання, сльози й ридання.

(Далї буде).

Generated on 2015-07-30 19:31 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

БІБЛІОГРАФІЯ.

Микола Садовський. Спомини з російсько-турецької війни 1877—1878 р. Київ, 1917 р. Видавниче Т-во „Час". Ст. 87. In 8. Ц. 1 р. 50 к.

Маємо гарну, цікаву, благородну книжку, написану нашим відомим артистом, Миколою Садовським. Доброю, барвистою мовою, чуло й поетично змальовано в ній страшні та сумні пригоди 14-ої дивізії, що в лихі часи російсько-турецької війни перенесла на собі найбільший тягар при обороні „знаменитої" Шибки. Нелюдські муки тяжких переходів з великою ношею, страшне життя на гостроверхій „Шибці", де місяцями — в глибоких снігах і в нестерпучому холоді — частували ворога; всі періпетії оборони „братів-славян", — все це на власному горбі виніс автор повісти. Але ж тепер, коли минуло стільки літ після всіх тих подій, — він здебільшого оповідає про них з усмішкою; побіч з страхіттями війни, він згадує й веселі образки вояцького життя, одмічає історичні памятки, влучно характеризує відомих і невідомих героїв того лютого часу. З великим хистом оповідає він про все це — і читач не може одірватись од цього художнього переказу „історії" безпосереднім її участником.

В окремих місцях оповіданнє набірає великої сили; місцями в ньому звучать публіцистичні нотки; часами палає велика образа українця-патріота, що змушений був підставляти свої груди під кулі в оборону пригноблених „братів болгар" саме в той час, коли ті-ж оборонці пригнічених націй у себе дома „вирізували язика трицяти-мільйоновому українському народу". Саме тоді не тільки нам було заборонено друкувати книжки, „але навіть пісню, ту чарівну пісню, яка була і есть гордістю української нації, яка дивувала, дивує і буде дивувати увесь світ, — з дозволу визволителів балканських славян можна було тільки мимрити під носом, бо слова вимовляти було заборонено".

Але не самою живістю викладу, красою мови й цікавістю переказу заслуговує ця книга уваги читача: в ній є ще більша цінність — це той запальний докір, повний ганьби й рішучого осуду війні взагалі, як дикому пережиткові старих часів; як тому масовому психозу, що не знать з якої причини перетворює культурних навіть людей у розбишак, підмінює їхнє обличчя людини лицем звірюки. І з цього боку, як твір, що викликає у читача почуття осуду до озброєних виступів одної групи людей на другу; як твір, через який так яскраво проходить ганьба війні, дужа антимілітаристична думка, — „Спомини" М. Садовського мають велику заслугу і варті того, щоби зявились у перекладі на інші мови.

Ці спогади друкувались у 1905 році в „Літ.-Наук. Вістнику", тепер же трохи виправлені автором, що в деяких місцях поставив крапку над *і* і не притушовував деяких висновків. Од того книга

Generated on 2015-07-30 19:31 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

прибрала ще більшої вартости і являєть ся значною вкладкою в нашу літературу історичних оповідань.

В. Старий.

М. Гладкій. Украинскій языкъ. Житоміръ, 1917 г. Стор. 24. Ціна 30 к.

Короткий російсько-український словничок термінів природознавства та географії. Зладив **К. Дубняк,** вчитель Кобеляцької комерційної школи. Миргород, 1917 р. Стор. 31. Ціна 35 к.

Мыкола Надежный (Н. А. Хитьковъ). Украинизація школы съ педагогической точки зрѣнія. Изданіе автора. Казатинъ, 1917 г. Стор. 17. Ціна 30 к.

Брошурку М. Гладкого можна поділити на дві частини. В першій частині автор, цитуючи знаних лінгвістів, вказує на процес історичної діференціяції народів взагалі, а словянських народів зосібна, і на звязок мови з духовим життям народу. Далі автор подає признані в науці гуртування словянських мов і вказує на помильність погляду, буцім українська мова є наріччя „загально-російської" мови. Досі виклад іде добре, хоча мова (російська) замало популярна для ширшого кола читачів.

В другій частині автор подає особливости української мови. Виклад цих особливостей перечить вимаганням елєментарної науковости: навіть значні особливости української мови не всі подані і до того автор не додержуєть ся ніякого пляну. Що до терміну „полногласіе", то треба зазначити, що він має в науці одно значіння: оро-ра, оло-ла, ере-рѣ, еле-лѣ. Як-що автор поширює значіння повноголосу (рос. „полногласіе") і подає до нього такі приклади, як *човен* (рос. челнъ), *корабель* (рос. корабль), *журавель* (рос. журавль) і т. д., то треба було це пояснити і ще додати такі значні особливости української мови, як назвукове *і* (іржа, ірвати, іззів), як перехід *в* в *у* (увесь, удова, упхнути, уткнути). Далі автор без пояснення вказує на захованнѧ голосового звуку в родовим відмінку мужеського роду (напр. рота, лоба, каміня і инші). А хіба українська мова не знає також і таких форм, як *сон-сна*, *день-дня*, *пень-пня* і инші?

Фонетичні особливости шелестових звуків і морфольогічні особливости української мови цілком занехаяні. Автор тільки згадує прийдучий час і вольовий спосіб (повелительное наклоненіе). Наприкінці дані деякі приклади з української фразеольогії. Ані теоритичної ані практичної ваги брошура не має.

Писана вона російською мовою.

Передмови до „словничка" К. Дубняка нема, тому невідомо, для кого автор призначив свої терміни. Також невідомо, які джерела автор використав. Як-що ці терміни записані безпосередно з народніх уст, то треба було зазначити, в якому селі, повіті і губернії кожний

Generated on 2015-07-30 19:31 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

термін записував ся. Як-шо автор використав якісь словники або підручники, то чомуж подано так мало термінів і чому не вказано джерел?

Що до самих термінів, то треба зазначити, що вони місцями переложені помилешно. Так, наприклад, українське слово *бирса* треба було переложити не словом *вѣтеръ*, а *ураганъ*, *буря* або *сильный вѣтеръ*; *аркуш* не есть *жесть*, а *листъ жести*; *вдір* означає по російськи тільки *внутреннее сало* а не *жиръ*; *жиръ* буде по-українськи *жир*, *товщ*, *сить*. Слово *коріння* не можна переложити російським словом *корень*, а *корни*, *коренья*. *Зінське щеня* не есть *кротъ*, а *слѣпишъ*; *кротъ* по-українськи кертиця.

Ми виписали тільки малу частину всіх помилок і недоладностей. Словничок цілком непридатний до вживання.

Брошурка Миколи Надежного є, як автор зазначує в передмові, „доклад", читаний на зїздї вчителїв Південно-західньої залїзницї. В своєму цілком популярному викладї автор, на що вказує й заголовок, трактує питання українїзації школи з чисто педагогічного боку, беручи за підставу широко відомий і загально признаний погляд, що творчий розвій дитячого розуму відбуваєть ся нормально тільки при навчанні рідною мовою.

Грунтуючись на фактичному матеріялї, автор вказує на те, як навчання українських дїтей в російських школах перекручує їх психіку і робить їх нездібними до висловлювання своїх думок не тільки російською, але й рідною мовою. Брошура писана російською мовою.

Нїчого нового книжечка ця не дає.

Спиняє на собі увагу написана українською мовою передмова, яка свідчить, що автор не знає, ані мови, ані правопису.

Олена Курило.

Евг. Колосовъ. Два русскихъ областника — М. П. Драгомановъ и Гр. Н. Потанинъ. (Опытъ сравнительнаго изученія политическихъ программъ русскихъ областниковъ). „Сибирскія Записки", Красноярскъ, № 3, августъ 1916 г.

Гр. Н. Потанинъ. Негодующій областникъ. „Областникъ М. П. Драгомановъ". „Сибирская Жизнь", № 212, 1—10, 1916 р.

Україна в своїй боротьбі за автономію повинна шукати союзників. І союзниками тими в першу чергу може бути демократія инших недержавних націй. Кличучи ж кого-небудь у свою спілку, українцям треба досконало знати кого будемо мати опріч себе в рядах борців і що в нас є спільного з ним.

В ряді тих можливих спільників ми бачимо й сібірських областників, з історією боротьби котрих українцям власне й не доводилось зазнайомитись. Тим часом цей рух є не наслідком революційних днів, а зявив ся ще на початку другої половини минулого століття. „Батьком сібірського обласнічества" називають ще А. П. Щапова, котрий виступив зо своїми працями про ролю областного елемента в росій-

Generated on 2015-07-30 19:31 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ській історії ще в 1860 році, а далі на чолі цього руху стоять відомі Г. М. Потанін та Н. М. Ядрінцев, з котрих перший, старенький дідок, (род. 1835 р.) працює й зараз.

Мені завдяки самоволі ще царського уряду довелось проти своєї охоти побувати у Сібірі, зазнайомитись ближче, як не з інтеліґенцією краю, то з її працею і тамошньою пресою. З маси цікавого вибіраю лише те, що близько торкаєть ся українства, а саме: працю Евг. Колосова — „Два русскихъ областника — М. П. Драгомановъ и Гр. Н. Потанинъ“ (Опытъ сравнительнаго изученія политическихъ программъ русскихъ областниковъ) в журналі „Сибирскія Записки“, № 3, августъ 1916 г., що виходив у г. Красноярскому, та статтю Гр. Потаніна — „Негодующій областникъ. Областникъ М. П. Драгомановъ“, як рецензію на нарис Е. Колосова, що друковала ся в ґазеті „Сибирская Жизнь“ № 212, 1—X, 1916 р.

Стаття Евг. Колосова дає спробу порівнуючого вивчення політичних проґрам двох „областників — українського М. П. Драгоманова і сібірського Гр. Н. Потаніна, а в цій книжці журналу й містить ся цікава нам аналіза політичної плятформи Драгоманова. Автор, признаючи Щапова батьком сібірського „областнічества“, знаходить, що „щаповсько-демократична“ точка погляду на ролю областних союзів у російській історії була положена в основу федералістичних сістем. Такими були перші проґрами тих часів зложені з одного боку під впливом Чернишевского й Добролюбова, з другого — під впливом Герцена й Бакуніна. Що російське „областничество“ зародило ся в рядах російської демократії, се досить ясно та докладно зазначено автором, але годі нам згодитись, що „русская демократія была у насъ всегда неотдѣлима отъ русскаго областничества“. Сучасні факти принаймні яскраво свідчать проти такого твердження.

В другім розділі своєї праці автор аналізує два документи, в котрих відбилась цілком політична думка М. Драгоманова, а саме: програму „Земского Союза“ і проєкт „Вільної Спілки“. Тут автор знаходить, що в основу політичного світогляду Драгоманова ляг національний психольоґічний стімул. В осередок всього Др-в кладе місцеве самоврядуванне, збудоване на підставі *самоврядування національного*, й навіть протиставить елемент національно-земський елементові державно-централістичному, вбачаючи в йому ворога національних і областних самоуправ.

Така аналіза „областної“ проґрами Драгоманова приводить автора до хибного висновку про аполітизм його погляду. Він доводить, що Др—ів прийшов до думки, що джерелом проґресу є орґанізація областного самоврядування, а зміна державних форм центрального уряду однаково незначна.

Особливо цікавою є аналіза основних принціпів „Земського Союза“ і „Вільної Спілки“ Драгоманова, здаєть ся, перша добросовісна праця в тім роді на російській мові. До статті Колосова додано показчик творів Др—ва і літературу про його.

В блискучій статті-рецензії Гр. Потанін підхоплює завдання статті Евг. Колосова — дати паралель поглядів двох областників і дає яскраву паралель психольоґій двох течій „обласнічества“. М. П. Дра-

Generated on 2015-07-30 19:31 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

гоманова, представника українства він називає „негодующимъ областникомъ“. Показуючи, що протести тих течій випливали з ріжних причин, а саме сібірського на охорону інтересів кишені, а українського проти знущання над душою народу, Гр. Потанін дуже дотепно і влучно доповнює нарис Колосова.

В історії розвитку і взаїмовідношень тих „областнїческих“ теорій сей матеріял стане у великій пригоді. Наше завданнє звернути увагу на його...

П. Б.

Віктор Ричмидин. Рідні (в)зітхання. (Українська поезія). Камишлов, 1917, ст. 1—50. 8⁰. Ціна 50 коп.

В книжечці поезій Віктора Ричмидина ви не знайдете модерних настроїв, блискучих поетичних образів, вишуканих строф, ритмів і римів. Не знайдете в ній недосказаних слів, пів-шептів, пів-тонів. Не знайдете виплеканих у сальонах смутків, зітхань і почувань. Шо більше, тим, що люблять поезію на громадянські теми, я скажу, що в книжечці Ричмидина вони не знайдуть гуку барабана, брязкоту чінелї, ні високих тонів клярнета.

Поезії Ричмидина писались не в затишній кімнатці з гарною обстановкою, не делїкатною білою рукою з блискучими перстенями; вони складались у казармі, на широкім степу, або під тріскіт рушниць і гук армат; їх складала нескладна, тверда рука жовнїра, команданта батальона ім. Мих. Грушевського. Ті почування, що ворушили його жовнїрське серце й ті думки, що клубились під його жовнїрською шапкою, ті почування й думки знайшли живий, безпосереднїй вираз у його віршах. У нашого жовнїра-поета не було часу підбирати слова, шліфовати строфи,—він співав так, як знав, як почував, але співав щиро, просто, сердечно. Він вкладав у свої вірші палку любов до України, гнів до її гнобителїв і велику віру в її молоду силу, в її кращу будучність і ту любов, той гнів і ту віру він і бажав перелити в серця своїх братів-товаришів. Тому книжечка поезій Ричмидина симпатична для мене й я позволив собі знернути на неї увагу.

З. К—ський.

Л. М. Старицька-Черняхівська. Останнїй сніп. Драматичний етюд на 1 дію. Київ, 1917. Вид. Т-ва „Час“. Стор. 28. Ціна 35 коп.

„Останнїй сніп“ — се образок, вирізаний з епільоґу української траґедії, зруйнування Січи. Основа образка незвичайно проста. Старий козак, Андрій Нещадима, пише спомини про руйнування Січи й „нїяк домацатись“ не може хто росийське військо „степами перевів так незнямки“, що ґенерал Текелї ввійшов без бою, свобідно, в запорозькі землї, несподївано обложив Січ і зруйнував її. Підозріння й сумнїви мучать старе козацьке серце. Кінець мукам кладе хронїка переяславського полковника, Ганджи, яку подарував старому Нещадимі козацький сотник. Із хронїки довідав ся Андрій — на своє превелике

Generated on 2015-07-30 19:31 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

горе, — що „з Текелієм умовив ся й все військо таємничими шляхами“ перевів у Січ його єдиний син — Семен. Зради свойого сина не в силі пережити горячий патріот і нагло вмирає.

Авторка вивела на тлі свого образка три головні фіґури: окрім згаданих нами, Андрія й Семена Нещадимів, іще молоденьку доньку останнього, Ганусю, соняшний промінь у старосвітському, козацькім будинку. Ті три фіґури — живі люди й рівночасно можна вважати їх символами. Андрій Нещадима — представник українського лицарського духа; Семен Нещадима — представник зрадників України; Гануся — перзонїфікація української народної пісні, українських історичних традицій. Прокляті рідною землею зрадники вимруть з пятном Каіна на чолі; пісня розбуркає старого лицарського духа в серцях українців і засвітить зоря нового, славного життя українському народові.

Із трьох головних фіґур образка найліпше вдала ся авторці постать Ганусі. Гануся в ґалєрії українських дівчат повинна заняти одно з перших місць. Постать старого Нещадими трохи шабльонова. Постать зрадника-Нещадими анемічна, пасивна. Сцени образка: I, IV, VI, VII і VIII — прегарні. Монольоґи (сцени V, IX і XI) своєю старомодністю псують настрій образка. Конфлїкт між патріотом-батьком і зрадником-сином змальований блїдими красками. Батько сердить ся на сина за його зраду, проклинає його, а син силкуєть ся голословно заперечити свою вину й виправдати себе перед батьком. Драматична пружина образка примітивна. Драматичність випливає не з акції пєси, лише заснована на випадковім фактї. Про зраду сина довідуєть ся батько з хроніки, яку випадково подарував йому старий приятель.

Образок написаний білим віршом, чистою, кольоритною мовою, овіяний щирою поезією й надиханий глибоким патріотизмом. Він був виставлений у перше в Київі 30-го квітня с. р., в театрі Троїцького Народного Дому, трупою українських артистів під орудою М. Садовського. Для багатьох незрозумілий заголовок образка. „Останнїй сніп“ — се головний герой образка, Андрій Нещадима. Вороги України домолотили „останнїй сніп“, убили в народї лицарського духа, якого останнїм представником був Андрій, але хліб, спечений із зерна „останнього снопа“, „камнем в пельцї стане ворогам“ і „задавить їх“.

Авторка, розкриваючи в своїм образку наші старі рани, говорить до нас устами Андрія Нещадими: „Хай ятрють ся! Поки пече вогнем, ми хоч журитись будемо“. Так і треба, щоби ятрили ся наші старі рани, але мало того, щоби ми тільки „журили ся“; коли рани „печуть вогнем“, нам треба воскресити в собі, в народї, лицарського духа, й боротись і здобути видне місце для України в сїмї вільних народів.

М. Мочульський.

А. Терниченко. Земельна справа на Україні. Вид. 2 Т-ва „Український агроном“ у Київі. Стор, 15. Ц. 12 к. Лубні, 1917 р.

М. В. Рклицкій, статистик Полтавск. Губ. Земства. Земля и земельныя отношенія въ Полтавщинѣ. Статистическія

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:31 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

замѣтки по земельному вопросу. Стор. 54. Ціна 40 коп. Полтава, 1917 р.

А. Терниченко починає здалека говорить про революційні хвилі, про великі зміни, автономію, землю та волю...

У його „всюди люде жалкують на малоземелля, безземелля та скруту" (стор. 4), в чім він обвинувачує... „сусідів наших", та й тільки. Од того, кого ми пошлемо в установчі збори й які накази йому дамо, робить одкриття Терниченко, буде залежати, „чи розберуть ся люде в потребах наших і чи задовольнять нас?"

Підійшовши вже близче до теми, автор нераз гає свій час і час читача на непотрібну аритметику. Він каже, коли б роздїлити всю землю (і тундри і піски і тайґу) Европейської та Азіятської Росії, то на душу дісталось би по 17,4 десят. Подає нїдочого не придатну статистику (стор. 7): „в селян землї маєть ся до 30 мілїйонів дес." Яких тут селян він має на увазї? А коли всїх „крестьян", то сюди входять і дуже великоземельні: відомо, що є селянські володїння до 1500 дес.

Стоючи наче б то на народницькім ґрунтї що до вирішення земельного питання, він несподївано робить випад проти „урівнюючого землеволоділння" (стор. 13), яке передбачаєть ся соціялїзацією. Часто трапляють ся неясности викладу чи думки автора, напр. на стор. 7 читаємо: „багацько земель, як поміщицьких так і казенних та монастирських лежало й лежить (!) марно, не даючи врожаїв". Де це видано й хто йому це сказав? Або на стор. 7 знаходимо: ... „треба повернуть всї казенні, монастирські, церковні й зайві (!) приватні землї в національну власність". Що за *зайві*, що за нечуване понятя?

Як би зробити ряд поправок, брошурка була б безперечно корисною для селян, бо мова викладу селянська, дуже проста та гарна.

Відомий український статистик М. В. Рклїцький не задаєть ся проблємою земельної реформи нї в Росії, нї на цїлій Україні; він, котрий в ролї статистика довго постерігав та дослїджував економічне життя Полтавщини, говорить про землю та земельні відносини в своїй тільки ґубернії, яку знає так, як мало хто знає.

Залишаючи на бік теорію, він просто, популярно навіть, ступінь за ступнем викладає те, що потрібно знати під сей час і не тільки економістам та статистикам.

Сумно, але то правда, констатує автор, що в Росії зараз бракує скільки небудь правильних відомостей що до землеволоділння. Всякі обрахунки, навіть знавцями земельної справи, дуже не точні... „расхожденія, напр. въ нѣсколько десятковъ милліоновъ дес. считаются вполнѣ возможными". Перед читачем проходять істнуючі на Полтавщинї форми землеволоділння, історія сельського пролєтаріяту, історія місцевого землеволоділння. М. В. Рклїцький все те вчив по перводжерелам: йому доводило ся розробляти данні „Румянцевской Описи". Супряга, інститут зажонщиків, підсусїдки, і роль чорноземлї в намноженнї головної маси сельського пролєтаріяту, роль колишньої скотарської сістеми хозяйнування в орґанїзації хуторів, що так розповсюджені на Полтавщинї, ранґові маєтности й ратушні — всї ці інтересні

Generated on 2015-07-30 19:31 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

етапи нашого минулого розясняють нам нашу економічну сучасність і живо просять ся крім того на сторінки історії хозяйничого побуту України, котрої ще не написано.

Автор розглядає земельний запас Полтавщини, підраховує урожайність та звертає увагу на „условія полеводства" й на підставі цих данних приходить до надзвичайно важливого висновку, а саме, що пахотою Полтавщина забезпечена вдвоє ліпше, ніж великоруські ґубернії.

Далі дається ся аналіз забезпечення землею селян Полтавщини, а також аналізуєть ся і велике (поверх 50 дес.) землеволоділня; говорить ся про трудоємкість хліборобського хазяйства. Статистика виявила, що навіть і карликові господарства, в одну напр. десятину, не обходять ся нині без найму робочих; навпаки оказуєть ся, що деякі хозяйства силами своєї сімї, без наймитів, можуть упорати до 50 дес.! Намічаєть ся, таким чином, трудова земельна норма.

Книжка М. В. Рклїцького богата змістом і повна глибокого інтересу.

О. Мицюк.

Видання надіслані до редакції:

П. Вартовий. (*Б. Грінченко*). Листи з України наддніпрянської. Друге видання. Друковано в „Буковині за рр. 1892—1893. Книжки пам'яті Наст. Грінченко. У Київі 1917. 16°. Ст. 180. Ціна 1 р. 30 коп.

Павло Темченко. Пожежа. (Оповідання). Широке, 1917. 16°. Ст. 8. Ц. 10 к.

В. Левинський. Що таке соціялізм? Українське соціаль-демократичне видавництво „Каменяр". Катеринослав, 1917. 16°. Ст. 46. Ціна 30 коп.

М. О. Якименко. Земельна справа на Україні. Петроград, 1917і Видавниче Т-во „Друкарь". 16°. Ст. 48. Ціна 40 коп.

В. Либкнехт. Павуки та мухи. 2-ге видання. Видавництво „Слово". Катеринослав, 1917. 16°. Ст. 8. Ціна 8 коп.

О. Білоусенко. Селянська доля — земля і воля. Видавниче Т-во „Друкарь". Петроград, 1917. 16°. Ст. 24. Ціна 35 коп.

Ж. Жорес. Рідний край і робітники. Переклад Д. Дорошенка. Видавництво „Слово". Катеринослав, 1917. 16°. Ст. 29. Ціна 30 коп.

М. Черкавський. Національне питання в Росії. Видання Союзу Українських Автономистів-Федералистів. № 6. Ціна 25 коп. Київ, 1917. 8°. Ст. 16.

М. Кушнір. Земельна справа на Україні. Ціна 30 коп. Ч. II. Видання Центр. Ком. У. П. С.-Ф. Київ, 1917. 16°. Ст. 32.

Дікштейн. Хто з чого живе? Українське соціаль-демократичне видавництво „Каменяр". Катеринослав, 1917. 16°. Ст. 31. Ціна 30 коп.

Г. Комаровой. Роксолана. З малюнками худ. М. Погрібняка. Катеринослав, 1917. 16°. Ст. 15. Ціна 15 коп.

Волховський. Правдиве слово хлібороба. Видавництво „Слово". Катеринослав, 1917. 16°. Ст. 15. Ціна 15 коп.

Христя Алчевська. Пробудження. Харьків, 1917. 16°. Ст. 8. Ціна 15 к.

П. Я. Стебницький. (*П. Смуток*). Українська справа. Петроград, 1917. 16°. Ст. 45. Ціна 50 коп.

П. Я. Стебницкій. Украина и украинцы. Петроград, 1917. 16°. Ст. 47. Ціна 60 коп.

Generated on 2015-07-30 19:31 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Христина Алчевская. Грёзы. Виньетка работы Х. Бекетовой. Харьковъ, 1917. 16°. Ст. 48. Ціна 60 коп.

Микола Порш. Автономія України і соціаль-демократія. Виданнє друге, виправлене та доповнене. Видавництво „Знаття—то сила". Київ, 1917. 8°. Ст. 79. Ціна 1 карб.

Б. Грінченко. Як жив український народ. Видання 5-те. Київ, 1917. Ціна 20 коп. (Вид. тов. „Криниця").

Б. Грінченко. Якої нам треба школи. Видання 4-те. Київ, 1917. Ціна 20 коп. (Вид. тов. „Криниця").

Якого ладу нам треба. Київ, 1917. Ціна 20 к. (Вид. тов. „Криниця").

Б. Грінченко. Де ми і скільки нас. Київ, 1917. Ціна 8 коп.

М. Загірня. Про виборче право. Київ, 1917. Ціна 20 коп.

М. Загірня. Два горя. Оповідання. Київ, 1917. Ціна 30 коп.

Б., М. та Н. Грінченки. Оповідання про дітей. Катеринослав, 1917. Ціна 1 р. 20 коп.

Мих. Гордієвський. Установчі збори та народній суверенітет. Одесса, 1917. Ціна 20 коп.

Олена Курило. Початкова граматика української мови. Київ, 1917. Видав. Т-во „Криниця". Ст. 48. Ціна 70 коп. 8°.

А. Шніцлер. Самітною дорогою. Пєса на пять дій. Переклала М. Грушевська. Виданнє Товариства прихильників української літератури, науки і штуки у Львові. 1915. Ст. 94. 8°. Ціна 65 коп.

С. Русова. Що то є автономно-федеративний лад. Видання Т-ва „Стара Громада". № 1. Київ, 1917 р. Ціна 60 коп.

М. Комарь. Запорожські вольности. Видання друге. Ціна 35 к. Київ, 1917. Ст. 32. 16°.

Нест. Літ. Українсько-руський словничок до Кобзаря Т. Г. Шевченка. Херсон, 1917 р. 16°. Ціна 75 коп. Ст. 82.

Іван Манжура. Трьомсин Богатирь. Казка. З малюнками худ. І. Стеценко. Катеринослав, 1917. Вид. „Слова". 16°. Ст. 72. Ціна 80 коп.

Ф. Слюсаренко. Про державний лад. Петроград, 1917. Вид. Т-ва „Друкарь". 16°. Ст. 70. Ціна 85 коп.

А. Лотоцкій. За родную школу. Москва, 1916. 8°. Ст. 57.

Б. Грінченко. Нахмарило. Комедія на ІІІ дії. Пяте видання. Ст. 54. 16°. Київ, 1917. Ц. 65 коп.

Христя Алчевська. Мандрівець. Харьків, 1916. Ст. 11. 16°. Ціна 10 к.

Христя Алчевська. Встань, сонце! Харьків, 1916. Ст. 16. 16°. Ціна 5 к.

О. Аґєнко. Революція духа. (З приводу реформи церкви). Київ, 1917. Ст. 11. Вид. „Шлях". 16°. Ціна 25 коп.

В. Пічета. Прилученнє України до Москви в московській історичній літературі. Київ, 1917. Ст. 15. Вид. „Шлях". 16°. Ціна 35 к.

Сергій Єфремов. З нашого життя за рік 1913-й. Видавництво „Вік". 8°. Ст. 174. Ціна 1 р. 25 коп. Київ, 1904 (видано в 1917 р.).

„Боротьба", Двохтижневник. Орган української партії соціялістів-революц. Київ, Рильський пер., № 2.

„Рілля", український хліборобський ілюстрований часопис. Київ, Тургенівська, № 9.

„Шлях", місяшник літератури, мистецтва та громадського життя. [Вже вийшло 7 чисел]. Передплата—в конторі: Київ, Мар.-Благовіщен., № 123, пом. 20. Вартість: річно — 15 карб. ½ р. — 9 карб., ¼ р. — 4½ карб. Передплату можна вносити на розклад.

Generated on 2015-07-30 19:31 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS URBANA-CHAMPAIGN

Приймаєть ся передплата на 1917-й рік

на науковий журнал українознавства

„УКРАЇНА“

орган українського Наукового Товариства у Київі, що виходитиме що три місяці книжками в 8—10 аркушів, при участи визначнїйших українських учених, під проводом проф. М. ГРУШЕВСЬКОГО.

З огляду на важкі видавничі обставини передплата не установлена твердо: треба поки-що прислати 5 рубл.

Редакція й контора: *Київ, Вел. Підвальна № 36, кв. 8, Бюро Укр. Наук. Товар.*

ЗАПИСКИ

Українського Наукового Товариства в Київі.

Приймаєть ся передплата на дальшу серію. Ті, що бажають одержати її, повинні прислати поки-що — 5 руб.

Адреса: Бюро Українського Наукового Товариства, В. Підвальна 36, пом. 8.

Ціна першої й другої серій в продажи 6 рублїв кожна.

„ВОЛОШКИ“.

ілюстрований двохтижневик для дітей.

Передплата до кінця року—4 руб. 50 к; поодиноке число 90 к.

Передплата приймаєть ся в конторі: **Київ, Жилянська 20,** в українських книгарнях, а також в конторі Л.-Н. Вістника. Почтою надсилати передплату тільки по адресї: *Жилянська 20, контора „Волошок“.*

„КНИГАРЬ“.

Літопис українського письменства, присвячений справам українських видавництв.

Передплата приймаєть ся в конторі часопису: **Крамна комора т-ва „Час“,** *Київ, Володимирська № 42.*

Ціна часопису до кінця року з пересилкою 3 карб.

Брошури проф. М. ГРУШЕВСЬКОГО:

Хто такі Українцї і чого вони хочуть?
Звідки пішло Українство і до чого воно йде.
Вільна Україна. Статї з останнїх днїв.
Якої ми хочемо автономії і федерації.
Українська Центральна Рада й її універсал.
Україна і Росія. Переговори в справі нового ладу.
Про українську мову і школу.
Переяславська умова України з Москвою. Статї й тексти.

Digitized by Google

Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Generated on 2015-07-30 19:31 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Приймаєть ся передплата на

Лїтературно-Науковий Вістник,

український місячник

лїтератури, науки й громадського життя,

що виходить у 1917 роцї (від 1-го липня) по давньому, книжками по 10 — 12 аркушів.

Журнал містить белєтристику ориґінальну й перекладну, а то: поезії, повісти, оповідання, драми та мемуари; статтї з української історії, лїтератури, суспільної економії й инших областей знання; огляди лїтератури, науки й суспільно полїтичного життя; в кінцї критику та біблїоґрафію.

Редакція й контора: *Київ, В. Підвальна, № 36, пом. 8. Телеф. 60 — 27*

Відчинено від 4 — 7 години вечером.

ПЕРЕДПЛАТА: Від 1-го липня до кінця 1917 року — 10 руб.

Хто післав річну передплату в сумі 8 руб. на тижневник «Промінь», що виходив у Москві, той має доплатити 3 руб. й одержуватиме «Лїт.-Наук. Вістник» до кінця року.

За зміну адреси належить присилати 30 коп. почтовими марками і подати свою попередню адресу.

Книгарням і всяким посередникам 5% від передплати, коли вона повна (10 руб.) і виплачена вся відразу.

З огляду на дорожнечу паперу «Лїт.-Наук. Вістник» друкуєть ся в обмеженій скількости примірників; тому просимо спішити ся з передплатою.

Комплєти місячника за попередні роки продають ся по 8 руб.

ЦЇНА СЕЇ КНИЖКИ 2 руб. 80 коп.

Видає Товариство підмоги українській лїтературі, науцї й штуцї.

Редактор: **О. Олесь.**

Digitized by Google

Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Generated on 2015-07-30 19:31 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264160
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google